

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

EBU'L-MUİN EN-NESEFİ'YE GÖRE İNSAN
FİİLLERİNE İLİŞKİN MESELELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN

HAZIRLAYAN
Rahim ÇETİN

ELAZIĞ 2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

EBU'L-MUİN EN-NESEFİ'YE GÖRE İNSAN FİİLLERİNE
İLİŞKİN MESELELER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN

HAZIRLAYAN
Rahim ÇETİN

Jürimiz, 01/10/2015 tarihinde yapılan Yüksek lisans tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr.**
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Ebu'l-Muin En-Nesefi'ye Göre İnsan Fiillerine İlişkin Meseleler****Rahim ÇETİN****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı****Kelam Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2015; Sayfa: VIII + 73**

İnsanın yaratılışı kadar fiillerinin temelini teşkil eden irade ve gücün varlığı ve şekli de düşünce tarihi boyunca hem merak uyandırmış hem de tartışma konusu olmuştur.

Kur'an ve Hadis'te yer alan ifadelerden bazıları insanın irade ve kudret sahibi olduğunu ifade ederken diğer bazı ifadeler insanın sahip olduğu iradenin ilahi irade ve kudret tarafından belirlendiği anlamını çağrıştırmaktadır. Bunun yanında kaza ve kader, ecel ve rızık konuları için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Ancak adı geçen konularda yapılan tartışmalar neticesinde elde edilen bilginin çok olması bu konuları açıklığa kavuşturmak açısından önemli bir mirasımızdır.

Ebu'l-Muin en-Nesefi'nin bu miras içerisindeki payı büyüktür. Bu nedenle biz onun insan fiillerine ilişkin görüşlerini araştırmak istedik. Elde ettiğimiz verilerin bu mirasa katkı sağlayacağını umarız.

Anahtar Kelimeler: Fiil, İrade, Kaza, Kader, Ecel, Rızık

ABSTRACT

Master Thesis

The Events Related To Human Action According To Abu Al-Muin An-Nasafi

Rahim ÇETİN

The University of Firat

The Institute of Social Science

The Department of Basic Islamic Sciences

Branch of Kelam

ELAZIĞ–2015; Page: VIII + 73

The existence of will and power that form the basic of human action has been wondered and also it has been a matter of debate during the history of idea as well as his creation.

It has brought to mind that while some of the statements in Koran and Hadith are expressing that human has will and power but the others are expressing that the will and power which human has are determined by the divine power. It is possible to say the same thing as it is mentioned above for the subjects the fate and the destiny, and also for the death and the sustenance. From the point of enlightening the subjects mentioned above, it is an important heritage that the knowledge obtained from the debates about these subjects are a lot.

Abu Al-Muin An-Nasafi's share in this heritage is large. So we wanted to research his ideas about human action. We hope that the datas we got contribute to this heritage.

Key Words: Action, Will, Fate, Destiny, Death, Sustenance

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ.....	1
I. EBU'L-MUİN EN-NESEFİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ	1
1.1. Hayatı.....	1
1.2. Eserleri	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. İNSAN FİİLİNİN MEYDANA GELME SÜRECİ.....	3
1.1. Fiil, Kudret ve İrade.....	3
1.1.1. Fiil.....	3
1.1.2. Kudret	5
1.1.3. İrade	6
1.2. İnsan Fiiline Bireyin Kendi Tesiri	11
1.2.1. Neseфі'ye Göre İnsan Fiilleri	12
1.2.2. Fiilin Meydana Gelme Süreci	14
1.2.3. İstitaatın/Gücün Varlığı	16
1.2.3.1. Kudretin Etkisi	20
1.2.3.2. Kudret ve Arazlar.....	23
1.2.3.3. Kudret ve Acizlik.....	27
1.2.4. İstitaatın Fiile Etki Etme Zamanı.....	28
1.2.5. Fiil Kudret İlişkisi.....	34
1.3. İnsan Fiiline Allah'ın Tesiri.....	35
1.3.1. Bir Fiile İki Kudretin Etkisi	36
1.3.2. Yaratma Kudreti ve Bilgi İlişkisi.....	39
1.3.3. Yaratma Kudretinin Allah'a Ait Oluşu.....	41
1.3.4. Fiillerde Ortaklık.....	42
1.4. İnsanın Fiili ve Yaratma Gücü.....	43
1.5. Kötülüğün Yaratılması.....	44

1.6. Kesb ve Halk Ayrımı	45
--------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNSAN FİİLİNE İLİŞKİN DİĞER KAVRAMLAR	48
2.1. Hikmet	48
2.2. Tevlid	49
2.3. Kaza ve Kader	51
2.3.1. Kaza	52
2.3.2. Kader	53
2.4. Rızık	54
2.5. Ecel	56
2.6. İnsan Fiillerine İlişkin Tali Meseleler	59
2.6.1. Aslah Meselesi	59
2.6.2. Hidayet ve Dalalet	63
2.6.3. Husun ve Kubuh (İyilik ve Kötülük)	64
SONUÇ	67
EKLER	69
BİBLİYOGRAFYA	70
ÖZGEÇMİŞ	73

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
AÜİFD.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
DEÜİFD.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
mad.	: Maddesi
Nşr.	: Neşreden
r.a	: Radiyallahu Anhu
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a	: Salallahu Aleyhi Vesellem
Thk.	: Tahkik Eden
Trc.	: Tercüme Eden
Trhs.	: Tarihsiz
TYEKBY.	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları
vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayın Hazırlayan

ÖNSÖZ

Ebu'l-Muin en-Nesefî, Maturidi kelim ekolünün en önemli şahsiyetlerinden biridir. Bu ekolün fikirlerinin yayılmasının yanı sıra özellikle mezhebin kurucusu olan İmam Maturidi'nin görüşlerinin anlaşılmasında katkısı çok büyüktür.

Farklı alanlarda yetkin ve aynı zamanda etkin olan Nesefî'nin kelim ilminin belki en önemli konularından biri olan insanın eylemleri ve bu eylemleri gerçekleştirmeye yarayan gücün mahiyeti hakkındaki düşüncesini merak ettik.

Müellifin insan fiillerine ilişkin görüşleri, en önemli eseri olan Tabsiratü'l-Edille'de tafsilatlı bir şekilde yer almaktadır.

İnsanın öteden beri yaratılışı merak konusu olduğu gibi fiil ve eylemleri de bir o kadar ilgi uyandıran konular arasında yer almıştır. Diğer bir ifade ile insanın eyleminden çok bu eyleme dayanak teşkil eden gücün mahiyeti merak konusu olmuştur.

Kaza ve kader, irade, güç, fiil, iyilik ve kötülük, ecel ve rızık gibi konular üzerinde tartışılan ve çok fazla söz söylenen konular arasında yer almaktadır.

Allah, insanı; akıl, irade ve bu irade ile eylemi gerçekleştirme gibi bir takım vasıflarla donatmıştır. Bu ayırıcı vasıfların yanlış istikamette kullanılması durumunda meydana gelen fiilin sorumlusunun kimliği konusunda zihinleri zorlayan yorumların yapılması var olan sorunu çözmek yerine daha da karmaşık hale getirmiştir. Her şeyden önce, yeryüzünü imar etmeye memur kılınmış insanın başka hiçbir varlığa tevdi edilmemiş bu görevi en iyi şekilde yürütebilmesi için öncelikle kendisini var eden yaratıcısını tanıması ve bu tanımaya bağlı olarak eylemlerini gerçekleştirmesi gerekir.

Hayatın akışı içerisinde “Bir insanın özgürlüğü, bir başkasının özgürlüğünün başladığı yere kadardır.” sözü, aslında insanın eylem ve davranışının çerçevesini en net biçimde belirlemese de bu konuda çok şey ifade ettiği bir gerçektir. Ancak sonsuz güç ve kudret sahibi olan Allah'ın iradesi karşısında “insanın gücünün etkisi” meselesi, üzerinde düşünülen ve çok şey söylenen konulardan biridir. İlahi kudret, yoktan var ederken insanın kudret ve gücü var olanın üzerinde bir etkiye sahiptir. Burada temel fark Allah'ın kudretinin bir vasıta ve alete ihtiyaç duymadan yokluğa taalluk etmesidir. İnsanın ise alet ve edevata, uygun koşullara ve sağlam uzuvlara ihtiyaç duyması ve bu kadar gereksinimden sonra gerçek kuvvetinin ortaya çıkmasının

akabinde ancak eylemini gerçekleştiriyor olmasıdır. Bu kadar ön hazırlıktan sonra insanın yanlış tercih neticesinde gücünü harcaması, kendisini neticeleri bakımından ciddi sonuçlarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Amacımız, insanın eylemleri ve bu eylemlerle ilintili gibi görünen kaza, kader, rızık ve ecel gibi konularda zihinleri kurcalayan bir takım düşünce ve yorumların nasıl anlaşılması gerektiği konusunu açıklığa kavuşturmadır.

Hareket noktamız daha çok Ebu'l-Müin en-Nesefi'nin "Tafsiratu'l Edille" adlı eserinde insan fiillerine ilişkin görüşler ve bu görüşlere dayanak teşkil eden ayet ve hadislerin ışığında yapılan yorumlardır.

Ayet ve hadisler kendi bağlamından koparılmadan yorumlandığı takdirde sağlıklı bir neticeye varılacaktır. Ancak konunun bu boyutu ihmal edildiği takdirde çözüm bekleyen problemler daha da içinden çıkılmaz bir vaziyet arz edecektir.

Buna göre Allah'ın her şeyin yaratıcısı olması, insanın kendi özgür iradesi ile gerçekleştirdiği eyleminden sorumlu tutulamayacağı anlamının çıkmayacağını bilmekte yarar olduğu hakikati gözden uzak tutulmamalıdır.

Çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Ebu'l-Muin en-Nesefi'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bilgi verdik. Birinci bölümde insan fiilleri, fiilin meydana gelme süreci, insan fiiline bireyin kendi tesiri, fiil, kudret ve irade ilişkisi, kötülüğün yaratılması, kesb ve halk ayırımından; ikinci bölümde ise insan fiiline ilişkin diğer kavramlardan olan hikmet, tevlid, hidayet ve dalalet; iyilik ve kötülük konularından bahsettik. Buna ek olarak kaza ve kader, rızık ve ecel konusunu inceledik.

İki bölümde ele aldığımız insan fiillerine ilişkin Ebu'l-Muin en-Nesefi'nin görüşlerinin kısa bir değerlendirmesini yaparak çalışmamızı nihayete erdirdik.

Bu çalışmamızda ders ve seminer dönemi olmak üzere konunun seçimi, çalışma teknik ve yöntemleri konusunda hiçbir yardımı esirgemeyen fikir ve yönlendirmeleriyle bize ışık tutan hocam Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN'a İlahiyat Fakültemizin diğer hocalarına ve emeği geçen bütün arkadaşlarıma teşekkür etmeyi bir vazife bilirim.

GİRİŞ

I. EBU'L-MUİN EN-NESEFİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

İslam ilim ve kültür hayatının canlı merkezlerinden biri olan Nesefî'te¹ 438 (1047)'de doğdu. Künyesi Ebu'l-Muin'dir.² Ebu Mansur Maturidi'den sonra en önemli Maturidi kelamcısı olma vasfını kazanmıştır.³

Nesefî, Maturidi ekolünün ikinci kurucusu olarak kabul edilir. 508 (1115)'de⁴ Buhara'da vefat etmiştir. Sadece kelamda değil, tefsir ve fıkıh alanında da önemli bir yere sahiptir.⁵ Hanefî fakihî olarak da şöhret yapmıştır.⁶ Bilgiyi elde etme yol ve yöntemi olan “Usul” ilmine de son derece vakıf olan önemli bir bilgidir.⁷

Nesefî'nin, Maturidi kelam anlayışının sistemleşmesine önemli katkısı olmuştur.⁸ Felsefî kelam yöntemi olan Aristo geleneği yerine semantik metodu benimsediği göze çarpmaktadır.⁹ Özellikle bilginin tanımı ve ifade ettiği anlamı bulmak için büyük bir gayret sarf etmiştir. Sahih bir kelamı inşa etmek için sahîh kavram ve sahîh bilgiye ihtiyaç olduğunu ortaya koymuştur.¹⁰

1.2. Eserleri

1- Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din:¹¹ Müellifin kelama dair en önemli eseridir.¹² Eserde o günün şartlarında kelamın hemen hemen bütün konularına yer verilmiştir.¹³ Birinci cildi Hüseyin ATAY, ikinci cildi ise Hüseyin ATAY ve Şaban Ali DÜZGÜN tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.¹⁴ Eserin üslubu kolay ve akıcı

¹ Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Konya, 2009, 155.

² Yavuz, Yusuf Şefki “Nesefî” *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 568.

³ Özarslan, Selim, “Ebu'l Muin en-Nesefî'nin İmamet Anlayışı” *İslami Araştırmalar Dergisi*, 14, 3-4, 2001, 423.

⁴ Hacı Halife, *Keşfu 'z-Zunun*, Trhs, I, 125.

⁵ Yavuz, “Nesefî” *DİA*, XXXII. 569.

⁶ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 155.

⁷ Zirikli, Hayruddin, *el-A'lam*, Trhsz, VII, 341.

⁸ Yavuz, “Nesefî” *DİA*, XXXII. 569.

⁹ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 156.

¹⁰ Baloglu, Adnan Bülent, “Doğru Bilgi Tanımına Ulaşma Çabası: Ebu'l-Mu'in En-Nesefî Örneği” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, İzmir, 2003, 3.

¹¹ Zebidi, Ebu'l Fadl, Muhammed bin Muhammed bin Abdirezzak el Hüseyini, *Tacul Arus*, I, 2345.

¹² Zirikli, *el-A'lam*, VII, 341; IX, 312.

¹³ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 155.

¹⁴ Yavuz, “Nesefî” *DİA*, XXXII. 570.

olmakla beraber kimi konuların karmaşıklığının, bu üslubu ve akıcılığı etkilediği göze çarpmaktadır.¹⁵

2- Et-Temhid:¹⁶ Müellifin üzerine şerhler de yazılan başka bir eserdir.¹⁷ Tabsiratü'l-Edille'nin özeti,¹⁸ girişi ve fihristi mahiyetindedir.¹⁹

3- Bahru'l-Kelam²⁰: Nesefî'nin gençlik döneminde kaleme aldığı bir kelam²¹ kitabıdır.²² Eser, akli ve nakli delillere yer vermesiyle önemli bir yere sahiptir.²³ Eserde ele alınan konular, "Tabsira" ile aynıdır.²⁴ Ancak daha kısa ve özlü ifadeler kullanılmıştır.²⁵

4- El-İfsad li-Hude'i Ehli'l-İlhâd: Batıniyye mezhebinin yöntemlerini eleştiren bir eserdir.²⁶

5- İzahu'l-Mahacce fi Kevni'l-Akli Hucce:²⁷ Yazara ait diğer bir eserdir.²⁸

6- Menahicü'l-Eimme: Fıkıh ve usulüne dair yazılan bir eserdir.²⁹ Eserin Nesefî'ye ait olduğu bilgisi kesinlik kazanmamıştır.³⁰

7- Şerhu'l-Cami'il-Kebir: Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin eseri üzerine yazılmış bir şerhtir.³¹ Ancak bu eserin Nesefî'ye ait olduğu bilgisi henüz kesinlik kazanmamıştır.³²

8- Şerhu Tevilat'i-Kur'an: Bu eser, Alaeddin Semerkandi'ye nisbet edilmekle birlikte kitabın içeriği Nesefî'ye ait açıklamalardan oluşmuştur.³³

¹⁵ Ebu'l-Muin Meymun bin Muhmmmed en-Nesefi, *Tabsiratü'l Edille Mukaddimesi*, thk, Atay, Hüseyin, Ankara, 2004, I, 14.

¹⁶ Zirikli, *el-A'lam*, VII, 341.

¹⁷ *Keşfu'z-Zunun*, I, 484, 569.

¹⁸ Yavuz, "Nesefî" *DİA*, XXXII, 570.

¹⁹ Atay, *Mukaddime*, I, 11.

²⁰ *Keşfu'z-Zunun*, muellife ait olan kitabın ismini zikretmekle yetinmiştir. *Keşfu'z-Zunun*, I, 125.

²¹ Yavuz, Yusuf Şefki "Nesefî" *DİA*, XXXII, 570.

²² Zirikli *el-A'lam*, VII, 341; *Zebidi, Tacul Arus*, I, 2237; IX, 105.

²³ Atay, *Mukaddime*, I, 12.

²⁴ Atay, *Mukaddime*, I, 13.

²⁵ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 155.

²⁶ Yavuz, "Nesefî" *DİA*, XXXII, 570.

²⁷ Yavuz, "Nesefî" *DİA*, XXXII, 570.

²⁸ Atay, Hüseyin, *Mukaddime*, I, 11.

²⁹ Yavuz, "Nesefî" *DİA*, XXXII, 570.

³⁰ Atay, *Mukaddime*, I, 10

³¹ Yavuz, "Nesefî" *DİA*, XXXII, 570.

³² Atay, *Mukaddime*, I, 10

³³ Yavuz, "Nesefî" *DİA*, XXXII, 570.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İNSAN FİİLİNİN MEYDANA GELME SÜRECİ

1.1. Fiil, Kudret ve İrade

İnsana ait fiillerden bahsetmeden önce eylemi meydana getiren ana etkenler üzerinde düşünmek ve bunlarla ilgili bağları araştırmak gerekir. İnsana ait fiilin varlığından söz edebilmek için her şeyden önce bir irade ve isteğin olması yalnız başına eylemi gerçekleştirmeye yeterli değildir. Sağlam uzuvların olması ve bununla birlikte fiil için gerekli ve aynı zamanda yeterli bir kudretin olması da icap eder. Şimdi bunları sırayla ele alalım.

1.1.1. Fiil

Davranış, duruş ve hareketi ifade eden bir kelime olarak karşımıza çıkar.³⁴ Meydana gelen her türlü iş ve oluşa verilen isimdir.³⁵ Ayrıca bir şeyi işlemek, yapmak,³⁶ insanın hem zihni hem de bedeni eylemlerini ifade etmek için kullanılan bu kavram;³⁷ varlık açısından düşünüldüğünde ise “dış dünyada hakikati bulunan şey”³⁸ veya kadir kişinin gerçekleştirdiği eylem olarak tanımlanmıştır.³⁹

İslam literatüründe insan söz konusu olduğunda fiil ve amel kavramları iradeye bağlı davranışlar olarak tanımlanmıştır.⁴⁰ Buna göre hem akıl hem tecrübe hem de dini metinlere dayanarak insanın fiil sahibi olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.⁴¹

Allah her şeyin yegâne yaratıcısıdır.⁴² Buna göre insana ait fiillerin de yaratıcısıdır.⁴³ Diğer bir ifade ile insanın eylemi, yaratma açısından Allah’a, ona vasıf kazandırma açısından insana aittir. Ancak insan özgür iradesi ile hareket ettiği için fiil ve eylemlerinden sorumludur.⁴⁴ Böylece fiil yaratma açısından Allah’a, kesb etme açısından insana nispet edilmiştir.⁴⁵

³⁴ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2005, 424.

³⁵ Işık, Harun, *Maturidi’de İnsan Özgürlüğü*, Ankara, 2013, 89.

³⁶ Sarı, Mevlüt, *Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul, 1982, 1169.

³⁷ Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, “Fiil” *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 60.

³⁸ Topaloğlu, Bekir- Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2010, 95.

³⁹ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse*, trc. Çelebi, İlyas, TYEKBY, İstanbul, 2013, II, 44.

⁴⁰ Yazıcıoğlu, “Fiil” *DİA*, XIII, 60.

⁴¹ Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, *Maturidi ve Nesefi’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, 1997, 24.

⁴² Furkan, 25/2.

⁴³ Nesefi, *Bahru’l Kelam*, thk. Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut, 2005, 76.

⁴⁴ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 103.

⁴⁵ Yazıcıoğlu, “Fiil” *DİA*, XIII, 60.

Allah'ın emir ve yasakları, insana ait fiilinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İlâhi kitaplar göz önüne alındığında buralarda yer alan istek ve taleplerin bir hedefi ve gayesi olduğu açıktır. Allah'ın kendisine bir emir verme veya bir şeyi yasaklaması söz konusu değildir. Bu emir ve yasaklara muhatap olan varlık bir şeyi yapabilme gücüne sahip olan insandır.⁴⁶ Ancak kişinin bir fiili gerçekleştirebilmesi için öncelikle zihni ve bedeni açıdan sağlıklı olması gerektiğini unutmamak gerekir.⁴⁷

Mutezile ekolü, sorumlu bir varlık olduğu gerçeğinden hareketle insana fiilini gerçekleştirmede yaratma gücünü izafe etmekten çekinmemiştir. Buna göre meydana gelen bir iş tamamen insana ait olmaktadır.⁴⁸ Ancak Cebriye ekolü Mutezile'nin bu görüşüne karşı çıkararak işin tamamen Allah'a ait olduğunu, insanın hiçbir etki ve gücünün olmadığını savunur.⁴⁹ Bu ekole göre⁵⁰ insanın sadece eylemini gerçekleştirmesine bir vasıta olması sebebiyle fiil kendisine nispet edilmiştir.⁵¹ Bu ekolün aynı zamanda temsilcisi olan Cehm bin Safvan, fiillerin gerçek yaratıcısının Allah olduğunu iddia eder. Ona göre fiilin insana izafe edilmesi mecazi bir ifadedir. Böylece Cehm bin Safvan, güç ve kuvvet gerektiren yürümek ve hareket etmek gibi eylemler ile tamamen irademiz dışında gerçekleşen doğmak, ölmek, yaşlanmak gibi insanın hiçbir şekilde müdahalesinin söz konusu olmadığı fiil ve eylemlerin aynı kategoride olduğunu iddia eder.⁵²

Mutezile, Allah'ın çirkin olan bir fiili yaratması veya böyle bir eylemi gerçekleştiren insana o gücü vermiş olmasının söz konusu olamayacağını ifade eder.⁵³

Eş'ari ekolüne göre, insanın eylemleri doğrudan Allah tarafından yaratılır.⁵⁴ Kainatta meydana gelen her şey gibi insanın fiilleri de ilâhi iradeye uygun olarak gerçekleşir. İnsanın buradaki rolü, iradesini kullanarak fiile aracılık yapmasından başka

⁴⁶ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 24, 25.

⁴⁷ Yazıcıoğlu, "Fiil" *DİA*, XIII, 60.

⁴⁸ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 68; Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 26.

⁴⁹ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 26.

⁵⁰ Düşmanları kast ederek "Onları siz öldürmediniz Allah öldürdü." Enfal, 8/17.

⁵¹ Yazıcıoğlu, "Fiil" *DİA*, XIII, 60.

⁵² Ebu'l-Muin en-Nesefi, *Tabsiratü'l-Edille Fi Usuli'd-Din*, thk. Atay, Hüseyin; Düzgün, Şaban Ali, Ankara, 2003, II, 73.

⁵³ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 60.

⁵⁴ Ebu'l-Hasan El-Eş'ari Ali bin İsmail bin İshak, *El-İbane an Usul'i-Diyane*, Beyrut, 2003, 77; Yazıcıoğlu, "Fiil" *DİA*, XIII, 60.

bir şey değildir.⁵⁵ Çünkü insandaki hadis kudret, fiilin meydana gelmesinde hiçbir şekilde etkin role sahip değildir.⁵⁶

Mutezile ekolüne göre, insan kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Allah'ın buna hiçbir şekilde müdahalesi söz konusu değildir.⁵⁷ Buna göre, insanların eylem ve davranışlarında birçok haksızlık vardır. Bu haksızlık neticesinde meydana gelen çirkinlik Allah'a atfedilemez.⁵⁸ Ancak Nesefi, Mutezile'nin ilk temsilcilerinin insana yönelik yaratıcı anlamına gelen "Halik" tabirini kullanmadıklarını ifade eder.⁵⁹

Açık ve net olarak ifade etmek gerekirse fiilin, kadir olan bireyden medyana gelen olay ve eylem⁶⁰ olarak tanımlanması fiil ile kudret arasındaki bağı göstermesi bakımından bizim için son derece önem arz etmektedir. Bunun yanında Mutezile'nin, insan fiillerinin hiçbir şekilde Allah'a izafe edilemeyeceğini savunması, uluhiyet anlayışının halel görme endişesini bertaraf etmeye yöneliktir. Nesefi'nin de aynı düşünceden hareketle yaratma vasfının insana atfedilmesinin uluhiyet anlayışını zedelediği gerekçesiyle reddettiği anlaşılmaktadır. Gerek Mutezile ve gerekse Nesefi'nin bir yerde aynı endişeyi taşımasına rağmen kendi ekollerinin temel ilkelerine sıkı bir şekilde bağlı kaldığı açık bir şekilde görülmektedir.

1.1.2. Kudret

Kudret, takat⁶¹ güç ve istiaat anlamında kullanılan bir kavramdır.⁶² Fiilin yokluktan varlığa çıkabilmesi için gerekli olan şeydir.⁶³ Ayrıca kudret, irade sahibine etki eden bir sıfattır.⁶⁴ Buna göre kudret, fiilin meydana gelmesini sağlayan vasıtalara sahip olan kişinin eylemini gerçekleştirmeye yönelik güç ve iradesidir.⁶⁵ Nesefi kudreti, Allah'ın insanın iradi fiillerini gerçekleştirmesi için yarattığı bir özellik, olarak tanımlar.⁶⁶

⁵⁵ Yazıcıoğlu, "Fiil" *DİA*, XIII, 60, 61.

⁵⁶ Tacuddin Ebi Nasr'il- Vehhab bin Ali bin Abdi'l Kafi es-Sübki, *Esseyf'ul Meşhur fi Şerhi Akideti Ebi Mansur (Maturidi'nin Akide Risalesi ve Şerhi)* thk. ve trc. Yeprem, Mustafa Saim, Ankara, 2011, 24.

⁵⁷ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 72-74, 92.

⁵⁸ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 76.

⁵⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 173.

⁶⁰ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 44.

⁶¹ Topaloğlu, Bekir, "Kudret" *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 317. Ancak takat sözcüğü daha çok "kudrete ulaştıran bir vasıta" şeklinde tanımlanmıştır. Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 150.

⁶² Nureddin es-Sabuni, *Bidaye*, trc. Topaloğlu, Bekir, Ankara, 2005, 129.

⁶³ Arslan, Hulusi, "Mutezili Düşüncede İlahi Fiil-İnsani Fiil Ayrımı ve Bu Ayrımın Temel Kriterleri" *İslami Araştırmalar Dergisi*, VI, 2003, 56.

⁶⁴ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 1996, 228.

⁶⁵ Bardakoğlu, Ali, "Kudret" *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 317.

⁶⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 113.

İnsanın kudreti için kelim dilinde daha çok istitaat kavramı kullanılır. Buna göre istitaat, Allah'ın canlı varlıkların kendi eylemlerini gerçekleştirmeleri için yarattığı bir araz,⁶⁷ iradeye bağlı fiilleri gerçekleştirmeye yarayan yetenek ve güç, olarak karşımıza çıkar.⁶⁸

Mutezile ekolü, istitaatı bedenın sağlamlığı olarak algılar. Onlara göre fiili meydana getiren şey, bedenın ve organların sağlamlıdır. Mutezile'ye göre fiili işlemeye yarayan kudret, eylemden önce mevcut olup fiilin işleyişi ile bir ilgisi yoktur.⁶⁹ Buna göre kudret makduruyla beraber olmayınca geriye bir tek seçenek kalır o da kudretin makdurdan önce olduğu gerçeğidir.⁷⁰

Maturidi ekolünün ise bu istitaat kavramını iki şekilde değerlendirme cihetine gittiği anlaşılmaktadır. Buna göre fiilden önce olması gereken şey organların sağlamlı ve işlevsel olmasıdır. Diğer taraftan istitaat, fiil ile birlikte bulunması zorunlu ve aynı zamanda eylemin meydana gelmesinin illeti olan bir araz olarak göze çarpar.⁷¹

Eş'ari'ye göre istitaat, kişinin iş yapabilme gücüne sahip olmasıdır. Ancak bu güç insanın kendisinden ayrı bir şeydir.⁷² Bu ekole göre kudret fiil ile beraberdir. Allah onu, insanın bir eylemi gerçekleştirmesi için yaratmıştır.⁷³ Bununla beraber Eş'ari, iman etme güç ve kudretine Allah'ın bir lutuf ve ihsanı nazarıyla bakmaktadır.⁷⁴

Nesefi'ye göre kudret fiil ile beraberdir. Fiilden önce olması mümkün değildir. Ancak eylemden önce organların sağlamlı ve işlevsel olması gerekir.⁷⁵

1.1.3. İrade

İrade, eylemi gerçekleştirmeye yarayan aynı zamanda istek ve arzudan oluşan bir güçtür.⁷⁶ Allah açısından düşünüldüğü vakit O'nun zatı ile kaim olan bir sıfattır.⁷⁷

⁶⁷ Gölcük- Toprak, *Kelam*, 228.

⁶⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, "İstitaat" *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 400.

⁶⁹ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 229.

⁷⁰ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 156.

⁷¹ Ebu Mansur el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, thk. Fethullah Halif, Daru'l- Camiati'l-Mısriyye, trhs; 256-262; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 230, 231.

⁷² Gölcük- Toprak, *Kelam*, 229.

⁷³ Gölcük- Toprak, *Kelam*, 230.

⁷⁴ Ebu'l Hasan el-Eş'ari, *El-İbane An Usu'l-i Diyne*, Beyrut, 2003, 79.

⁷⁵ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 75.

⁷⁶ Muhammed Abdurrauf el Münavi, *Ettevkif Ala Mühimmatı Ettearif*, thk. Muhammed Rıdvan Ed-Daye, Beyrut, 1410, 48.

⁷⁷ El-Beyhaki Muhammed bin Hüseyin, *El-İtikad ve'l-Hidaye ila Sebil'i Reşad ala Mezhebi es-Selef ve Ashabi'l-Hadis*, Beyrut, 1401, 54.

Allah'ın zatıyla kaim ve ezeli bir sıfat olan iradenin, bir şeyi var veya yok etme ile ilgili bağlarının da kadim olması icap eder.⁷⁸

İrade, söz konusu olan insan ise güç yetirilen bir eylemi gerçekleştirmeye veya onu terk etmeye; birini diğerine tercih etmeye yarayan bir sıfat olarak tanımlanır.⁷⁹

Nesefî, Allah'ın iradesinin kendi zatı ile kaim ve ezeli olduğunu, O'nun dilemesinin ve irade etmesinin aynı anlamda kullanılan iki farklı kelime olarak karşımıza çıktığını ifade eder. Ona göre bütün hadiseler, cevher-araz, iyi-kötü, hayır-şer; güzellik ve çirkinlik namına ne varsa tamamı Allah'ın iradesi ile meydana gelir.⁸⁰

İlahi irade ile nesne ve olaylar arasındaki ilişki göz önüne alınınca, Allah hayır ve şer namına ne varsa hepsinin meydana gelmesini diler.⁸¹ Buna göre dilediği olur, dilemediği olmaz.⁸² Böylece her şey Allah'ın iradesine uygun olarak gerçekleşir, ancak ilahi irade sebepsiz ve hikmetsiz değildir. Yaratıkların tutum ve davranışlarıyla imtihana tabi tutulmalarına ilişkin sebep ve hikmetlerle irtibatlıdır. Ancak Allah'ın iman ve hayır türünden fiillerin vuku bulmasına rızası vardır. Buna mukabil inkar ve isyan türünden olan şer fiiller O'nun yaratması, irade ve takdiri neticesi olsa da bunlara rızası yoktur.⁸³

Nesefî'nin kaydettiğine göre Mutezile düşüncesinde, Allah insanın hikmet ve itaate yönelik olan fiillerini irade eder. Ancak günah ve çirkin olarak vasıflandırılan davranışlarda bulunmasını istemez.⁸⁴ Buna göre Mutezile, Kur'an ayetini⁸⁵ gerekçe göstererek iman edip etmemek, sevap veya günah işlemek gibi şeylerin kişinin iradesine bırakıldığını⁸⁶ dolayısıyla insanın bütün fiil ve eylemlerinde hür bir varlık olduğunu vurgular. Bu ekole göre insana bir yetenek verilmiştir. Her birey kendi fiilini o yetenek ile yapar. Bir şeyi yapıp yapmama, kişinin kendi tercihinde kalmıştır. İşlediği fiile ceza ve mükafatın terettüp edilmesi, tercihin kendisine bırakılmış olmasının en büyük alametidir. Böyle bir irade hürriyetine sahip olmayan bir varlığın sorumlu tutulması Allah'ın adaletine yakışmaz.⁸⁷

⁷⁸ El-Buti, *İslam Akaidi*, 128.

⁷⁹ Abdullatif el- Harputi, *Tenkihi'l- Kelam fi Akaid-i Ehli'l İslam (Kelami Perspektiften İslam İnanç Esasları)* trc. Özdemir, İbrahim-Karaman, Fikret, Elazığ, 2000, 56.

⁸⁰ Nesefî, *Tabsira*, II, 281.

⁸¹ Yavuz, "Kader" *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 61.

⁸² Ali el-Kari, *Şerhu'l Fıkhi'l Ekber*, Beyrut, 2011, 96.

⁸³ Ali el-Kari, *Şerhu'l Fıkhi'l Ekber*, 94.

⁸⁴ Nesefî, *Tabsira*, II, 281.

⁸⁵ Dileyen inansın dileyen inkar etsin. Kehf, 18/29.

⁸⁶ Yıldırım ve arkadaşları, *Tefsir-i Kebir*, Ankara, 1993, XV, 170.

⁸⁷ Işık, Kemal, *Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980, 92.

Nesefi'ye göre vasfı ve niteliği ne olursa olsun her şey Allah'ın iradesi çerçevesinde cereyan eder. Bunlardan taat niteliğini taşıyanlar Allah'ın irade ve kudreti, emri ve rızasıyla olur. Günah vasfını taşıyanlar ise O'nun dilemesi, iradesi ve kudreti neticesinde meydana gelir. Ancak Allah'ın bunlara yönelik emri, rızası ve muhabbeti yoktur.⁸⁸

Nesefi'nin belirttiğine göre Ebu'l Hasan el-Eş'ari, muhabbet ve rızanın iradeyle aynı anlama geldiği düşüncesindedir. Buna göre Allah'ın muhabbet ve rızası O'nun iradesi gibi her şeyi kuşatır. Yaratmak istediği her şeyde rızası ve muhabbeti vardır.⁸⁹

Maturidi'ye göre insan, fiillerini icra etme konusunda gerçek bir irade ve hürriyete sahiptir.⁹⁰ İlim ile irade arasında fark vardır. Allah her şeyi ezeli ilmi ile bilmekle beraber insana irade etme yetkisini vermiştir.⁹¹ Bu ekole göre masiyet ve şer Allah tarafından taktir edilmekte ve yaratılmaktadır. Fakat işlenmesi kişinin kendi iradesi ve kudretiyle meydana gelir.⁹² İnsanın fiilleri, yoktan var etme yönüyle Allah'a; icra etme yönüyle insana nispet edilir. Fiillerinin faili olan insan, neticesinden de sorumludur.⁹³

Maturidi ekolüne göre ister hayır ister şer olsun Allah bir şeyin ne şekilde ve nasıl olacağını bilir ve onu o nitelikte yaratır.⁹⁴ Küfrü yasaklamakla beraber Firavun ve Ebu Cehil'in iman etmeyeceğini pek ala bildiği için iradesi bu yönde tecelli etmiştir.⁹⁵

Nesefi, olup biten her şeyin Allah'ın ilmi ve iradesi çerçevesinde cereyan ettiğini ifade eder.⁹⁶ Bunun yanında Nesefi'nin kaydettiğine göre Mutezile'nin düşünce sisteminde Allah, bir şeyin olmayacağını bilmesine rağmen onun olmasını emretmeyeceğini kaydeder.⁹⁷

Kanaatimizce buradaki asıl ihtilaf, Nesefi ve Maturidi'ye göre Allah'ın iradesi ile ilmi birbiriyle paralellik arz ederken, Mutezile ekolüne göre ise Allah'ın iradesinin O'nun emri ile paralellik göstermesidir.

⁸⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 281.

⁸⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 282.

⁹⁰ Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, 256; Işık, Kemal, *Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 90.

⁹¹ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 226.

⁹² Işık, Kemal, *Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, 97.

⁹³ Gölcük, *Kelam Tarihi*, 103.

⁹⁴ Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, 306-307; Nesefi, *Tabsira*, II, 282.

⁹⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 282.

⁹⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 283.

⁹⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 282.

Ayrıca Nesefî, bütün Müslümanların, “Allah’ın dilediği olur. Dilemediği de olmaz.”⁹⁸ Konusunda ittifak halinde olduğunu söyler. Nesefî’ye göre Allah alemi yoktan var etmiştir. Ancak buradan hareketle “kötü şeylerin yaratıcısı olan Allah” şeklinde bir ifade kullanmanın yersiz olduğunu beyan eder. Netice itibarıyla her şey Allah’ın iradesine bağlı olarak meydana gelse de özellikle küfür ve gayri meşru ilişkiler ve benzeri davranışlar insanın kendi gücü ve kuvvetine bağlı olarak gerçekleştirdiği kesbi eylemlerdir.⁹⁹

Nesefî’ye göre irade, bireyin kendi eylemini istediği ve planladığı şekilde gerçekleştirmesidir. Neticesine bakılmaksızın hayır, şer, iyi kötü insanın gerçekleştirdiği bütün eylemlerin yaratıcısı Allah’tır. Allah, hiçbir fiili gerçekleştirmek zorunda değildir. Dilediğini yaratmakta serbesttir.¹⁰⁰ Şayet olmasını istediği şey gerçekleşmiyor, istemediği bir takım şeyler meydana geliyorsa ulûhiyet anlayışı zarar görür. Ona göre Mutezile, Allah’ın insanın fiilinin yaratıcısı olduğu fikrine karşı çıkarak müminin kendi imanının; kafirin de kendi küfrünün faili olduğu düşüncesinde ısrar etmektedir.¹⁰¹

Nesefî, imanın sıhhatini ve dinin hakikat olduğunu bilmenin iman etmek anlamına gelemeyeceğini ifade etmektedir. İnkarcıların delillerin varlığına rağmen iman etmemeleri, delilin ve ona yönelik bilginin olmasının iman etmeyi gerçekleştirmediğini kaydetmektedir.¹⁰² Nitekim onlar her türlü mucizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar.¹⁰³ Peygamberi, oğullarını tanır gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizler.¹⁰⁴ Nesefî’ye göre bu deliller, inatçıların hakikat yolunu kesin olarak bilmelerine rağmen iman etmeyeceklerini bildirmenin yanında iman ve hidayet, bilgi ve delilin varlığına bağlı olmadığını belirtir. Nesefî, inat ehlinin cehennemde ebedi olarak kalacaklarını bilmelerine rağmen Hz. Muhammed(s.a)’e iman etmediklerini delil olarak gösterir.¹⁰⁵

Nesefî’ye göre Allah, cebri olarak insanın iman etmesini isteseydi bunun hiçbir anlamı kalmazdı. Zira kulu cehennemden kurtarıp cennete götürecek olan cebri değil, ihtiyari imandır.¹⁰⁶ “Rabbim dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı.”¹⁰⁷

⁹⁸ ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن Ebu Davud, Edep, 110.

⁹⁹ Nesefî, *Tabsira*, II, 283.

¹⁰⁰ Nesefî, *Tabsira*, II, 284.

¹⁰¹ Nesefî, *Tabsira*, II, 292.

¹⁰² Nesefî, *Tabsira*, II, 293.

¹⁰³ En’am, 6/25.

¹⁰⁴ Bakara, 2/146.

¹⁰⁵ Nesefî, *Tabsira*, II, 294.

¹⁰⁶ Nesefî, *Tabsira*, II, 295.

Dilemiş olsaydık, herkese hidayetini verirdik.”¹⁰⁸ Aksi taktirde cebri bir iman etme söz konusu olurdu. Kur’an’ın bu ayetlerinden de anlaşıldığı gibi insanların imanı ihtiyarı imandır. Allah’ın muradı bu istikamette tecelli etmiştir.¹⁰⁹ Hz. Peygamberin: “Allah’ın dilediği olur. Dilemediği olmaz.”¹¹⁰ Hadisini cebri iman etmeye yorumlama imkanı asla yoktur. Aksi taktirde sözün bir kısmı doğru bir kısmı da yanlış olur. Örneğin bu hadis “Allah’ın cebri olarak istediği şey olur,” şeklinde ifade edildiği taktirde sözün ikinci kısmında mana tamamen değişikliğe uğrayarak “cebri olarak istemediği şey olmaz” şekline dönüşür. Böyle bir yorumlama biçiminden şiddetle kaçınılması gerektiğini ifade eden Nesefi, dilemenin icbari değil, ihtiyarı olduğunu kaydeder.¹¹¹

Nesefi, Allah’ın cebir yoluyla kafire iman ettirmesinin hiçbir yararının da olmayacağını ifade etmektedir.¹¹² Şayet iman etmek zorunlu olsaydı yeryüzünde hiçbir kafir kalmazdı. Yeryüzünde kafirler olduğuna göre cebir söz konusu olmadığı açıkça görülmektedir. Nesefi, kudretin varlığıyla beraber imanın cebri olarak gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını ifade eder.¹¹³

Nesefi, Kabi’nin herkesin dilinde olan “Allah’ın dilediği olur. Dilemediği olmaz.”sözüne alternatif olarak “Allah’ın sevdiği şey olur. Sevmediği de olmaz.” ifadesinin bir dayanağının olmadığını belirtir.¹¹⁴

Nesefi’nin ifade ettiğine göre Mutezile düşünce sisteminde, bir fiil ibadete yönelik ise Allah’ın onu dilemesi mümkündür. Şayet fiil günah işlemeye yönelik ise Allah’ın dilemesi söz konusu değildir.¹¹⁵

Nesefi’ye göre Allah, ezeli ilmi ile Firavun ve onun gibi inkarcıların iman etmeyip isyan edeceklerini biliyordu. Bunun neticesinde cehenneme gireceklerini de haber vermiştir. Azap ile cezalandırmak, isyan etmeye karşılıktır. İsyanın söz konusu olabilmesi için emir ve nehyin olması icap eder. İman etme emri olmasaydı, onu terk etme gündeme gelmezdi. O halde Allah’ın emri ve nehyi, ilmini ve haber verdiğini

¹⁰⁷ Yunus, 10/99.

¹⁰⁸ Secde, 32/13.

¹⁰⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 296.

¹¹⁰ ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن Ebu Davud, Edep, 110.

¹¹¹ ما شاء الله جبراً كان، لم يمكن ان يقال : وما لم يشأ جبراً لم يكن Nesefi, *Tabsira*, II, 296.

¹¹² Nesefi, *Tabsira*, II, 296.

¹¹³ Nesefi, *Tabsira*, II, 297.

¹¹⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 298.

¹¹⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 299.

gerçekleştirmeye yöneliktir.¹¹⁶ Allah'ın küfre rızası ve muhabbeti yoktur. Ancak iman etmeye rıza ve muhabbeti vardır.¹¹⁷

Nesefi'nin bildirdiğine göre Eş'ari ekolü, Allah'ın iradesi yanında insan iradesinin varlığını kabul eder. Ancak bunu açık ve net bir şekilde ifade etmekten çekinir. Eş'arilere göre Allah'ın iradesi, insanın fiilleri dahil olmak üzere her şeyi kuşatmıştır.¹¹⁸ Bu ekole göre küfrün çirkin olarak var olmasına ve kafirde çirkin olarak bulunmasına Allah'ın rızası vardır.¹¹⁹ “Ancak O, kullarının küfrüne razı olmaz.”¹²⁰ ayetinde kast edilen kafirler değil müminlerdir.¹²¹

Nesefi'ye göre Allah'ın rızası ve muhabbeti, O'nun ilmini gerçekleştirmeye yöneliktir. Ona göre rıza ve muhabbet bir şeyi güzel görmek ve iyi karşılamak demektir. Allah, varlığını bildiği küfrü çirkin olarak vasıflandırmış ve onu cehenneme girmeye sebep olarak beyan etmiştir.¹²²

Nesefi'nin ait olduğu düşünce sistemine göre Allah'ın rızası, emri ve muhabbeti ancak iyi ve güzel olan davranışlara yöneliktir. Fakat kötü ve çirkin olarak nitelenen şeylere O'nun rızası yoktur. Allah, bu nitelikte olan herhangi bir fiili de emretmez.

1.2. İnsan Fiiline Bireyin Kendi Tesiri

Fiil ve eylemler irade, istek ve belli bir güç neticesinde ortaya çıkar. Bu belirleyici unsurlar olmadan herhangi bir eylem kendiliğinden meydana gelmez.¹²³ Nesefi, eylemlere tesir edecek olan şeyin insanın sahip olduğu kudretin olduğunu belirtir. Ona göre kudret, Allah'ın insanın iradi fiillerini gerçekleştirmesi için yarattığı bir özelliktir.¹²⁴ Ancak Nesefi, bu gücün yanlış yerde kullanılması durumunda kişinin sorumluluktan kurtulamayacağını kaydeder.¹²⁵ Ayrıca Nesefi, “İnsanın fiili” tabirinden bireyin kendi istek ve arzusu ile gerçekleştirdiği eylemin anlaşılması gerektiğini ifade eder.¹²⁶ Bunu sağlayacak olan şeyin bireyin fiile ancak kesb yönünden etki eden kudreti

¹¹⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 302.

¹¹⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 303.

¹¹⁸ Eş'ari, *İbane*, 70; Gölcük, *İslam Akaidi*, 179.

¹¹⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 303.

¹²⁰ Zümer, 39/7

¹²¹ Nesefi, *Tabsira*, 303.

¹²² Nesefi, *Tabsira*, 303.

¹²³ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 39.

¹²⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 113.

¹²⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 115.

¹²⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 218.

yani gücü olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Bununla birlikte Nesefi,¹²⁷ Allah'ın kudretinin fiile yaratma açısından etki ederken insana ait olan gücün kesb açısından aynı fiil ve eyleme etki ettiğini beyan eder.¹²⁸

Nesefi'ye göre insan fiillerinin yegane yaratıcısı Allah'tır.¹²⁹ Ancak insan kendi tercihini kullanarak bir fiili kendisine ait hale getirir. Başka bir ifade ile ona vasıf kazandırır.¹³⁰

Nesefi, insanın sahip olduğu gücün fiili icra edecek olan organların sağlam ve işlevsel olmasının yanında uygun sebeplerin de gerekli olduğunu aksi halde kudretin varlığından söz edilemeyeceğini ifade eder.¹³¹

Bireyi eylemi gerçekleştirmeye sevk eden başta organların varlığı ve buna bağlı olarak işlevsel olması, uygun sebeplerin veya eylemi gerçekleştirmeyi gerekli kılan şartların oluşmasıdır. Bütün bu öncüllerin varlığı gerçek kudretin meydana gelmesi için gerekli, hatta zorunludur.

1.2.1. Nesefi'ye Göre İnsan Fiilleri

İnsan fiillerine ilişkin tartışmalar hürriyet ve özgürlük konusunu ilgilendirdiği için tarih boyunca üzerinde tartışılan ve fikir yürütülen konuların başında yer almıştır.¹³² Buna bağlı olarak Allah'ın mutlak iradesi karşısında insan iradesinin fonksiyonu ile ilgili pek çok şey söylenmiştir. Ancak her ekol kendi düşünce sistemi içerisinde meseleyi tahlil etme cihetine gitmiştir.¹³³

Mutezile'ye göre, insanın fiillerine Allah'ın hiçbir müdahalesi ve tasarrufu söz konusu değildir.¹³⁴ Böylece insan kendi fiil ve davranışlarında tamamen serbesttir.¹³⁵

Ehl-i Sünnet bilginlerine göre de fiili yaratan Allah'tır. Ancak insan onu icra ederek kesbe dönüştürmüştür.¹³⁶

Maturidi ekolünün önemli bir temsilcisi olan Nesefi'nin insan fiillerine ilişkin fikri, bu hareketin temel düşüncesinin daha geniş bir izahı olma özelliğine sahiptir. Buna göre insanın kendisine ait bir takım fiilleri vardır. Ancak yaratma açısından bütün

¹²⁷ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 40.

¹²⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 320.

¹²⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 264.

¹³⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 268.

¹³¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 146.

¹³² Özarslan, Selim, *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, DİB, Ankara, 2010, 33.

¹³³ Özarslan, *Pezdevi'nin Kelami Görüşleri*, 34-35.

¹³⁴ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 100.

¹³⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 111.

¹³⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 154.

fiillerin yegane yaratıcısı Allah'tır.¹³⁷ Nesefi'ye göre insanın fiilleri ile ilgili üç durum söz konusudur:

1- Sebeplerin yokluğu, organların olmaması veya işlevsiz olması; bu durumda fiilin meydana gelmesi imkansızdır. Bu imkansızlık, organların işlevsizliğinden ziyade kudretin olmamasından kaynaklanır. Organlar işlevsiz olunca kudretten söz edilemez. Bu durumda kudretin olmamasına bağlı olarak fiilin meydana gelme imkanı da kalmamaktadır.

2- Sebeplerin uygunluğu ve organların sağlamlığına rağmen hakiki kudretin olmaması: Bu durumda fiilin meydana gelmesi mümkündür. Buna göre fail fiil işlemeye niyetli ve kararlı olması durumunda hakiki kudret ortaya çıkmış olur. Şayet failin böyle bir kastı yok ise fiil de meydana gelmez.¹³⁸

3- Sebeplerin uygunluğu ve organların sağlamlığı yanında kudretin varlığı: Fiilin meydana geldiği anda var olup olmadığı konusunda tartışma konusu yaptığımız kudret budur. Fiil bu kudret ile meydana gelir. Ancak fiilin meydana gelmesi her iki kudret çeşidinin varlığının neticesidir. Diğer bir ifade ile bireyin eylemi, uygun olan sebeplere, sağlam organlar ile beraber gerçek kudretin varlığına bağlıdır.¹³⁹

Nesefi'ye göre insanın fiili Allah'ın fiilinden ayrıdır. Allah'ın fiili icat ve yoktan var etmektir. İnsanın fiili ise sadece Allah'ın yarattığını kesb etmektir. Nesefi, bu iki fiil arasında bir benzerlikten söz edilemeyeceğini de sözlerine ilave eder.¹⁴⁰

Nesefi'ye göre Mutezile ekolüne mensup ilk temsilciler "Allah'tan başka yaratıcı yoktur." ilkesine bağlı kalarak bütün Müslümanlar ile aynı görüşte idiler. İnsan fiilleri söz konusu olunca icat ve ihdas ifadelerini kullanarak insan için "fiilin mucidi veya muhdisidir." derlerken Ali el-Cübbai'den itibaren icat ve ihdas kelimeleri bir yana bırakılarak "Halik" ifadesi kullanılmaya başlanılmıştır. Nesefi, Ali el-Cubbai'yi ümmetin icma ettiği bir konuda kesin delillere rağmen muhalefet etmekle eleştirerek bu konuda Allah'a karşı cüretkar davranmakla suçlamıştır.¹⁴¹

Nesefi, taat, masiyet ve kötülüğün Allah'a nisbet edilemeyeceğini bütün bunların insanlara ait birer eylem olduğunu söyler. Ayrıca Allah, dünyada O'nun emrine itaat edene mükafat, isyan edene de ceza vereceğini haber vermektedir. Bunun yanında birinin kendi kendisine emir vermesi, kendi kendine itaat veya isyan etmesi aklın

¹³⁷ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 30.

¹³⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 146.

¹³⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 147.

¹⁴⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 221.

¹⁴¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 274.

mümkün görünmemektedir. Aksi taktirde “ O ” aynı zamanda hem Rabb hem kul hem yaratıcı hem de yaratılan olur. Nakli ve akli deliller çerçevesinde bunu kabul etmenin mümkün olmadığını söyleyen Nesefi, her bireyin kendi fiil ve eylemlerinde hür olduğunu ve kendi iradesiyle hareket ettiğinin bilincinde olduğunu kaydeder. Ayrıca Nesefi’ye göre kişi, kendi fiilin faili ve kesb edicisi olduğunun farkındadır.¹⁴²

1.2.2. Fiilin Meydana Gelme Süreci

Nesefi, fiilin meydana gelme sürecini diğer bir ifade ile insan eylemini ve bu eylem ile ilgili süreci sorgularken konu ile ilgili bireyi eyleme yöneltecek olan kudretin zamanlamasına dikkat çekerek, “İnsan hareketi gerçekleştirme kudretine ne zaman sahip olur?”¹⁴³ şeklinde bir soru yöneltir. Cevap arayışlarına soru sorma yöntemini sürdürerek şöyle der: “İlk mekanda mı yoksa ikinci mekanda mı? Eğer ikinci mekanda hareketi gerçekleştirir denirse o zaman ilk mekandan ikinci mekana kudretsiz gerçekleşmiş demektir. Bu ise imkansızdır. Şayet daha ilk mekanda iken insan kudret sahibidir deniliyorsa istitaatın hareketten önce olacağını kabul etmek demektir.”¹⁴⁴

Nesefi’nin ifade ettiğine göre İmam Maturidi, cismin konumu itibarıyla ilk oluş esnasında sükun ve hareket ile nitelendirilemeyeceğini, sükun ve hareketin ise iki ayrı oluştan ibaret olduğunu ifade eder.¹⁴⁵

Nesefi’ye göre cisim ilk etapta “hareketsiz” gibi bir oluşla birliktedir. Bir mekandan diğerine intikal söz konusu olunca da hareket vasfını alır.¹⁴⁶ Her bir fiilin kudretinin de kendisi ile birlikte olması gerektiği fikrinden yola çıkan Nesefi’ye göre hareket ister ilk isterse ikinci mekanda olsun birinci oluşun kudreti ilk mekanda, ikinci oluşun kudreti de ikinci mekandadır. Bunun sebebi ikisinin ayrı fiil olmasıdır.¹⁴⁷

Nesefi, muarızlarının, cismin bir anda iki ayrı fiilin özelliklerini kendisinde barındıramayacağını ileri sürerek, kudret ile fiilin aynı anda bulunamayacağını iddia ettiklerini beyan eder.¹⁴⁸

Nesefi’nin belirttiğine göre, İmam Maturidi, kudretin fiil ile beraber bulunacağını söyler.¹⁴⁹ Ona göre fiil, ilk anda kudret vasfını taşımadan ya hareket ya da

¹⁴² Nesefi, *Tabsira*, II, 177.

¹⁴³ Nesefi, *Tabsira*, II, 141.

¹⁴⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 142.

¹⁴⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 141.

¹⁴⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 140.

¹⁴⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 142.

¹⁴⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 141.

¹⁴⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 143; Bkz. Maturidi, *Kitabü’t-Tevhid*, 257.

sükundur. Ancak hareket ve sükun halinin devamı kudrete bağlıdır. Buna göre fiilden anlaşılması gereken şey, hareket ve sükundur. Nesefi, bunun tek belirleyicisinin de kudret olduğunu ifade eder.¹⁵⁰

Nesefi'ye göre kudret, ancak fiil içindir ve ondan ayrılması mümkün değildir. Bir an için fiilden ayrı düşünüldüğü vakit pek çok zamanda da ondan ayrı tasavvur edilmesi söz konusu olur.¹⁵¹ Kudretin bir an bile fiilden uzak kalması, fiilin varlığının kudretin varlığına bağlı olmadığına delil teşkil edeceği fikrini gündeme getireceğini beyan eder. Böylece fiilin ikinci vakitte kudretsiz meydana gelmesi mümkün olunca diğer vakitlerde de kudretsiz meydana gelmesi mümkün olur. Nesefi'ye göre bunun içinden çıkılmaz bir problem olduğunu gören bazı Mutezile bilginleri, yeni arayışlara başladılar. Bu bilginlere göre kudret ikinci zaman diliminde yok olursa fail, kudret veya acizlik ile nitelendirilemez. Bu iddiaya Nesefi'nin, “ o halde fiil ne kadir ne de aciz olan birinden meydana gelmiştir.” şeklinde tepki gösterdiği dikkat çekicidir.¹⁵²

Nesefi, bir takım değerlendirmede bulunduktan sonra şöyle der: “hareket geçici, sükun ise sabittir. Ancak ikisi de birer oluştan ibarettir. Zeval olma vasfı ikinci mekanda meydana gelir. Aynı şekilde karar kılmak demek olan sükun sabit olma özelliğine burada kavuşur.¹⁵³ Hareket ve sükun iki ayrı oluş olarak değerlendirildiği taktirde tek bir halde oluştan ve hareketten bahsedilemez.”¹⁵⁴

Nesefi, bireyin, eylemi gerçekleştirdikten sonra onu terk etmeye kadir olamayacağını zira o eylemin artık mevcut olduğunu, failin onu terk etme şansının kalmadığını ifade eder.¹⁵⁵

Nesefi, Mutezile'nin birbirinden ayrı olan iki farklı şeyin ismini tek bir şeye atfettiğini söyler. Nesefi'ye göre kudret, iki farklı şeyin ismidir. Bunlardan birincisi; sebeplerin varlığı ve organların sağlam olmasına kudret dendiğini, bunun ise kudret kelimesinin birinci anlamı olduğunu belirtir. Bu kudret çeşidinin genellikle fiilin kastedilmeye başlandığı anda meydana geldiğini söyleyen Nesefi, sebeplerin uygun ve aletlerin sağlam olmaması durumunda bu tür kudretten söz edilemeyeceğini ifade eder.

¹⁵⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 143; Nesefi, *Temhid*, 58.

¹⁵¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 143.

¹⁵² Nesefi, *Tabsira*, II, 144.

¹⁵³ Nesefi, *Tabsira*, II, 132.

¹⁵⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 133.

¹⁵⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 145.

İkinci kudret çeşidi ise fiili meydana getiren güce verilen isimdir. Fiilden önce mi sonra mı? Şeklinde tartışmaya konu olan kudret budur.¹⁵⁶

Bir şeyin harekete dönüşebilmesi için gerekli olan kudretin zamanlaması tartışmanın merkezindedir. Nesefi'nin düşüncesine göre eylem başlamadan önce kudretin varlığından bahsedilemez. Zira o bir arazdır. Bir arazın varlığı cisim ve ayanlara bağlıdır. Fiil henüz yok iken istitattan bahsediliyorsa geçen bu zaman aralığında bir araz olan kudret kaybolmuş ve böylece fiil kudretsiz meydana gelmiştir. Öyle ise her fiilin kudreti kendisi ile birlikte. Hem fiil hem de onu meydana getirecek olan istitaat ayrılmaz bir bütünlük içerisinde.

1.2.3. İstitaatın/Gücün Varlığı

Nesefi her vesile ile insan fiilinin yaratıcısının Allah olduğunu özellikle belirtir.¹⁵⁷ Ona göre insan sadece fiili kesb eder.¹⁵⁸ Kişinin kendi fiilinin kasibi olması sebebiyle kudret ve istitaatının da olması gerektiğini ifade eder. İstitaat diye tabir edilen güç olmadan fiilin gerçekleşemeyeceğinin altını özellikle çizer. Nesefi'ye göre kesbi ile zaruri fiilleri birbirinden ayıran tek şey istitaattır.¹⁵⁹

Nesefi'ye göre fiilin varlığının kendisine bağlı olduğu istitaat, arazdır. Arazın bir varlığa bağlı kalmaması mümkün değildir. Kudret kendi başına varlığını sürdürmeye elverişli olmadığından fiil öncesi varlığı, fiil esnasında olmaması demektir. Bu da “fiil var, kudret yok” demektir. Diğer bir ifade ile “fiil kudretsiz meydana gelmiştir.” düşüncesine götürür. Gücü olmayan birini kudretle nitelendirmek ne kadar anlamsız ise ¹⁶⁰ kendisinde acizyet bulunan kişiyi acizlik ile nitelendirmemek o kadar anlamsızdır. Kudretli kişinin bir fiili icra etmesini imkansız görmek, aciz olanı fiili yapmaya mecbur bırakmak, son derece anlamsızdır. Nesefi, birbirine zıt olan kudret ile acizyeti eşit görme anlamına geldiğini belirttikten sonra, “bizim düşünce sistemimizde acizlik durumunda fiilin meydana gelmesi imkansız, fiilin icrası için ise kudret zorunludur.” diyerek muarızlarına cevap verir.

Nesefi, kudretin sonradan yaratıldığından dolayı noksan olduğunu, bu noksanlığı telafi edebilmek için de sebeplerin ve aletlerin varlığına ihtiyaç duyulduğunu ifade eder. Allah'ın kamil bir kudrete sahip olduğunu ve bunun için sebep ve aletlere ihtiyaç

¹⁵⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 146.

¹⁵⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 112.

¹⁵⁸ Özler, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997, 119.

¹⁵⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 112.

¹⁶⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 134.

duymadığını ayrıca belirtir. Ona göre kudret olmadan eylemin meydana gelmesi mümkün olsaydı sebep ve aletler olmadan da fiilin olması gerekirdi. Mesela insanın eli olmadan bir şeyi tutması ve ayağı olmadığı halde yürüme eylemini gerçekleştirmesi gerekirdi.¹⁶¹

Nesefi'ye göre kudret olmadığı halde fiilin varlığından söz ediliyorsa bu fiil kudretsiz meydana gelmiş demektir. Buna göre fiilin meydana gelmesine, kudretin varlığı değil, bilakis kudretin yokluğunun sebep olduğu anlayışının ortaya çıkacağı endişesini dile getirir. Nesefi, kudret olduğu halde bir yarar sağlamıyorsa veya fiil meydana geldiği esnada kudret yok ise fiilden önce veya sonra olması arasında bir farkın olmadığını belirtir.

Mutezile'yi bilgisizlik ile suçlayan Nesefi, fiil meydana gelirken failin buna kudretinin olmadığını iddia etmenin bu fiilin irade dışı ve zorunlu olarak meydana geldiğini kabul etmek olduğunu ifade eder. Ona göre uzuvlar sağlam olmadığı halde fiilin varlığından söz ediliyorsa o fiil sebepler uygun olmamasına rağmen meydana gelmiş demektir. Mutezile ekolüne karşı eleştirilerini sürdüren Nesefi, bu ekolün, insan iradesi dışında meydana gelen fiil yüzünden kimini Allah'ın dostu, kimini de O'nun düşmanı olarak gördüğünü ve bu düşüncenin de cebri anlayıştan kaynaklandığını kaydeder.

Nesefi, insan fiilinin zorunluluktan kaynakladığını ileri sürmenin dinin emir ve nehiyelerinin göz ardı edileceğini, sevap ve günah işleme; itaatkar ile asi olmanın ölçüsünün yok olacağı;¹⁶² helal ve haram anlayışının ortadan kalkacağı anlamına geldiğini söyler. Bunun dini hükümleri yok saymak olduğunu söyleyen Nesefi, Allah'ın rıza ve gazabının anlamsız olacağını ifade eder. Aynı şekilde, Allah'ın insanlara haksızlık yaptığı, anlayışını meydana getireceğini kaydeder. Azap veya sevabı gerektiren bir fiili, iradesi olmadan iktisap eden insanın durumunun tartışma konusu olduğunu belirten Nesefi, muarızlarını uyararak insan fiillerinin zorunluluktan kaynaklandığını ileri sürmenin Allah'ı bilgisizlikle itham etme endişesini de dile getirir.

Kudret fiilden öncedir, iddiasını dile getiren Mutezile'nin kendi düşünce sistemi içerisinde bu konuda tutarsızlığa düştüğünün rahatlıkla anlaşılabileceğini ifade eden Nesefi, böyle bir mantığa göre emir ve nehiy; va'd ve void; helal ve haram; sevap ve

¹⁶¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 135.

¹⁶² Nesefi, *Tabsira*, II, 136.

ikab gibi dini hususların ne anlam ifade ettiğinin de izahının yapılması gerektiğini ifade eder.¹⁶³

Nesefi, Mutezile'nin bu anlayışının bir neticesi olarak bireylerin eylemini gerçekleştirme kudretine sahip olmamalarına rağmen Allah'ın onlara azap edeceğini, mükellefin hiçbir şekilde güç yetiremeyeceği fiilleri işlemekle sorumlu tutulduğu manasına geldiğini kaydeder. Nesefi, Mutezile ekolünün buna rağmen kendilerine Ehlü'l-adl tabirini uygun görmekten çekinmediklerini söyler. Mutezile'ye yönelik eleştirilerini sürdüren Nesefi, Mutezile'nin, Allah hiçbir insanı gücü ve takati olmadığı bir fiili gerçekleştirmekle sorumlu tutmayacağını, bu hususta emir ve yasaklamanın söz konusu olamayacağını ileri sürenleri, Allah'a zulmü nispet etmekle suçladıklarını belirtir.¹⁶⁴

Nesefi, Ehli Sünnet bilginlerinin, Mutezile'yi bu katı tutumundan dolayı Cebriye diye adlandırdıklarını da söyler.¹⁶⁵ Mutezile, kudretin fiil esnasında mevcut olmadığını iddia etmediğini aksine kudretin fiil meydana geldiği anda da mevcut olduğu fikrini savunduğunu belirtir.¹⁶⁶ Nesefi, Mutezile'ye yönelik olarak, kudret fiilden önce mevcut ise baki kalmasının muhal olması sebebiyle fiilin meydana geleceği ana kadar varlığını sürdüremeyeceği itirazını dile getirir.¹⁶⁷

Nesefi'ye göre Mutezile, “kudret fiilin işleneceği ana kadar devam eder. Fiil bu kudret ile meydana geldiği için teklif gerçekleşmiş ve fiili işleyen fail de o fiili işleme kudretine sahip olduğunu söylerse” onlara, arazların baki kalmasının muhal olduğunu, kudretin araz olması sebebiyle baki kalması düşünülemeyeceğine göre fiilin meydana geldiği anda kudretin varlığından söz edilemeyeceğini delillerle ortaya koyacağını ifade eder.¹⁶⁸

Nesefi'ye göre şayet Mutezile, bu kudret yok olursa, hemen başka bir kudret meydana gelir. Bu kudret, sebeplerin uygun, organların da sağlam ve işlevini icra ediyor olmasına bağlı olduğunu iddia ederse, şu şekilde kendilerine cevap verilir: “İkinci kudret, bu fiil için mi yoksa peşinden gelecek olan başka bir fiil için midir?” Bu fiilin, mevcut olan ikinci kudret ile meydana gelmesinin mümkün olup olmadığını soran Nesefi'ye göre Mutezile, o bu fiilin kudretidir ve fiilin onunla meydana gelmesinin

¹⁶³ Nesefi, *Tabsira*, II, 137; krş. Nesefi, *Temhid*, 56-58.

¹⁶⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 137.

¹⁶⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 138.

¹⁶⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 138; Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 176.

¹⁶⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 138; Nesefi, *Temhid*, 57.

¹⁶⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 138; krş. Es-Sabuni, *Bidaye*, trc. Topaloğlu, 129-130.

mümkün olabileceğini söylerse ekolünün aksine olan “kudret fiille beraberdir” görüşümüzü kabul etmiş olur. Ancak Mutezile, “bu kudret bir sonraki fiil içindir, bu fiilin kudreti de bir öncekiydi” iddiasında bulunursa fiil için şu anda var olan kudretin varlığı ve yokluğu eşittir. Çünkü herhangi bir fiili işlemeye kudretli olmak başka bir eyleme yönelik acziyeti ortadan kaldırmaz.¹⁶⁹

Burada anlatılmak istenen husus, kudretin araz olmasıdır. Arazın, cisim veya cevher olmadan varlığını sürdürmesi imkansızdır. Beka sıfatı da araz olduğundan dolayı arazın araza dayanak olması diğer bir ifade ile ona mahal teşkil etmesi mümkün değildir.

Nesefi, önceden varlığı söz konusu olan bir kudretin eylem anında bulunmadıktan sonra gerek şimdi gerekse gelecekte fiile bir etkisinin olmaması bakımından eşit olduğunu belirtir. Her iki durumda fiil var, ancak kudret yoktur. Bu anlayışa göre fiilin kudretsiz meydana geldiğini söyleyerek muarızlarını eleştirir. Nesefi, “İnsan elini düşünün bir zamanlar tutma özelliği vardı. Ancak bu özelliğini tam fiili işleyeceği anda kaybetti. Fiil anında bulunmadıktan sonra önceden bu gücün olup olmasının hiçbir anlamı yok demektir.”der. Ona göre kudret fiil ile beraber bulunmuyorsa önceden var olduğunu iddia etmek anlamsız olmaktan öteye geçmeyecektir.¹⁷⁰

Nesefi, gücün varlığından bahsederken bunun bir etkiye dönüşebilmesi için bir takım şeylerin, sağlam uzuvların ve bunların işlevselliğinden bahseder. Kudretin ancak bu ön hazırlığın olması ile tebarüz edebileceğini ve eylemin ancak kendisi ile birlikte var olan bu kudret ile ortaya çıkacağını belirtmek ister. Ona göre el olmadan bir şey tutulamıyorsa ve ayak olmadan yürünemiyorsa, kudret olmadan fiilin meydana gelme imkan ve salahiyeti de yok demektir.

Nesefi’nin düşüncesinde kudretin varlığı kadar onun zamanlaması da oldukça önemlidir. Önemli olan fiil öncesi veya sonrası değil, bizzat fiil ile birlikte olmasıdır. Bu ayrıntı göz önünde bulundurulmadığı zaman kudretin varlığının veya yokluğunun hiçbir anlam ve önemi olmayacaktır.

¹⁶⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 138.

¹⁷⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 139.

1.2.3.1. Kudretin Etkisi

Nesefi, Allah'ın kudretinin yaratmaya, insanın kudretinin ise bir şeyi kesb etmeye yarayacağını belirtir. Yaratma kudretinin, henüz yok olan bir şeyin varlık safhasına çıkabilmesi için bir önceliğinin olduğunu, ancak insanın kudretinin bir önceliğinin olmadığını, fiil ile beraber olmasının bir zorunluluk olduğunu belirtir.¹⁷¹

Nesefi, Allah'ın cari olan kanunları çerçevesinde sebeplerin uygunluğu ve azaların sağlam olması halinde bir eylem gerçekleştirmek isteyen kişiye Allah ona bu fiili gerçekleştirecek kudreti anında verir.¹⁷² Nesefi'ye göre insanın gücü hangi şeye yetiyorsa Allah onu emreder. Onun dışında herhangi bir şeyi emretmesi mümkün değildir.¹⁷³

Nesefi'nin kaydettiğine göre Mutezile ekolü, teklifin geçerli olabilmesi için sebeplerin uygunluğu ile birlikte hakiki kudretin gerekli olduğunu şart koşar. Aksi taktirde kişi teklifi mala yutak ile karşı karşıya kalır.¹⁷⁴ Mutezile, geçerli sebeplerle birlikte eylem için gerekli aletlerin olmasını ifade ederken bu aletlerin bir kısmının, kudret gibi fiil öncesi bir kısmının da fiil esnasında olması gerektiğini kaydeder.¹⁷⁵

Nesefi'ye göre, fail, fiil esnasında kadirdir. Aynı zamanda kudreti de mevcuttur.¹⁷⁶ Nesefi, eylem esnasında bir kudretin var olduğunu ancak bu kudretin daha sonra meydana gelecek olan fiile ait olduğu iddiasının, eylemin kudretsiz meydana gelmesi demek olduğunu ifade ederek karşı çıkar.¹⁷⁷ Ona göre hiçbir eylem kudretten ayrı düşünülemez. Kudret illet görevini görmektedir. İlet ile malul beraber varlık sahasına çıkarlar. Siyahlığın rengini alan nesne gibi iki ayrılmaz bir bütünlük oluştururlar. Nesne siyah renge büründükten sonra ona bu özelliği veren renge ihtiyacı yoktur, denemez. Aksine bu özelliğini sürdürebilmesi için ona muhtaçtır.¹⁷⁸

Nesefi'ye göre, ilim ve bilinen şey; hareket ve hareket eden; ölüm ve ölen; hayat ve hayatta olan arasındaki ilişki de böyledir. Her birinin diğerine ihtiyacı vardır. Biri olmadan diğerinin varlığını devam ettirmesi mümkün değildir.¹⁷⁹

¹⁷¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 170.

¹⁷² Nesefi, *Tabsira*, II, 167.

¹⁷³ Nesfi, *Tabsira*, II, 166.

¹⁷⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 168.

¹⁷⁵ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 176, 180.

¹⁷⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 165.

¹⁷⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 166.

¹⁷⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 169.

¹⁷⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 170.

Nesefi, illet ile malul arasındaki ilişkinin şart ve meşrut arasındaki ilişkiden çok farklı olduğunu, şartın meşruttan önce olması gerektiğini ancak illetin malulden önce olmasının gerekli olmadığını, aksine ikisinin beraber bulunmasının bir zorunluluk olduğunu belirtir.

Nesefi, felsefi açıdan da meseleye açıklık getirmeye çalışarak şöyle der: “Filozoflara göre illet, zamanlama açısından değil, rütbe bakımından malulden öncedir. İlet malulden önce olursa, malulün meydana geldiği anda araz olması sebebiyle yok olması gerekir. Var olmayan bir illet ile malulün meydana gelmesi zaten düşünülemez. O halde illet ile malulün varlığı ayrılmaz bir bütündür.”¹⁸⁰

Nesefi, Mutezile ekolünün, kudretin zıt olan iki şeye aynı anda taalluk etmeyeceğini savunduğunu kaydeder.¹⁸¹ Ancak Mutezile, kudretin fiilden önce¹⁸² ve iki zıddı uygun olduğunu ifade ederken¹⁸³ bununla, kudretli kişi hangisini dilerse onun olmasının uygun olduğunu kastettiğini ve bunun için de kudretin önce olması gerektiğini söyler.¹⁸⁴

Mutezile’ye göre kafirin iman etme kudreti yoktur. Bu ekole göre sakatlık hali elin tutmasına engel teşkil eder. Böylece kafirin iman etme mecburiyetinin olduğunu iddia etmek, elinde sakatlık bulunan kişiyi bir şeyi tutma eylemi ile karşı karşıya bırakmak demektir. Mutezile bu görüşü beyan ettikten sonra el sakatlığı yalnızca bir engel iken kafirin iman etmesine ise üç ayrı engelin olduğunu ileri sürer. Küfrün kudreti, küfrün irade edilmiş olması ve bizzat küfrün kendisi iman etmeye engel olduğundan böyle bir durumda olan kişinin mazur sayılacağını iddia eder.¹⁸⁵

Nesefi, iman etme kudretinin olmayışının nedenini, bizzat kudretin yokluğu değil, kişinin kendisine emredilenin aksine kudretini başka alanlarda boşa harcamasından kaynaklandığını ve böyle davranan kişinin de sorumluluktan kurtulamayacağını beyan eder.¹⁸⁶

Mutezile’nin konu ile ilgili görüşünün bir değerlendirmesini yapan Nesefi, el sakatlığının tutma kudretine mani olduğunu ve dolayısıyla bunun bir mazeret olup, böyle bir kişinin mükellef olmayacağını söyler. Ancak, Mutezile’nin iman etmeye mani

¹⁸⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 171.

¹⁸¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 167.

¹⁸² Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse* Trc. II, 156,

¹⁸³ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse* Trc. II, 160.

¹⁸⁴ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse* Trc. II, 158.

¹⁸⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 167; Krş, Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse* Trc. II, 160, 162, 164, 166.

¹⁸⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 166.

olarak sıraladığı üç halin ise hiçbir şekilde geçerli mazeret olarak kabul edilemeyeceğini, bu kişinin küfrü seçmekle iman etme güç ve kudretini boşa harcadığından mükellef olmaktan kurtulamayacağını beyan eder. Mutezile'nin bu düşüncesine yönelik itirazlarını sürdüren Nesefi, şöyle der: "Mutezile'ye göre bu kişi, kudreti zayi etmenin yanında kendi iradesi ile küfrü tercih ettiği için Allah katında sorumludur. Burada teklifin geçerli olmasının nedeni, kudretin kendisi değil, sebeplerin uygunluğu ve azaların sağlamlığıdır."¹⁸⁷

Cebriye, sebeplerin uygun ve azaların sağlam olması ile gerçek kudreti, teklifin şartı olarak kabul etmemiştir. Bu ekole göre teklifin olabilmesi için bunların hiç birisine ihtiyaç yoktur.¹⁸⁸

Kudretin yokluğuna bir engel varsa bunun bir mazeret olduğunu söyleyen Nesefi, güç ve kudretini gereksiz yere tüketen kişinin de geçerli hiçbir mazeretinin olamayacağını belirtir.¹⁸⁹

Nesefi, Eş'ari'ye göre de kişi kendisinden istenilenin tersine olan bir şeyle meşgul olması sebebiyle kudretsiz kalmasının söz konusu olabileceğini, ifade eder.¹⁹⁰

Nesefi'ye göre Mutezile, teklif şartı olarak gerçek kudreti, geçerli sebeplerin ve sağlam azaların varlığını aynı kabul etmiştir.

Nesefi, kendi ekolüne mensup olan bilginlerin ise teklifin geçerli olabilmesi için kudretin bizzat kendisini şart olarak ileri sürmediklerini, sebeplerin uygunluğu ve azaların sağlam olmasının teklifin geçerli olması için yeterli olduğunu ifade eder. Nesefi, Buhara'da bulunan bir kişiye yol azığı ve ulaşım aracının, dolayısıyla sebep ve sağlam organların var olması halinde Hac ibadeti farz kılınmıştır. Oysaki bu kişinin Buhara'da Haccı ifa etme gücü henüz yoktur. Bu ibadete güç yetirebilmek için yola çıkması gerekmektedir. Buna göre bir şeyin yapılmasını istemek onu gerçekleştirmeye yarayan vasıtanın teminini de kapsar.¹⁹¹ Konuya değişik açıdan yaklaşmayı sürdüren Nesefi, Kur'an kıssalarından da örnek verir: "Yol arkadaşı,¹⁹² gerekli sebeplerin ve sağlam uzuvların varlığına rağmen sabretme gücünün yokluğundan dolayı Hz. Musa'yı

¹⁸⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 167.

¹⁸⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 168.

¹⁸⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 166.

¹⁹⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 164- 165.

¹⁹¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 168.

¹⁹² Kehf, 18/68.

uyarmıştır. Burada söz konusu edilen, ikinci güç olarak adlandırılan kudretin kendisi değil, birinci kudret olan sebeplerin uygunluğu ve organların sağlamlığıdır.”¹⁹³

1.2.3.2. Kudret ve Arazlar

Arazlar, varlığa, diğer bir ifade ile cevher ve cisme arız olan gelip geçici nitelikler,¹⁹⁴ olarak tanımlanmıştır. Nesefi, kudretin araz olduğu fikrinden hareketle, “İnsanın ayrıca bir gücü yoktur. İnsanın gücü dediğimiz şey kendisinden apayrı bir şey değildir. Bununla insanın kendisi kastedilir.” diyenlerin görüşlerinin temelden yoksun olduğunu ifade eder. Ona göre bu tür bir gücün varlığı açıktır. Güç veya istitaat dediğimiz şey diğer arazlar gibi bir arazdır. Arazların cisimlerden ayrı bir şey olduğu açık ve nettir.¹⁹⁵ Örneğin azaları sağlam olan ve elli kiloyu kaldıran bir insanın azalarında herhangi bir artış olmadığı halde daha sonra yüz kiloyu kaldırdığına şahit oluşumuz, bunun en açık delilidir.¹⁹⁶ Diğer bir örnek ile konuyu izah eden Nesefi, yan yana serilmiş iki ayrı ipliği koparmak ve parçalamak çok kolay iken iplerin sayısında bir artış olmadığı halde ikisini birbirine dolayıp örgü haline getirdiğimizde onu koparılmaz hale getiren şey örgü halini almış olmasıdır. Diğer bir ifade ile aynı cisimde bir arazın oluşmasıdır. Nesefi’ye göre istitaatın eylemi gerçekleştiren kişinin bir parçası olduğunu söylemek, geçersiz bir iddiadan başka bir şey değildir. Zira gücün araz olduğu anlaşıldıktan sonra arazı cismin bir parçası gibi görmek imkan dahilinde değildir.¹⁹⁷

Nesefi, alemin ayan ve arazlardan meydana geldiğini belirtir.¹⁹⁸ Ona göre arazların kalıcı olması mümkün değildir.¹⁹⁹ Ayrıca bir arazın kalıcı olduğunu, diğerinin kalıcı olamayacağını iddia etmenin de bir anlamı yoktur. O halde niçin o değil de bu kalıcıdır? Kalıcı olanı belirleyen şeyin ölçüsü de yoktur. Arazların nitelik olduğunu ifade eden Nesefi’ye göre²⁰⁰ arazlar, önce var olurlar bir müddet sonra da yok olurlar.²⁰¹

Nesefi, arazların bir mahalle bağlı olmadan varlığını sürdürebileceği iddiasının geçersiz ve tutarsız olduğunu söyler. Ona göre kalıcı olmak, sonradan olan bir arazdır

¹⁹³ Nesefi, *Tabsira*, II, 169.

¹⁹⁴ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc I, 372.

¹⁹⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 115.

¹⁹⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 115.

¹⁹⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 116.

¹⁹⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 265

¹⁹⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 119, 121.

²⁰⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 121.

²⁰¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 119.

ve arazın da kendi başına varlığını sürdürmesi imkansızdır.²⁰² Nesefi, Maturidi ekolüne mensup kelimcilerin bu görüşte olduğunu söyler.²⁰³

Kudretin, fiilin ayrılmaz bir parçası olduğunu ondan ayrı düşünölemeyeceğini özellikle belirten Nesefi'ye göre hareket, hareket edenle; ölüm, ölen ile;²⁰⁴ hayat, canlı ile beraberdir. Bütün nitelikler, nitelenenle beraber varlığını sürdürürler. Örnekleri çeşitli alanlardan seçen Nesefi, güneşin doğmasının, günün varlığı ile birlikte olduğunu vurguladıktan sonra illet ile malul arasındaki ilişkiye dikkati çekerek birinin varlığının diğerinin varlığına bağlı olduğunu kaydeder.²⁰⁵ O, arazların kalıcı olmayışının nedenini başka bir varlığa mahal teşkil edemeyişine bağlar. Bu fikrin herkes tarafından kabul edilen bir görüş olduğunu belirten Nesefi, arazların zata ilave olan manalardan(soyuttan) ibaret olduğu görüşünü ilave eder.²⁰⁶ Ona göre arazlar, hem kendi başlarına var olmazlar hem de başka bir varlığa dayanak teşkil etmezler. Aksine başka bir varlığa muhtaçtırlar. Nesefi, arazların birbirine dayanak olmasının söz konusu olmadığı²⁰⁷ gibi bir mahalle bağlı kalmadan kendi başına var olmasının da düşünölemeyeceğini belirtir.²⁰⁸ Bu konudaki delilleri ortaya koyduğunu ancak buna rağmen bazı Mutezile bilginlerinin aynı zamanda bir araz olan kudretin baki olabileceğini ileri sürerek kudretin fiilden önce var olduğunu ve fiilin meydana geleceği ana kadar devam ettiğini ileri sürdüklerini ifade eder.²⁰⁹ Nesefi'ye göre arazlara kalıcı vasfını yükleyenlerin açıklamak zorunda oldukları konu, bu kalıcı olma özelliğinin nereden kaynaklandığıdır. Acaba zatın kendisinden mi yoksa zattan ayrı bir mana mıdır? Nesefi, bunun zattan ayrı bir mana olduğunu belirtir. Buna delil olarak da cevherin ilk halde iken henüz kalıcı olma vasfını kazanmamış olmasını gösterir. O, bu konuda Mutezile'nin ileri gelenlerinin, cevherin ilk halde iken henüz kalıcı olma vasfını haiz olmadığı konusunda kendisi gibi düşündüğünü ifade eder.²¹⁰

Nesefi'ye göre cevherin ilk halinde henüz hareket ile vasıflandırılmamış olmasının da bu nitelemenin zattan ayrı bir mana olduğunun başka bir kanıtıdır.

²⁰² Nesefi, *Tabsira*, II, 121, 170.

²⁰³ Nesefi, *Tabsira*, II, 119.

²⁰⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 170.

²⁰⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 171.

²⁰⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 121, 129, 170

²⁰⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 121.

²⁰⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 129.

²⁰⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 149.

²¹⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 122.

Sonradan hareket gibi bir sıfatla nitelendirilmesi, onun zattan ve varlıktan ayrı bir mana olduğunun ispatıdır.²¹¹

Nesefi, hareket veya sakin olma durumunun cevherin meydana geldiği ilk anda mümkün olmadığını belirtir. Bundan sonra da bu iki özellikten ayrı kalması söz konusu değildir. Bundan böyle cisim ya hareketlidir ya da hareketsizdir.²¹²

Nesefi'nin kaydettiğine göre Ali el-Cubbai'nin iddiaları arasında, arazların yok olması, zıtları tarafından kuşatılması neticesidir. Cevherin yok olması ise Allah'ın yok olma niteliğini bir mekana bağlı olmaksızın var etmesine bağlıdır. Buna ek olarak cevherin, ancak onun zıddının var edilmesiyle yok olacağını savunur. Nesefi, Cübbai'nin, bir kısım cevher ve cisimlerin kalıcı ve bazılarının da yok olacağını söyleyerek Allah'ın kudretini inkar etmeye kadar işi götürdüklerini söyler. Zira bu düşünce sistemine göre “yok olma” var olmadığı müddetçe cevher var olmaya devam edecektir. Nesefi, bir araz olan bekanın zattan ayrı bir mana olarak düşünülmediği takdirde baki olma hali kendi zatının gereği olarak kabul edilir.²¹³

Nesefi'nin kaydettiğine göre Eş'ari düşüncesinde kalıcı olma özelliğinin arazlardan çekip alınmasından sonra arazlar yok olur. Buna göre beka cisimlerde meydana gelen bir arazdır. Sürekli yenilenerek bu özelliğini sürdürür. Kendi başına varlığını sürdürmesi imkansızdır. Allah bir cismin yok olmasını dilediği vakit, bekayı ondan çekip alır ve cisim de yok olur.²¹⁴

Mutezile ise bir arazın yok olabilmesi için o araza baskın ve aynı zamanda onun zıddı olan bir arazın yaratılması gerekir, fikrini ileri sürmektedir.²¹⁵ Ancak Nesefi, bu görüşe karşı çıkarak sonradan yaratılan bir şeyin daha önce kalıcı vasfı olan bir şeyden daha kuvvetli ve güçlü olduğunu düşünmenin akıl ve mantıkla izah edilebilir bir yönünün olmadığını ifade eder.²¹⁶

Nesefi, baki olan şeyin varlığının zorunlu; hadis olanın ise mümkün olduğunu, mümkün olanın varlığının baki olana baskın çıkıp onu yokluğa mahkûm edeceğini düşünmenin doğru ve geçerli hiçbir tarafının olmadığını söyler. Buna ilave olarak, var olmayan bir şeyin, varlığı sabit olanı ortadan kaldırmasının onu silip süpürmesinin zor;

²¹¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 123.

²¹² Nesefi, *Tabsira*, II, 125.

²¹³ Nesefi *Tabsira*, II, 126.

²¹⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 127

²¹⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 127; Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. I, 372.

²¹⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 127.

ancak önceden var olan bir şeyin henüz varlık safhasına çıkmamış olanı kaldırmasının daha kolay ve basit olduğunu kaydeder.²¹⁷

Mutezile'ye göre cisimlerin yok olacağına hükmetmenin kolay olmadığını belirten Nesefi, cisim, cevher ve arazların hep birlikte yok olmasına karar vermenin güç olduğunu gören Cahız, cisimlerin yok olamayacağını ileri sürmüştür. Cahız dışında akli delillere öncelik veren bilginler, yok olması mümkün olmayan her şeyin kadim olduğu hususunda görüş birliğine vardılar. Nesefi'ye göre bu fikir, onları “alemin kadim olma” sonucuna götürmüştür.²¹⁸

Nesefi, bir varlığın mahiyetinde ve şeklinde değişiklik yapılamıyorsa var olduktan sonra da kendine özgü niteliğinde değişikliğe gidilmesinin söz konusu olamayacağını söyler. Çünkü arazlar meydana geliş esnasında herhangi bir nitelik taşımazlar. Onların baki olduğuna hükmetmek vasıflarını değiştirmek demektir. Bu da mümkün değildir.²¹⁹

Nesefi'nin kaydettiğine göre Eş'ari kelam ekolünün önemli temsilcisi olan Bakıllani, renk ve oluş gibi arazların cisimlerle varlığını sürdürdüğünü, cisim ile irtibatının koparılması halinde bu arazların yok olacağını söyler.²²⁰

Nesefi'ye göre arazlar kendi başına kalıcı olsalardı yok olmaları söz konusu olmazdı.²²¹ Böylece arazların baki kalma fikrinin geçersiz olduğunu belirten Nesefi, kudretin varlığını kabul edip ancak onun fiile bir etkisinin olmadığını iddia eden Mutezile'yi eleştirir. İşlevsiz bir kudretten söz edilemeyeceğini, fiille beraber ve fiilden sonra kudret yoktur demenin imkansız olduğunu belirtir.²²²

Nesefi ve tabi olduğu düşünce sistemine göre arazlar yalnız başına varlığını sürdüremezler. Var olmaları ve varlığını sürdürmeleri için başka bir varlığa dolayısıyla cevher ve cisme ihtiyaç duyarlar. Kudret de bir araz olması sebebiyle fiil öncesi varlığı, diğer bir ifadeyle fiilden önce olması, fiilin kudretsiz meydana gelmesi demektir. Buna göre akıl ve mantık kuralları çerçevesinde fiilin bir güç ve kudret olmadan meydana gelmesi mümkün olmadığına göre kudret, fiil ile beraberdir. Ondandırılması ihtimali yoktur, gerçeğini kabul etmemiz gerekir.

²¹⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 128.

²¹⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 130.

²¹⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 131.

²²⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 127.

²²¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 130.

²²² Nesefi, *Tabsira*, II, 150.

1.2.3.3. Kudret ve Acizlik

Acizlik, kudretin zıddıdır. Birleşme ve ayrılma, hareket ve sükun halinin aynı anda var olamayacağı gerçeği göz önüne alındığında bunlardan biri varsa diğeri yoktur.

Sebepler uygun değilse ve organlar da işlevsiz ise o zaman acizlik kesinlik kazanır. Aynı şekilde hakiki kudretin yokluğu durumunda da acizlik meydana gelir. Nitekim bir insan, uzuvlarının sağlam olması ile daha önce yüz kiloyu rahatlıkla kaldırabilirken sebeplerin uygunluğuna rağmen şimdi ancak elli kiloyu kaldırabiliyorsa bu kişi aciz demektir. Aciz olan kişinin eylemi gerçekleştiremeyeceğini ifade eden Nesefi, acizliği de iki şekilde açıklamaya çalışır:²²³

1- Fiil kastedildikten sonra eylem ile beraber kudretin ortaya çıkmaması sonucu meydana gelen acizlik. Bu da sebeplerin yokluğu ve organların sağlam olmamasıdır.

2- Fiil kastedildikten sonra onunla birlikte olması gereken hakiki kudretten kaynaklanan acizlik halidir. Buna göre:

Hakiki kudretin olmamasından ileri gelen acizlik haline mümkün denir. Hakiki kudretin dışında ilk kudret çeşidi olan uygun sebeplerin yokluğu ve organların işlevsiz olmasından kaynaklanan acizliğe imkansızlık denir.²²⁴ Bu her iki durumda da acizlik söz konusu olduğu için fiilin meydana gelme imkanı olmaz. Nesefi'ye göre fiilin meydana gelmiş olması failin kudretsizliğine değil aksine kudretli oluşuna delildir.²²⁵ Kudret yoksa acizliğin olmaması imkansızdır.

Nesefi'nin kaydettiğine göre Mutezile düşüncesinde, aciz olan kişiden fiilin meydana gelmesinin mümkün olmamasının sebebi kudretin zıddı olan acizliğin bu kişide bulunmasıdır. Çünkü kudret kendisine zıt olan acizlikten dolayı yok olmuştur. Nesefi, Mutezile'nin bu görüşünün geçersiz olduğunu iddia ederek, aciz olan kişinin fiili gerçekleştirememesinin kendisindeki acizliğin varlığı değil, kudretin bulunmamasından kaynaklandığını söyler. Ona göre fiilin kudretsiz olarak meydana gelmesi düşünülemez. Fiilin meydana gelmiş olmasının kudretin varlığına delalet ettiğini ifade eder. Nesefi, kudretin araz olması sebebiyle kalıcı olmayacağını fiilden önce veya sonra değil fiille birlikte bulunduğunu belirtir.²²⁶

Acizliğin sebepleri üzerinde duran Nesefi, bunların başında ilk kudret adını verdiği uygun ortamın veya eylemi gerçekleştirecek organların yokluğuna veya işlevsiz

²²³ Nesefi, *Tabsira*, II, 147.

²²⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 147.

²²⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 148.

²²⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 149.

olmasına bağlar. Diğer bir sebebin ise fiil ile beraber bulunmasının bir zorunluluk olduğunda ısrar ettiği gücün ortaya çıkmamasıdır. Bütün koşullar aynı olmasına rağmen bir insanın daha önce gerçekleştirdiği bir eylemi şimdi tam olarak icra edemiyorsa buna neden olan şeyin aciziyet olduğunu bunun da istitaat öncüllerindeki eksiklikten kaynaklandığını ifade etmek ister.

1.2.4. İstitaatın Fiile Etki Etme Zamanı

Nesefi, istitaat, kuvvet, kudret ve takat kelimelerinin aynı anlama geldiğini, insanın eylemleri söz konusu olunca kelamcıların, bu ifadelerle tek bir şeyi kast ettiğini söyler.²²⁷ O, istitaatın eyleme olan etkisinden söz ederken konuyu iki farklı açıdan ele alır:

1- Hikmet açısından değerlendirme yoluna giderek, istitaata, Allah'ın bir nimeti nazarıyla bakmanın yeterli olduğunu ifade eder. Bu bakış açısına göre Allah her şeyin yaratıcısıdır. O'nun bir şeyi yaratması için illet ve sebebe ihtiyacı yoktur. Fakat insan söz konusu olunca ona ait fiilin iradi olarak meydana gelebilmesi için sebeplerin tam ve uzuvların sağlam olması icap eder. Burada istitaat, fiil için görünürde olmazsa olmaz bir şart olarak görülse bile hiçbir zaman fiilin meydana gelmesinin illeti olarak algılanmaması gerekir. O sadece fiilin hür bir irade ile meydana gelmesinin ön hazırlığıdır.

2- Nesefi, istitaata asıl yaklaşılması gereken açıdan yaklaşarak bir değerlendirmede bulunur. Ona göre bu açıdan bakılınca gücün ve kudretin tarifinin pek de mümkün olmadığı anlaşılmakla beraber, Allah'ın canlılar için, özellikle insanın iradi fiilleri gerçekleştirmesine yönelik var ettiği bir arazdır. Bu tanıma göre istitaat, fiilin illetidir. Nesefi, Mutezile'nin Bağdat ekolünün kendi görüşünü desteklediğini, ancak Basra ekolünün istitaatı, fiilin sebebi olduğu fikrinde ısrarcı davrandığını ifade eder. Nesefi'ye göre istitaat, ister sebep olsun ister illet olsun fail fiilini onunla gerçekleştirir.²²⁸

Nesefi'ye göre istitaatın birinci kısmı, uygun sebeplerin ve sağlam organların olmasıdır. Bunun eylemin meydana gelmesinin ilk koşulu olduğunu ifade eder.²²⁹ “Gücü yetmeyen altmış yoksulu doyursun.”²³⁰ Ona göre buradaki güçten kasıt,

²²⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 113; Nesefi, *Temhid*, 53.

²²⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 113.

²²⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 114.

²³⁰ Mücadele, 58/4.

sebeplerin uygunluğu ve uzuvların sağlamlığıdır. Zira oruç tutma güç ve takatinin olmaması sebebiyle böyle bir seçenek sunulmuştur.²³¹ Aynı şekilde “Gücümüz yetseydi sizinle beraber savaşa katılırdık.”²³² Burada da ileri sürülen mazeret hastalık veya savaş için gerekli teçhizattır. Diğer bir ifade ile sebeplerin yokluğudur. Nesefî’ye göre fiilin gerçekleştirildiği güç kastedilseydi Allah onları yalan söylemekle nitelendirmezdi. Konuya Kur’an’dan delil getirmeye devam eden Nesefî,²³³ “İmkânı olan kişilerin Allah için Kabe’yi ziyaret etmeleri gerekir.”²³⁴ Ayetinde söz konusu edilen şey fiili gerçekleştirecek olan kudret değil, maddi imkan ve yolculuk için ulaşım aracının, dolayısıyla sebeplerin varlığı ve azaların sağlam olmasıdır.²³⁵

Nesefî, kudretin ikinci kısmı olan fiili gerçekleştirmek için gerekli olan güce asıl kudret adını vermiştir. “Onlar hem işitmiyorlardı hem de görmüyorlardı.”²³⁶ Ayetinde kast edilen kudret çeşidine en güzel örnektir. Burada sebeplerin varlığı ve uzuvların sağlamlığı veya kusursuzluğu değil, bizzat kudretin kendisi yani yokluğu kastedilmiştir.²³⁷ Çünkü sebep tam ve uzuvlar da sağlam olduğu halde fiili meydana getiren kudret, farklı istikamette kullanılarak zayi edilmiştir. Bunun sebebi, muhatabın fiili gerçekleştirmesi için gerekli olan sebeplerin oluşmaması ve azalarının eksikliği değildir. Aksine bu imkanlara sahip olduğu halde kendisinden bekleneni yapmamasıdır.²³⁸

Nesefî’ye göre istitaat(güç)in varlığı konusunda görüş birliğine varanlar, istitaatın ilk tanımına bağlı olarak fiilden önce var olması gerektiğini ifade ederler. Çünkü tutma eyleminden önce insan elinin, yürüyebilmesi için de ayağının sağlam olması lazım. Nitekim Hac ibadetinin farz olabilmesi için öncelikle yol azığının dolayısıyla maddi imkanın ve ulaşımı temin edecek olan aracın olması bir zorunluluktur.²³⁹

Nesefî’ye göre istiaatın ikinci kısmı olan gerçek gücün fiilden önce varlığının mümkün olup olmadığı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Buna göre; Mutezile böyle bir gücün fiilden önce olması gerektiğini fiil ile beraber bulunmasının ise

²³¹ Nesefî, *Tabsira*, II, 114.

²³² Tevbe, 9/42.

²³³ Nesefî, *Tabsira*, II, 114.

²³⁴ Ali İmran, 3/97.

²³⁵ Nesefî, *Tabsira*, II, 114.

²³⁶ Hud, 11/20.

²³⁷ Nesefî, *Tabsira*, II, 114.

²³⁸ Nesefî, *Tabsira*, II, 115.

²³⁹ Nesefî, *Tabsira*, II, 116.

imkansız olduğunu iddia edip²⁴⁰ konu ile ilgili geniş açıklamalar yapma gereğini duymuştur.²⁴¹ Bunun yanında “Gücünüz yettiği kadar Allah'tan korkun.”²⁴² ayetinden yola çıkarak görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Bu ekole göre böyle bir emre muhatap olmak için önceden bu güce sahip olmak gerekir.²⁴³ Böylece Mutezile, “irade, fiile yokluk halinde iken takaddüm eder.” diyerek istitaatın fiil ile beraber olması gerektiği fikrine karşı çıkmış, eylemin gerçekleşmesi için gerekli olan kudreti, gerekli alet ve sağlam uzuvlar ile aynı kategoride değerlendirmiştir.²⁴⁴

Nesefi'nin kaydettiğine göre, Mutezile'nin delil olarak gösterdiği diğer bir ayette: “Size verdiğimiz kuvvetle tutun.”²⁴⁵ Bu ekole göre kuvvetle tutmanın gerçekleşebilmesi öncesinde gücün olması lazımdır. Bir şeyi tutmak için öncelikle bu eylemi gerçekleştirecek uzvun dolayısıyla elin olması gerekir. “El olmasaydı Allah “kuvvetle tutun” şeklinde emretmezdi.” İddiasında bulunur. Nesefi'ye göre ise iman etmeyi önceden var olması gereken bir kudrete bağlarsak kafir hiçbir zaman iman etmeyecek demektir. Buna göre kafirin iman etme kudreti yok ise bu kendisi için bir özürdür.²⁴⁶ Onun iman etmediği için ahirette azap görmesi adalete uygun düşmez. Nitekim özü apaçık görünen birine “Niçin iman etmiyorsun?” O da “Çünkü gücüm yok.” demesinden daha geçerli bir mazeret herhalde olamaz. Nesefi'nin bu değerlendirmesine göre Mutezile ekolünün ileri sürdüğü, fiil öncesinde kudretin var olması gerektiği fikri, geçerliliğini kaybetmiş bir iddiadan başka bir şey değildir.²⁴⁷

Nesefi'ye göre Mutezile'nin iddiaları arasında geçen istitaatın fiilden önce olduğuna delil olarak gösterdiği ayet,²⁴⁸ ilk istitaat diye tabir ettiğimiz sebeplerin varlığı ve aletlerin sağlamlığına bağlı olarak ortaya çıkan kudrettir. Ayette geçen tutmanın kuvvetle gerçekleşebilmesi için kudretin o esnada olması gerekir. Şayet o anda kudret yok ise “kuvvetle tutmak” el ile tutmak gibi algılanamaz. Sonra kuvvetle tutmanın o fiil gerçekleşmeden önce var olması da zorunlu değildir. Fiilin işlendiği esnada olması gerekir. Fiilden önce var olduğu taktirde eylemin gerçekleşeceği ana kadar varlığını sürdüremediğinden dolayı fiilden önce değil, fiil esnasında olması bir zorunluluktur.

²⁴⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 116; Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 156.

²⁴¹ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 176.

²⁴² Tağabun, 64/16.

²⁴³ Nesefi, *Tabsira*, II, 118.

²⁴⁴ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 176, 180.

²⁴⁵ Bakara, 2/63.

²⁴⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 118.

²⁴⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 119.

²⁴⁸ Size verdiğimiz kuvvetle tutun. Bakara, 2/63

Başka bir delil ise ayette geçen “kuvvetle tutun”un manası, ciddiyetle sarılın ve devamlılık gösterin anlamında kullanılmış bir ifadedir.²⁴⁹

Nesefi, Maturidilerin²⁵⁰ ve Hadis ekolüne mensup olan kelimcilerin tamamına göre ikinci istitaatın fiilden önce bulunmasının hiçbir şekilde mümkün olmadığını, ancak fiil ile beraber olabileceğini savunduklarını belirtir.²⁵¹

İstitaatın fiil ile birlikte olması gerektiğini düşünenler de farklı görüşler belirttiler.²⁵²

İstitaatın iki zıddı gerçekleştirmeye elverişli olmadığını düşünenlere göre ibadet etme kudreti ile günah işleme kudreti bir değildir. İbadet ve taat kudreti başarıdır. Günah işleme kudreti de mahrumiyettir. Bunun en açık delili de insanın iyilik yapma konusunda Allah’tan yardım talep etmesi ve kötülöklere karşı korunma için istekte bulunmasıdır. Allah’a ibadet edebilmek ve farz ibadetleri hakkıyla yerine getirebilmek için yardım istemek ve başarısız olmamak için O’na sığınma arzusu, aynı kudretin iki zıt şeye uygun olmadığının ispatıdır. Bu da gösteriyor ki itaat işleme kudreti aynı zamanda günah işleme kudreti değildir. Sevap ve günahın tek kudret ile aynı anda bulunma imkanı yoktur. Nitekim hasta, kötürüm ve çocuk sürünerek bir dağın yamacından aşağıya inebilir. Ancak aynı şahısların dağa tırmanma kudretinden söz edilemez.²⁵³

Bir insan kendi vücudunu yaralama kudretine sahip iken hemen akabinde onu onaramaz. Aynı şekilde kavanozu veya camı parçaladıktan sonra onu tekrar bir araya getirme kudretine sahip olmaz. Buna göre bir kudret aynı anda birbirine zıt olan şeylere uygun değildir.²⁵⁴

İstitaatın Allah’ın bir nimeti olduğu görüşünü ifade eden Eş’ari, ikinci tür istitaatın iki zıt olana şamil gelmediği, iki zıt şeyi kapsamadığı görüşündedir. İman etme güç ve kudretinin, inkara ve küfre muktedir olamayacağını, aynı şekilde bunun tersinin de mümkün olmadığını dolayısıyla taata kudretli olan kişinin aynı zamanda isyana güç yetiremeyeceğini belirtmektedir.²⁵⁵

²⁴⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 159.

²⁵⁰ Maturidi, *Kitabü’l-Tevhid*, 257.

²⁵¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 116.

²⁵² Nesefi, *Tabsira*, II, 117.

²⁵³ Nesefi, *Tabsira*, II, 163.

²⁵⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 164.

²⁵⁵ Eş’ari, *el-İbane*, 79; Nesefi, *Tabsira*, II, 117.

Nesefi'ye göre Maturidi, açık ve net bir görüş belirtmemekle beraber sanki ikinci tür istitaatın, iki zıt şeye şamil gelemeyeceği izlenimini uyandırmaktadır.²⁵⁶

Ebu Hanife, ikinci tür istitaatın biri diğerinin yerine bedel olmak üzere iki zıt şeylere şamil gelebileceği düşüncesindedir. Ancak, iman etmeye güç yetiren biri, iman etme gücüyle aynı zamanda küfre gücü yok demektir. İnkâr eden kişinin de aynı zamanda bu inkârı sebebiyle iman etmeye gücü yoktur. Buna göre insanda bulunan bu istitaat, hem iman etmeye hem de inkâr etmeye yetkindir. Ancak iman ederken aynı zamanda inkara; inkâr ederken aynı zamanda imana gücü olmaz. Hangisini tercih ediyorsa diğeri yok demektir. Diğer bir ifade ile kişi ya mümindir ya kafirdir. Hem Müslüman hem de kafir olunmaz. Çünkü birinin varlığı diğerinin yokluğunu gerektirir.²⁵⁷

Nesefi, istitaatın aynı zamanda ilk kısmı olan bu gücün birbirine zıt iki şeyi kapsadığını belirtir. Örneğin sağlam bir el ile düşmana karşı mücadele edilebildiği gibi aynı elin gücü ile suçu günahı olmayan birinin canına kıymaya muktedir olduğunu, sağlam bir ayak ile camiye veya hiç de hoş olmayan mekanlara gidilebileceğini belirtmek gerekir.²⁵⁸

Mutezile, istitaat fiilden önce değil de fiil ile beraber olursa, teklifi mala yutak dediğimiz güç yetirilemeyecek şeylerle sorumlu tutma yükümlülüğünü doğuracağını ileri sürer. Buna göre, iman etme gücü iman ile beraber ise, kafir olan kişide iman olmadığından dolayı “iman etme gücü” olmaz. Bu gücün yokluğuna rağmen inkâr eden kişiyi iman etmek ile mükellef tutmak teklifi mala yutak olur.²⁵⁹

Mutezile'nin bu görüşüne karşılık Nesefi, kudretin iki zıt şeyi kapsadığını ve bunun anlamının da inkâr etme güç ve kudretinin, iman etmeye de yeteceğini, kafir olan kişinin aynı zamanda iman etmeye gücünün olduğunu, inkara karşılık, iman etmesinin vacip olduğunu söyler.²⁶⁰ Mutezile ise kafirin, inkara bedel olarak iman etmesinin zorunlu olduğu düşüncesine karşı çıkarak bu durumda olan kişinin aynı anda tercihinin iman etme yönünde kullanmasının muhal olduğunu ileri sürer. Bu ekole göre biri diğerinin zıddı olarak görülen iman ve inkara salahiyeti olan kudretin, küfrü değil imanı seçmesi gerektiğini iddia etmenin genel geçer bir yönünün olmadığını beyan eder.²⁶¹

²⁵⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 117; krş. Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, 264.

²⁵⁷ Nesefi *Tabsira*, II, 117; Ali el-Kari, *Şerhu Fıkhı'l-Ekber*, 98 - 99.

²⁵⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 116, 117.

²⁵⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 160, 164; Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 172, 174.

²⁶⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 160.

²⁶¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 160; Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 172, 174.

Nesefi'ye göre istitaatin iki zıddı gerçekleştirmeye elverişli olduğunu düşünenlere göre bir fiile sebep olan her şey, birbirine zıt olan iki şeye uygundur. Zira nakıs kudretin tamamlayıcısı olan alet ve edevat zıt olan iki ayrı eylemi gerçekleştirmeye elverişlidir. Örneğin, dil hem doğru söylemeye hem de yalan söylemeye elverişlidir. Yine insan eli hem düşmanla savaşmaya hem de Müslüman kanını dökmeye elverişlidir. Kudret iki zıt olan şeye elverişli olmazsa teklifi mala yutak dediğimiz kaldıramayacağımız bir yükümlülükle karşı karşıya kalmak demektir. Kafir, iman etmekle mükelleftir. Şayet onda iman etme kudreti yok ise bu mükellefiyet hali teklifi mala yutak olur. Oysaki bu güç kendisinde mevcuttur ²⁶²

Nesefi'ye göre zorunlu fiiller ile insanın kendi isteği ile gerçekleştirdiği fiilleri birbirinden ayırmak gerekir.²⁶³ Ona göre ihtiyari değil de tabii fiillerde kudret iki ayrı şeye uygun değildir. Yalnızca tek bir şey meydana gelir. Örneğin kar sadece soğuğu meydana getirirken, ateş yalnızca sıcaklığı meydana getirir.²⁶⁴ O halde zorunlu olarak meydana gelen fiillerde kudret sadece birini gerçekleştirebilir gerçeği ortaya çıkmıştır. Buna göre kafirde bulunan küfür kudretinin iman etmeye uygun olmadığını iddia ettiğimiz zaman o istese bile iman etme imkanına sahip olamayacaktır. Bütün zıt şeylerde olduğu gibi oturan birinin ayakta kalmaya; hareket edenin durmaya güç ve kudretinin olmadığını söylemiş oluruz.²⁶⁵

Nesefi, kudretin zamanlaması ile ilgi olarak görüşlerini açık ve net bir şekilde delilleriyle beraber sıralar. Buna göre kudretin birinci kısmı olan gerekli koşulların ve eylemi gerçekleştirmeye yarayan gerek organ ve gerekse aletlerin varlığı fiilden önce var olması gerekir. Eylem ancak bu ön koşul konumunda olan şeylerin varlığı ile meydana gelir. Ancak unutmamak gerekir ki bunların varlığı eylemin meydana gelmesi için yeterli değildir. Buna ek olarak Nesefi'nin gerçek kudret adını verdiği gücün diğer bir ifade ile istitaatin olması icap eder. Gücün zamanlaması öncekilerden ayrıdır. Bu aynı zamanda iki kudretin biri birinden ayrıldığı noktadır. Burada Nesefi Mutezile'den farklı düşünür. Bu gücün fiille beraber olduğunu ve ondan asla ayrı düşünölemeyeceğinin altını çizer. Nesefi'nin üzerinde durduğu ve hararetle savunduğu başka bir husus gerek birinci ve gerekse ikinci kudretin bir birine zıt olan iki şeyi gerçekleştirebilme salahiyetine sahip olmasıdır. Fikrini değişik açılardan

²⁶² Nesefi, *Tabsira*, II, 161.

²⁶³ Nesefi, *Tabsira*, II, 162.

²⁶⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 161.

²⁶⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 162.

temellendirmeye çalışan Nesefi, bireyin konuşma vasıtası olan dil ile hem hakikati hem de gerçek olmayan şeyleri konuşabilmenin yanında tercihini iman etme veya inkardan yana kullanabiliyor olmasının da buna en güzel örnek teşkil ettiğini ifade etmek ister.

1.2.5. Fiil Kudret İlişkisi

Nesefi düşüncesine göre fiil ile kudret ayrılmaz bir bütündür.²⁶⁶ Kudretin araz olması sebebiyle ondan ayrı tasavvur edilmesi mümkün değildir. Kudretin fiilden önce veya sonra olması fiilin kudret olmadan meydana gelmesi ile eşdeğer olduğunu ifade eder. Ona göre illet malulü için ne ise fiil için de istitaat odur. İletin malulden ayrı kalması düşünülmeyeceği gibi gücün fiilden ayrı kalması da düşünülemez.²⁶⁷ İletin malulden ayrı kalabileceği iddiasının dayanaktan yoksun olduğundan söz eden Nesefi, cismin hareketinden bahsedebilmek için hareket illetinin olması gerektiğini, bir şeye siyah diyebilmek için o rengin orada varlığını koruması gerektiğini belirtir. Hareket halindeki bir cisimden hareketin ayrı kalıp kendi başına varlığını sürdürebileceğini iddia etmenin akılla mantıkla uyuşan bir yönünün olmadığını ifade eder. Ona göre illet ve malul birlikteliği gibi kudret de fiil ile beraberdir. Kudreti olmayanın fiili gerçekleştiremeyeceğini, fiilin ancak kudret ile var olabileceğini kaydeder.²⁶⁸

Nesefi, kudretin kısa bir süre fiilden ayrı kalabileceğini söylemenin sakıncalarından bahsederek bunun anlamının “bir an ayrı kalabiliyorsa neden diğer vakitlerde de kudret fiilden ayrı kalmasın” itirazını gündeme getireceğinden söz eder.²⁶⁹ Özellikle güç ve kudretin fiilden önce olmasının mümkün olmadığını ancak fiil ile beraber olabileceğini belirterek²⁷⁰ fiilden önce insana kudretin verilmesinin hiçbir faydasının olmadığını aksine bunun, Allah’ın hikmetine aykırı olduğunu söyler.

Nesefi, kudretin fiilden önce olacağına hükmetmek insanın fiili işlediği esnada Allah’a hiçbir ihtiyacının olmadığı anlamına geldiğini ifade eder. Bir an bile olsa insanın Allah’a ihtiyaç duymadan yaşayabileceğini söylemenin küfür olduğunu söyler. Her zaman Allah’tan yardım dilemek, başarılı olmak için dua etmek gerekli olduğuna dair görüş birliği vardır. Şayet fiilden önce insana bu kudret verilmiş olsaydı Allah’a

²⁶⁶ Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, thk. Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut, 2005, 76 -77.

²⁶⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 152.

²⁶⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 153.

²⁶⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 152.

²⁷⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 153.

dua etmenin ve yalvarmanın bir anlamının kalmayacağını belirten²⁷¹ Nesefi, kudretin fiil ile beraber olacağının altını bir kez daha çizer.²⁷²

Nesefi'nin sahip olduğu düşünce sisteminde kudret fiil ile beraberdir. Araz olması sebebiyle fiilden bir an bile ayrılması mümkün değildir. Bunun yanında fiilden önce failin kudretinin olması iddiası, bireyin hiçbir şekilde Allah'a muhtaç olmadan eylemini gerçekleştirebileceği anlamına geldiği için Nesefi tarafından reddedilmiştir. Buna göre insan sürekli Allah'a muhtaç bir varlıktır. Gücünün kendisinden olması mümkün değildir. Eylemini gerçekleştirmek istediği anda Allah o gücü kendisine verir.

1.3. İnsan Fiiline Allah'ın Tesiri

Nesefi, “yaratma” kelimesinin Allah'tan başkası için kullanılmasının doğru olmadığını ifade eder. Yaratmak yoktan var etmek olduğu için başka bir varlığa atfetmenin Allah'a ortak koşmak anlamını taşıdığını unutmamak gerekir.²⁷³

Nesefi'ye göre Allah sadece yaratır, fiili yokluktan varlık safhasına çıkarır. İnsan ise eylemi gerçekleştirir. Diğer bir ifade ile onu kesb eder. Ona göre Allah “halik” insan ise “kasıb”tır. Ayette ifade edildiği gibi²⁷⁴ Allah emreder veya bir şeyi yasaklar. İnsanın kendisine ait eylemi söz konusu olmasaydı, emretmenin veya yasaklamanın bir anlamı kalmazdı.²⁷⁵

Mutezile'nin Allah'ın kudretini bir yana bırakarak, insanın kendi fiillerinin yaratıcısı²⁷⁶ olduğunu ileri sürdüğünü²⁷⁷ ifade eden Nesefi, Cebriye'nin de insanın kudretini bir yana bırakıp insanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını iddia ettiğini beyan eder. Cebriye, insanın kudretinin olması halinde bu kudretin mutlaka bir varlığa taalluk edip onu var etmesi gerektiğini, bunun bir zorunluluk olduğunu dolayısıyla Allah'ın kudretinin dışında bir güç olmasının düşünülemeyeceğini söyler. Nesefi, diğer canlıların eylem ve fiillerinin zorunluluktan kaynakladığını, ancak insanın kudretinin ve kendisine ait eyleminin olduğunun gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta olduğunu kaydeder.²⁷⁸

²⁷¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 159.

²⁷² Nesefi, *Tabsira*, II, 155; Ebu'l-Muin Meymun bin Muhmmmed en-Nesefi, *Kitabu't-Temhid li Kavaid'i Tevhid*, thk. Abdulhayy Kabil, Kahire, 1987, 58.

²⁷³ Nesefi, *Bahru'l Kelam*, 77; Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 30, 31.

²⁷⁴ Allah, adaleti ve iyiliği emreder. Nahl, 16/40.

²⁷⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 176.

²⁷⁶ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc.II, 68.

²⁷⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 174.

²⁷⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 175.

Nesefi, insanın yaratma güç ve kudretinden yoksun olduğunu akli ve hissi açıdan ele alarak tahlil etmeye çalışır. Kulun yaratma güç ve kudretine sahip olmadığını önce akıldan yola çıkarak izah etmeye çalışan Nesefi'ye göre, aklın bizzat kendisi insanın yaratma gücünün olmadığına tanıklık eder. İnsanın yaratma gücü yoktur. Zira insanın fiilleri kendisinin kastettiği şekilde meydana gelmez. Kimi zaman istemediği ve hiç de arzulamadığı şekilde sonuçlanabiliyor. Şayet insanın yaratma ve icat etme gücü olsaydı her şey istediği şekilde neticelenirdi. Onun istemediği bir şekilde sonuçlanması o fiilin yaratılış bakımından başkasına, Allah'a ait olduğunu açık bir delili olduğunu kaydeden Nesefi, o fiile vasıf kazandıran ve insanın kudretinin taalluk etme şeklini de belirleyen Allah olduğunu söyler.²⁷⁹

Kulun yaratma kudretinin olmadığını hissi açıdan açıklamaya çalışan Nesefi'ye göre insan, ıstırap duyduğu şeyleri yaşamak istemez. Ancak onun bazen arzu etmediği halde acı çekmeye devam etmesi ve özellikle kafirin kendisine fayda sağlayacağını düşünüp puta tapması ve neticede kendisinin hiç de arzu etmediği bir sonla karşılaşması, fiili yaratma gücünün kendisinde olmadığını en açık delili olduğunu kaydeder.²⁸⁰

Nesefi'nin yaratma kudretinin sadece Allah'a ait olduğunu ispat etmek için büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Maturidi'de olduğu gibi Nesefi'ye göre de başta insanın fiilleri olmak üzere her şeyin yaratıcısı Allah'tır.²⁸¹

İnsanın eylemi söz konusu olduğunda ister hayır ister şer olsun hepsi Allah tarafından yaratılmıştır. Ancak bu yaratma bir zorunluluk meydana getirmez. Çünkü istek, arzu ve kararlılık insanın kendisinden gelmektedir. Fiiller, yoktan var edilmesi cihetiyle Allah'a ait iken onu icra etmek, kendisine ait hale getirmek, bireyin kendi tasarrufundadır. Dolayısıyla eylemin sonucundan sorumlu olmak, işin ikinci kısmıyla, insan boyutu ile ilgilidir.

1.3.1. Bir Fiile İki Kudretin Etkisi

İnsanın yaratma kudreti yoktur.²⁸² Bireyin kudretinden ve kendisine ait eylemlerinden yola çıkarak bir fiile iki kudretin etki etmesinin²⁸³ imkan dahilinde olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

²⁷⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 201.

²⁸⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 202.

²⁸¹ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 34, 36.

²⁸² Nesefi, *Temhid*, 64.

Kudreti var eden ve insana bir eylemi gerçekleştirme gücünü veren Allah'tır. Bizzat kudret insanın gücü ve takati dahilinde değildir. Zira kudret kendisinden esirgendiği zaman o herhangi bir şeyi kesb edemez. Buna göre insana güç yetirilemeyecek olan şeyleri gerçekleştirme kudretini Allah veriyorsa bir fiile yaratma yönünde Allah'ın, kesb etme yönünde de insanın iradesi taalluk edecektir. Böylece aynı eyleme iki kudretin farklı açıdan etki etmesinin mümkün olduğunu, bunun açık ve net örneğinin insanın fiillerinde kendisini gösterdiğine şahit oluyoruz.²⁸⁴

Mutezile, bir fiile iki kudretin etki edemeyeceğini iddia etse de²⁸⁵ Nesefi, Mutezile'nin bu konudaki iddiasının delilden yoksun olduğunu ifade eder.²⁸⁶

Nesefi, fiil, yaratma yönünden Allah'ı, kesb yönü ile insanı ilgilendirdiği için bir fiile iki kudretin etki edeceğini ifade etmektedir.²⁸⁷ Nesefi'ye göre fiil ancak Allah tarafından yaratılmaktadır. İnsanın fiilinin olması, o fiile ilişkin gücün olması demektir. Buna göre aynı fiil üzerinde hem Allah'ın hem de insanın etkisi söz konusu olmaktadır. Ancak Mutezile ve Cebriye, bir fiile iki kudretin etkisini kabul etmez. Mutezile, insanı fiilinin yaratıcısı olarak görmekle, tek bir gücün etki edebileceğini bu gücün de insan kudreti olduğunu kabul etmektedir.²⁸⁸ Cebriye ekolüne göre ise insanın kendi fiili üzerine herhangi bir etkisinin olmadığını, fiile tesir eden tek gücün Allah'ın kudreti olduğunu iddia etmektedir.²⁸⁹

Nesefi, bir kudretin herhangi bir maddura yaratma yönüyle tesir ederken başka bir kudretin de o maddura kesb yönünden tesir etmesinin hiçbir sakıncasının olmadığını kaydeder.²⁹⁰

Maturidi ekolünün ağırlıklı görüşü, insan fiillerinin asıllarının Allah'ın kudreti ile vasıflarının ise insanın gücüyle meydana geldiği gerçeğidir. Buna göre fiili yaratan Allah, kesb eden insanın kendisidir.²⁹¹

Eş'ari ekolü, "Allah'tan başkasının fiili yoktur" görüşünden hareketle bir fiile iki kudretin etkisini kabul etmemektedir.²⁹² Ancak buna rağmen bu ekolün bir ferdi olarak

²⁸³ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 38-39

²⁸⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 229.

²⁸⁵ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 60; Nesefi, *Tabsira*, II, 179, 189.

²⁸⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 229.

²⁸⁷ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 38.

²⁸⁸ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 76.

²⁸⁹ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 39.

²⁹⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 243; Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 40.

²⁹¹ Yeprem, Mustafa Saim, *Maturidi'nin Akaid Risalesi ve Şerhi*, 23- 24; Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, "Fiil" *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 62.

²⁹² Eş'ari, *İbane*, 72; Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 41.

fiilin meydana gelmesinde insan kudretinin etkili olduğunu net bir şekilde ifade eden Cüveyni'dir. O'na göre Kur'an'daki va'd ve vaidler insana ait fiillerin kendi iradesiyle gerçekleştirdiğine delil teşkil etmektedir.²⁹³

Eş'ari'ye göre hiçbir şekilde kendisine ait fiili²⁹⁴ olmayan insanın ancak kesbi vardır. İnsanın konuşması kesb ettiğinin adıdır. Buna göre insanın konuşması Allah'ın fiilidir. Hareket eden bir insan söz konusu olduğunda hareketi kesb ediyor demektir. Yoksa hareketin o kişi tarafından yaratılması demek değildir.²⁹⁵

Nesefi'ye göre bir fiile iki kudretin etki etmesi, fiilde herhangi bir ortaklığı gerektirmediği gerçeğini gözden uzak tutmamak gerekir. Zira bir ortak için olan şeyin hiçbir şekilde diğer ortak için olamayacağı gerçeği son derece açık ve nettir.²⁹⁶ Kabul etmek gerekir ki, insanın fiillerinin vasıfları dahi Allah tarafından yaratılmış olsaydı, peygamberler gönderip onları imana ve itaat etmeye gerek kalmazdı.²⁹⁷

Meseleyi derinlemesine ele alıp inceleyen Nesefi, konuyu tahlile tabi tutarak fiili üç şekilde izah eder:

- 1- Yaratma açısından fiil
- 2- Kesb açısından fiil
- 3- Hem kesb hem de yaratma açısından fiil

Yaratma açısından bir fiile iki kudretin etki edemeyeceğini ifade eden Nesefi, aynı şekilde kesb açısından da bir fiile tek bir kudretin etki edebileceğini kaydeder. Ancak kesb ve yaratma açısından konu değerlendirildiğinde durumun farklılık arz ettiğini ayrıca belirtir. Nesefi, mümkün olan bir şeyin imkansız olduğunu iddia edenleri cahil olmakla suçlar. Aynı şekilde zorunlu olan bir şeyin, imkansız olduğunu iddia etmenin yersizliğine dikkat çeker.²⁹⁸

Mutezile'ye göre iradenin fiile ancak yaratma²⁹⁹ açısından taalluk edebileceğini belirten Nesefi, bu düşüncenin yanlış ve hatalı olduğunu ifade eder. Böylece, fiile yaratma açısından bir irade taalluk ederken kesb açısından başka bir irade etki eder. Buna göre fiili yoktan var eden ve onu yaratan Allah'ın kudretidir. Aynı fiile insanın iradesi etki eder ve o fiili kesb eder.³⁰⁰

²⁹³ Yazıcıoğlu, "Fiil" *DİA*, XIII, 61.

²⁹⁴ Eş'ari, *İbane*, 77.

²⁹⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 240.

²⁹⁶ Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 41.

²⁹⁷ Yazıcıoğlu, "Fiil" *DİA*, XIII, 61.

²⁹⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 230.

²⁹⁹ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 60, 64, 72, 76.

³⁰⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 230.

Kendisine yöneltilen eleştiriler karşısında gerekli açıklamaları yapmayı sürdüren Nesefi, bir fiilin iki failinin olabileceğini hiçbir zaman iddia etmediğini ifade eder. Buna göre Allah’a ait olan bir fiil O’nun ezeli sıfatıdır. Aynı zamanda O’nun zatı ile kaimdir. Böyle bir fiil hiç bir şekilde insanın fiili olamaz. Aynı şekilde insanın fiili de Allah’ın fiili değildir. Ancak yaratma açısından bu fiil Allah’ın mefulüdür. “Fiil”in genel anlamda kullanıldığını ifade eden Nesefi, insanın konuşmasının Allah’ın yaratması neticesinde olduğunu kaydeder.³⁰¹

Fiilin farklı açılardan ele alınarak tahlil edilme cihetine gidildiği görülmektedir. Nesefi, yaratma bakımından bütün fiillerin yegane yaratıcısının Allah olduğunu söyler. İnsana ait eylemler söz konusu olduğu vakit aynı fiil yoktan var olması sebebiyle Allah’a nisbet edilirken kesb açısından bu fiil insanındır. Zira onun irade, istek ve gücü ile meydana gelmiştir. Böylece aynı fiile iki ayrı kudret etki etmiş olmaktadır.

1.3.2. Yaratma Kudreti ve Bilgi İlişkisi

Yoktan var etme kudreti sadece Allah’a aittir. Nesefi’ye göre konuyu birkaç şekilde ispat etmek mümkündür. Öncelikle hem bu kudret için gerekli olan ispat şartının mevcut olmaması hem de bizzat aklın buna ihtimal vermemiş olmasıdır. Bunu şöyle açıklayabileceğini belirten Nesefi, yaratma kudretinin sabit olmasının en önemli şartının yaratıcının yaratacağı varlığın meydana gelmeden önce onun hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini³⁰² ayetten³⁰³ delil getirerek açıklar.

Nesefi’ye göre söz konusu ayet, hem Allah’ın insan fiillerinin yaratıcısı hem de her yaratanın yaratacağı şeyler hakkında önceden bilgi sahibi olmasının bir zorunluluk olduğuna işaret etmektedir. Ona göre bu ayet, aynı zamanda insanın kendisi için sır bilip sakladığı veya açığa vurduğunun Allah tarafından bilindiğini açıkça belirtmektedir.³⁰⁴ Böylece Nesefi, yaratanın yaratılanlar ile ilgili bilgi sahibi olmasının, yaratma gücü için bir şart olduğunu ayetteki “yaratan bilmez mi?”³⁰⁵ ifadesinin aynı zamanda insanın fiillerinin yaratılmış olduğuna delil teşkil ettiğini ifade eder.³⁰⁶

³⁰¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 240.

³⁰² Nesefi, *Tabsira*, II, 195; Nesefi, *Temhid*, 64.

³⁰³ Mülk, 67/13-14

³⁰⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 195.

³⁰⁵ Mülk, 67/14.

³⁰⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 196.

Nesefi'ye göre Mutezile'nin ayette,³⁰⁷ “Allah” lafzını takdir ederek tevil yoluna gittiğini “Allah, yaratıcı bilmez mi?” şeklinde yorumladıklarını beyan ettikten sonra bunun temelden yoksun ve fasit bir yöntem olmakla kalmayıp aynı zamanda ayeti iptal etmek anlamına geldiğini kaydeder.³⁰⁸

Nesefi'ye göre şayet insanın kendi fiilini yaratma gücü olsaydı fiilin nasıl ve ne şekilde meydana geleceğini, kimi etkileyeceğini bütün ayrıntılarıyla birey tarafından bilmesi gerekirdi. O'na göre kendi fiilleriyle ilgili önceden bilgi sahibi olmayan insanın yaratma açısından eylemleri ile ilgili hiçbir gücünün olmadığı da böylece anlaşılmaktadır. Ayrıca Nesefi, insanın zihin ve aklı ile bir şeyin yokluktan varlık sahasına nasıl çıkacağını bilmediğini söyler. Fiilin nerede, ne zaman ve ne kadar hareket sonunda meydana geleceğini bilmeyen insanın kendi fiilinin yaratıcısı olmasının asla söz konusu olmayacağını ifade eder.³⁰⁹

Nesefi'ye göre insanın kendi eylemleri ile ilgili bilgisizliği netlik kazanmıştır. Buna göre insana ait hususların tamamı bir başkasının ilim ve kudretiyle meydana gelmiştir. Ancak insanın burada kendi eylemini ilgilendiren hareket ve sükun; taat ve masiyet; emir ve nehiy ile ilgili bilgisi ve kudreti vardır.³¹⁰

Nesefi'ye göre burada temel sorun, insanın yaratma kudretine sahip olmasının şartı olan kendi eylemleri ile ilgili bilgi sahibi olup olmamasıdır. Buna göre beşerin hiçbir şekilde yokluktan varlık alemine çıkacak olan bir şeye muttali olma şansı olmadığı gibi onu yaratma kudreti de yoktur.³¹¹

Nesefi'nin ifade etmek istediği husus, şayet insanın kendi fiilini yoktan var etme gücü olsaydı, fiilin niteliğinin bilgisine önceden sahip olurdu. Bu bilgi olmadığına göre insan kendi fiilini yaratma güç ve kudretine sahip değil demektir. Burada Nesefi'nin bu şartın gerçekleşmediğini ve bundan sonra da gerçekleşmeyeceğini ispatlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

³⁰⁷ *أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ* Mülk, 67/14; *أَلَا يَعْلَمُ - اللَّهُ - مَنْ خَلَقَ* şeklinde değerlendirmiştir. Nesefi, *Tabsira*, II, 297.

³⁰⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 197.

³⁰⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 198.

³¹⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 199.

³¹¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 200.

1.3.3. Yaratma Kudretinin Allah’a Ait Oluşu

Nesefi, insanın yaratma kudretine sahip olduğunu iddia etmenin mümkün olmadığını ve bunun Allah’a acziyet atfetme anlamına geldiğini kaydeder. Aksi taktirde alemde birden fazla yaratıcının olduğu fikrinin doğacağını ve bunun da tevhid ilkesine aykırı olduğunu beyan eder.³¹²

Nesefi, Mutezile’nin Allah’ın bizzat kendisinin yarattığı ve yoktan var ettiği fiillerden dolayı insanların bu eylemlere terettüp eden iradeleri sonucu bir cezaya çarptırılmamaları için yaratma kudretinin Allah’ın dışındaki varlıklar için de söz konusu olduğu iddiasında bulunduğunu söyler.³¹³

Nesefi, bu düşünceden yola çıkarak Mutezile’yi kendi sistemi ile çeliştiğini ve benimsediği “Adalet ve Tevhid” ilkesini inkar etmekle suçlar.

Mutezile ekolü, teklifi mala yutak’a meydan vermemek için istitaatı yani fiil işleme gücünün fiilden önce var olduğunu savunur.³¹⁴ Nesefi, fiilden önce var olan bir kudretin araz olması sebebiyle fiil esnasında olamayacağını dolayısıyla böyle bir iddiayı fiilin kudretsiz meydana gelmesini gündeme getireceği gerekçesiyle reddeder. Konuya biraz daha açıklık getirmeye devam eden Nesefi, Mutezile’nin bu anlayışına göre bütün fiiller failinin kudreti dışında meydana gelir. Oysaki failinin gücü olmadan bir fiil meydana gelirse “teklifi mala yutak” olur. O zaman böyle bir fiil ile ilgili emir ve nehyin bir anlamı kalmaz. Buna göre bireyin iradesi dışında meydana gelen bir eyleme cezanın terettüp etmesinin de haksızlık olduğunu belirten Nesefi, Mutezile’nin bütün mevcudata ilahlık vasfını vermenin mümkün hale dönüştürdüğünü ve bunun tevhid ilkesine halel getirdiğini iddia etmekten çekinmez.³¹⁵

Mutezile’ye göre Allah, kendi fiillerine kadir ancak insanların fiillerine müdahale etme kudretine sahip değildir.³¹⁶ Bu anlayışa göre kudret, Allah’ın fiili sıfatlarından olup hadistir. Nesefi, bunun küfür olduğunu belirtir.³¹⁷

Eş’ariler, her şeyin Allah’ın taktiri ve yaratmasından ibaret olduğu³¹⁸ düşüncesinden hareketle insan için fiilin faili demezler. Nesefi’ye göre kulun eylemi kendi fiili ve yaratması ile değil Allah’ın yaratması sonucu meydana gelmiştir³¹⁹ ve aynı

³¹² Nesefi, *Tabsira*, II, 211; Nesefi, *Temhid*, 65.

³¹³ Nesefi, *Tabsira*, II, 211, 212; krş, Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse* Trc. II, 72.

³¹⁴ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse* Trc. II, 146, 156; Nesefi, *Tabsira*, II, 212.

³¹⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 212.

³¹⁶ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usuli’l-Hamse* Trc. II, 126, 130, 132. Nesefi, *Tabsira*, II, 215.

³¹⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 215.

³¹⁸ Eş’ari, *el-İbane*, 77-78.

³¹⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 220; Nesefi, *Bahru’l Kelam*, 76.

zamanda bu fiil Allah'ın mefulüdür. Allah bu fiili yokluktan varlık sahasına çıkardıktan sonra insan bu fiili kesp ederek kendisine ait hale getirir. Ayrıca Nesefi, insanın fiilinin Allah'ın fiiline ve yaratmasına benzeyemeyeceğini, insanın bir şeyi yaratamayacağını da sözlerine ekler.³²⁰

Nesefi'ye göre insanın kendi isteğiyle gerçekleştirdiği eylem onun fiili olmaktadır.³²¹

İnsanın eylemleri dahil Allah her şeyin yegane yaratıcısıdır. İnsanın gerçekleştirdiği eylemlerden sorumlu olmasının temel esprisi sahip olduğu iradesi ve eyleme taalluk eden gücünün olmasıdır. O ister, Allah da onun isteği doğrultusunda fiili yaratır. İnsan ise yaratılan fiile kendi hür iradesi ile müdahil olarak onun faili olur.

1.3.4. Fiillerde Ortaklık

Varlıkların fiillerini yaratan Allah'tır. Bunu eyleme dönüştürecek olan insanın hür iradesidir. Ancak eylemlerin yaratılışına ilişkin insanın Allah ile herhangi bir ortaklığı söz konusu değildir. Zira böyle bir anlayış ortaklardan birinde olan özelliğin dışında olmamasını gerektirir.³²²

Bireye eylemi gerçekleştirme gücünü veren Allah'tır. İnsanın sahip olduğu her şey aynı zamanda Allah'a aittir.³²³

Nesefi, Mutezile'nin ihtiyari fiiller konusunda insanı Allah'a adeta ortak olarak gördüklerini ileri sürer.³²⁴

İnsan kendi hür iradesi ile eylemini gerçekleştirir. Ancak fiilin Allah tarafından yaratılması insan için bir zorunluluk meydana getirmez. Buna göre küfrün varlığı; yer, gök, dağ ve denizlerin yaratılması gibidir. Bunların hiç birisi insan için cebri neticeye götürmez.³²⁵

Söz konusu olan tek fiil, insanın kendi eylemidir. Bu eyleme iki farklı irade taalluk etmektedir. Bu iradelerden biri yokluğa ilişkin olup onu varlık sahasına çıkaran Allah'ın ezeli iradesi, diğeri kesb açısından eyleme etki eden ve aynı zamanda sonradan yaratılan insanın iradesidir. Halk, olmayanı gün yüzüne çıkarana verilen isim iken kesb, aciz varlığın bir takım araç ve gereç kullanarak eylemi gerçekleştirmesine verilen addır.

³²⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 220.

³²¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 218.

³²² Nesefi, *Tabsira*, II, 264.

³²³ Nesefi, *Tabsira*, II, 265.

³²⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 266.

³²⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 268.

Birincisi Allah’a ikincisi insana aittir. Yaratmayı insana atfetmek ona ilahlık vasfını vermektir. Yaratılan bir fiile yaratılan bir iradenin, insanın iradesinin etki etmesi sonucu fiili insana ait hale gelmektedir. Buradan insanın yaratma gücüne sahip olduğu sonucuna varmak imkansızdır. Diğer taraftan Allah’ı kesbe dahil etmek de O’na acziyeti isnat etmektir.

1.4. İnsanın Fiili ve Yaratma Gücü

Nesefi’ye göre yaratma kudreti sadece Allah’a aittir. O’na göre insanın fiili vardır. Ancak onu yaratma gücü yoktur.³²⁶ Aynı zamanda ihdas etme, yokluktan varlık sahasına çıkarma da Allah’a aittir. Kulun kudreti fiile, yaratma veya yoktan var etme yönüyle değil işleme ve kesb etme yönüyle taalluk eder.³²⁷

İnsanın iradesinin taalluk etmediği fiiller Allah’ın fiilidir. Allah, insanın irade etmesi sonucu fiili yokluktan varlık sahasına çıkarır. İnsan da kendi iradesi ile bu fiili kesb eder. Diğer bir ifade ile onu kendisine mal eder. İnsanın irade ve isteği olmasaydı Allah o fiili yaratmazdı. Burada yaratılan fiile etki eden kudret, belirleyici olmakta ve fiili insanın eylemi haline getirmektedir.³²⁸

Nesefi, kudretin fiile yaratma ve kesb etme yönüyle etki edeceğini ifade etmektedir. Ancak ilmin bilinene taalluk etmesi sadece bir yönüyledir. O da bilineni olduğu gibi bilmektir. Allah’ın bildiği bir şeyi insan bilince Allah’ın ilmi zail olmaz. Bir maluma iki ayrı varlığın bilgisi taalluk edebilir.³²⁹ Bunda herhangi bir sakınca olmadığını belirten Nesefi, bir varlığa yaratma açısından iki iradenin taalluk edemeyeceğini vurgular. İlme gelince bir maluma pek ala iki ayrı bilgi; Allah’ın ve insanın bilgisi taalluk eder. Bilmeyi başka bir varlığa bildirmek o varlığın bilme kabiliyetine sahip olmasına bağlıdır. Aynı şekilde Allah’ın yarattığı bir fiile insanın var olan iradesinin taalluk etmesi sonucu fiil insanın eylemine dönüşür. Ayrıca Nesefi, bir maluma iki bilenin veya bir fiile yaratma ve kesb yönüyle iki farklı iradenin taalluk etmesi sonucu diğer bir iradenin ortadan kalkmayacağını ifade eder.

Nesefi’nin özellikle üzerinde durduğu konu insanın hiçbir şekilde yaratma gücünün olmamasıdır. Yaratan ve yoktan var eden yalnızca Allah’tır. İnsan kendi hür iradesiyle Allah’ın yoktan var ettiği eylemi gerçekleştirir. Böylece bu eylem kendisine

³²⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 223.

³²⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 225; Nesefi, *Temhid*, 66-67.

³²⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 225.

³²⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 226.

ait bir fiil haline dönüşür.³³⁰ Nesefi'ye göre sorumluluk iradi ve ihtiyari fiiller neticesinde ortaya çıkar. Allah bir hareketi yaratıp onu eyleme dönüştürmesini cebri olarak isteseydi, insan bu eylemin neticesinden sorumlu olmazdı.³³¹

Yoktan var etmek Allah'a aittir. İnsanın hareket alanına dahil olan şey kesb hadisesidir. Bunun anlamı, insanın istek ve arzusu neticesinde yaratılan fiile vasıf kazandırmasıdır. Allah'ın iradesi ile insanın iradesi, bilinene yalnızca bilme yönünden taalluk edebilir. Ancak yaratma açısından bir fiile iki ayrı kudret taalluk etmez. Diğer bir ifade ile bilen ile bilinen arasındaki bağ, yaratan ile yaratılan arasındaki bağ gibi değildir. Birisine etki etme sadece bilme yönündendir. Diğerine ise yaratma ve kesb olmak üzere iki farklı açıdandır. Buna göre insanın sorumluluğu, gücünün kapsamına giren fiil ve eylemlere yönelik iradesini harekete geçirmesidir.

1.5. Kötülüğün Yaratılması

Nesefi'ye göre insanın kendisine ait fiili vardır. Ancak onun yaratma kudreti yoktur. Her şeyin yaratıcısı Allah'tır. O, her şeyi bir hikmete binaen var etmiştir. Buna göre kötülüğün yaratılması kötülük değildir. Çünkü kötülük ve sefeh diye tabir edilen şeylerden bahsedilebilmesi için bir yasaklanmanın söz konusu olması gerekir. Allah'ı bir şeyden men edecek hiçbir varlık yoktur. Öyle ise O'nun yarattığı şeylere yönelik olarak özellikle Mutezile'nin yaptığı olumsuz değerlendirme ve yorumlar³³² mesnetsizdir.³³³

Nesefi, Mutezile'nin manayı nazarı dikkate almadan görünürde bir eylemin yarar sağlayan yönünün olup olmamasına baktığını ifade eder. Şayet bir fayda müşahade edilemiyorsa onu sefeh olarak değerlendirme cihetine giden Mutezile'nin bu şekilde işin perde arkaasındaki manayı görmezden geldiğini açıklar.³³⁴

Nesefi, ilk bakışta hiçbir faydası yokmuş gibi görünen bir şeyin göremediğimiz ve anlayamadığımız pek çok yararının olduğunu ve bunun Allah tarafından bir hikmete mebni olarak yaratıldığını ifade eder.

Nesefi, Mutezile'nin kötülüğün yaratılmasının kötülük olduğunu iddia ettiğini kaydeder. Allah'ın iman etmeyeceğini bile bile kafire inkar etme güç ve kudretini verdiğini ve bunun görünürde kötülük olduğunu ancak insana tercih etme hakkının

³³⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 227.

³³¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 228.

³³² Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 84.

³³³ Nesefi, *Tabsira*, II, 249.

³³⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 250.

verilmesi açısından son derece anlamlı ve yararlı olduğu düşüncesindedir. Böylece Nesefi, bir olayın görünen ve görünmeyen iki yönünün olduğunu açık ve net bir şekilde ortaya çıktığını beyan eder. Ayrıca Mutezile'nin olayın görünen yönden yola çıktığını, kötülüğün yaratılmasının kötülük olduğunu iddia ederek hataya düştüğünü söyler.³³⁵

Nesefi, iddiasını temellendirmek için Ehl-i hadis kelimcilerin konu ile ilgili görüşlerinin bir özetini şöyle nakleder: “kötü(kabih), işlenmesi yasaklanan fiil ve eylemlerdir. Allah için hiçbir yasaklama söz konusu değildir. O’nu küfrü yaratmaktan men edecek hiçbir merci yoktur. Ancak insan küfrü iktisab etmekten men edilmiştir. Buna göre küfrün Allah tarafından yaratılması kötü olarak değerlendirilemez. Burada kötü olan şey insanın küfrü tercih etmesidir. Bunun yanında bir eylemin kötü olarak değerlendirilebilmesi için sonucunun failine zarar vermesi gerekir. Kafirin inkarı kendisine zarar vereceği için küfrü kesb etmesi kötüdür Allah’ın hiçbir fiili kendisine zarar vermesi düşünülemeyeceğine göre O’nun küfrü yaratması kötü olarak addedilemez.”³³⁶

Hayır ve şer namına ne varsa hepsi Allah tarafından yaratılmıştır. Potansiyel olarak kötülüğün varlığı hiçbir şekilde yadırganamaz. Yadırganacak olan şey o kötülüğü tercih etmek ve onu eyleme dönüştürmektir. Bireyin gerçekleştirdiği her eylem fayda veya zarar verme gibi bir neticeye götürür. Ancak Allah’a ait olsun veya olmasın hiçbir fiilin O’na fayda ve zarar vermesi söz konusu değildir. İnsanın istediğini seçme özgürlüğünün en önemli göstergesi iyi ve kötü; hayır ve şerrin aynı anda var olmasıdır.

1.6. Kesb ve Halk Ayrımı

İnsanın yaratma kudretine sahip olmadığını ve kendisine ait bir fiilin olduğunu belirten Nesefi, “kesb” ve “halk”ın farklı şekilde tanımlandığını da ifade eder.

İnsanın güç ve kudreti dahilinde meydana gelen şeyin “kesb”; onun gücünün dışında meydana gelen şeyin ise “halk” olarak tanımlanacağını söyler. Başka açıdan konuya yaklaşan Nesefi, alet ve vasıtaya bağlı olarak meydana gelen şeyler için “kesb”; alet ve vasıtaya ihtiyaç duyulmadan meydana gelen şeyler için de “halk” tabirinin kullanıldığını ifade eder. İcat ve yaratmaya gücü olmadığı için insanın Halik değil, ancak kasib olduğunu kaydeder.³³⁷

³³⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 250-251.

³³⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 252.

³³⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 242.

Nesefi, insanın yaratma kudretinin değil, fiili olduğunu, işlediği fiilin karşılığında ceza veya mükafat alacağını beyan eder.

Mutezile, insanın gerçekleştirdiği bütün fiillerin yaratıcısı insanın kendisi olduğunu ifade eder.³³⁸ Aksi taktirde bireyin fiili ya tamamen Allah tarafından ya da tamamıyla insan tarafından veya Allah ve insan arasında müşterek olarak meydana gelir. Buna göre aynı müştereklik kınanan bir eylemde de söz konusu olur. Yani hem Allah hem de insanın kınanmasını gündeme getirir diyerek insanın kendi fiilinin yaratıcısı olduğu fikrinde ısrar eder.³³⁹

Nesefi, bu taksimatı eleştirir. Böyle bir taksimin arazlar için mümkün olamayacağını ifade eder. Nesefi'ye göre kınanma, ayniyet veya zatiyyet açısından değil, eyleme dönüşmesi açısından söz konusu olmuştur. Allah'ın mefulü olsa da bu eylemi gerçekleştiren insanın bizzat kendisi olduğu için yaratma açısından Allah kınanamaz.³⁴⁰ Nesefi'ye göre küfür, Allah'ın değil, kafirin fiilidir. Ancak Allah'ın mefulüdür.³⁴¹

Nesefi'ye göre bir şeyin varlığı ve niceliği(şey'iyyeti) Allah'ın kudretine; hareket ve sükuna, taat ve masiyete dönüşmesi ise insanın kudretine bağlıdır. Böylece o, fiilin kendisinden ziyade ona kazandırılan niteliklerin öne çıktığını söyler.

Nesefi, Mutezile ekolünün “halk” dediğine, kendi ekolünün “kesb” dediğini hatırlatır.³⁴² Ancak Mutezile, kesb teorisini makul bulmadığını belirtir.³⁴³

Nesefi, Mutezile'nin, “insanın fiil ve hareketi Allah'a isnat edilirse o zaman insan olarak benim ne fonksiyonum kalır? Allah'ın hırsızlık gibi bir eylemi yaratıp sonra onu işleyen kişiyi cezalandırmasının izahı yoktur” iddiasında bulunduğunu aktardıktan sonra cevap olarak şöyle der: “yokluk” halinde birer ayan ve araz olan hırsızlık, küfür ve benzeri şeyler, insanın iradesi neticesi eyleme dönüşürler. Ceza ise ancak işlenen bu fiillere terettüp eder.³⁴⁴

Nesefi, kesb ve halk arasında fark olduğunu ifade eder. Bir şeyi eşsiz ve benzersiz var edenin Halik, yani yaratıcı olduğunu, ancak var edilen şeyin aynı zamanda

³³⁸ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 54, 60.

³³⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 246; Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse* Trc. II, 48, 54.

³⁴⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 246.

³⁴¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 247.

³⁴² Nesefi, *Tabsira*, II, 243.

³⁴³ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 74.

³⁴⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 245.

bir başkası tarafından da yapıldığı takdirde bunun adına kesb, gerçekleştiren kişiye de kasib deneceğini söyler.³⁴⁵

Nesefî'nin kelimeleri özenle seçtiğini görüyoruz. İnsanın eylemi söz konusu olunca yoktan var etme anlamına gelen “halk” tabirini hiç kullanmadığını zira bu tabirin yalnızca Allah'ın yaratması için ancak kullanılabileceğini göstermiş oldu. İnsanın kendisindeki potansiyeli kullanarak var edilen fiile vasıf kazandırdığını ve o eylemi kendisine ait hale getirebileceğini bunun için de “kesb” tabirini uygun gördüğüne şahit oluyoruz.

³⁴⁵ Nesefî, *Tabsira*, II, 248.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İNSAN FİİLİNE İLİŞKİN DİĞER KAVRAMLAR

2.1. Hikmet

Sonucu övgüye layık olan her şey hikmettir. Sonucu övgüye layık olmayan şey de sefeh olarak tanımlanır.³⁴⁶ Nesefi, küfrün ve isyanın yaratılmasında bir takım hikmetlerin olduğunu ifade eder.³⁴⁷

Nesefi, iyi ve kötü fiillerin yaratılmış olması Allah'ın kudretinin yüceliğine delalet etmenin yanında birbirine zıt iki farklı seçeneğin sunulmuş olmasının insanı zorunluluktan kurtardığını söyler. Aynı şekilde faydalı ve zararlı olan şeylerin varlığının kadim ve hadis olan iki kudretin birbirinden ayrılması açısından da anlamlı olduğunu kaydeder. Buradan hareketle Nesefi, Allah'ın insan fiilleri üzerinde tasarruf yetkisine sahip olduğu sonucuna varır.

Nesefi,'ye göre hayır ve şer; iyi ve kötü olan bütün fiillerin yaratıcısı Allah'tır. O, ilmi ile kimi insanların kendisine itaat ve kimisinin de isyan edeceğini bildiği için bireyin istek ve arzuları doğrultusunda iyiliği ve kötülüğü yaratmıştır.³⁴⁸

Nesefi, kötü olan cisimlerin de aynı şekilde bir hikmete mebni olarak yaratıldığını zira bunların neticesinin iyi olduğunu ifade eder. Nesefi, küfrün yaratılmasının bizzat kötü olmadığını asıl çirkin olan şeyin onun vasıflarının olduğunu bunun da ilahi hikmetin gereği olarak değerlendirilmesi gerektiğini kaydeder.³⁴⁹

Nesefi'ye göre Allah her şeyin yaratıcısıdır. İnsanın fiilleri ve kötü olarak bilinen varlıklar da bu kapsamdadır. Ancak tahsisli ifadeler kullanarak, şu çirkin şeyin yaratıcısı olan Allah gibi ifadelerin saygı sınırını aşacağını da özellikle ifade eder.

Şerrin yaratıcısının kötülük yapmakla itham edilemeyeceğini belirten Nesefi, asıl kötülüğün şerri eyleme dönüştürmek olduğunu kaydeder.³⁵⁰

Nesefi'nin kaydettiğine göre Eş'ariler, bir eylemin şer olarak vasıflandırılabilmesi için başkasının emrine karşı gelmesinin söz konusu olması gerekli olduğunu söylerler. Allah, küfrü icat etmekle başkasının emrine muhalefet etmiş olmuyor. Ancak insan şerri iktisap etmekle O'nun emrine karşı gelmiş olur. Buna göre

³⁴⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 252.

³⁴⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 253.

³⁴⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 254.

³⁴⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 255.

³⁵⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 256.

kötülüğü yaratmak şer olarak telakki edilmez iken, insanın kötülüğü işlemesinin şer olarak tavsif edildiğini görmekteyiz.³⁵¹

Nesefi, değişik açıdan deliller getirerek küfrün ve şerrin Allah tarafından yaratılmış olmasının onu işleme konusunda insan için bir zorunluluk meydana getirmediğini açıklamaya çalışır. İnsanın kendi iradesiyle küfrü tercih etmiş olmasının sorumluluğunun da kendisinde olduğunu ifade eder. Kendi ekolünün düşüncesinin adeta özetini yapan Nesefi, küfrün yaratılmasının bir hikmetinin olduğuna bir kez daha dikkati çeker. Ona göre, küfür mükevven olup insanın fiilidir. Tekvin ile mükevven aynı şey değildir. Mefulün kötü olması tekvinin kötü olmasını gerektirmez.³⁵² Nesefi'ye göre çirkin olan insanın fiilidir.³⁵³

Nesefi, aynı fiilin insana izafe edilince kötü; Allah'a izafe edilince iyi olarak tavsif etmenin yersiz olduğunu ifade ederek fiile nitelik kazandıran insanın bizzat kendisi olduğu fikrini öne çıkarmaya çalışır.³⁵⁴

2.2. Tevlid

Meydana getirmek,³⁵⁵ sebeplere dayanmak,³⁵⁶ bir fiilin başka bir fiili meydana getirmesi anlayışına verilen isimdir.³⁵⁷ Kavram olarak, insanın ihtiyari fiillerini Allah'ın herhangi bir müdahalesi olmadan tabiattaki işleyiş çerçevesinde meydana getirmesidir. Tevlid fikri Mutezile ekolü tarafından gündeme getirilmiştir.³⁵⁸ Buna göre fiili gerçekleştirmeye kadir olan kişi ya doğrudan ya da dolaylı olarak eylemini gerçekleştirir.³⁵⁹ Bu fikri hararetle savunan Mutezile'ye göre şiddetli vurma neticesinde meydana gelen acı ve sızı gibi şeylerin tamamı kesb ve yaratma açısından Allah'a değil insana izafe edilen fiiller olduğunu ileri sürer. Bu eylemlere Allah'ın hiçbir müdahalesinin söz konusu olmadığını beyan eder. Buna göre av hayvanına atılan okun hareketi, isabet etmesi, ona acı vermesi ve neticede avın ölmesi gibi eylemlerin her biri diğerinin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır.³⁶⁰

³⁵¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 257.

³⁵² Nesefi, *Tabsira*, II, 258.

³⁵³ Nesefi, *Tabsira*, II, 259.

³⁵⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 260; Nesefi, *Temhid*, 62.

³⁵⁵ Demir, Osman "Tevlid" *DİA*, XLI, 38.

³⁵⁶ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. I, 358.

³⁵⁷ Nureddin Es-Sabuni, *El-Bidaye*, 139.

³⁵⁸ Demir, Osman "Tevlid" *DİA*, XLI, 38.

³⁵⁹ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. I, 358.

³⁶⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 270.

Mutezile'nin ileri gelenlerine göre, hakikat nazarı ile konuya yaklaşıldığı takdirde bu eylemlerin tamamının insanın hür iradesiyle meydana geldiği kendiliğinden anlaşılacaktır.³⁶¹ İnsanın, bir cismin çok az hareket etmesini arzu ettiğinde ona cüzi bir kuvvet ile etki ettiğini³⁶² ancak hızlı hareket etmesini istediğinde ise daha fazla güç uyguladığını ve bunu kendi arzu ve isteği ile belirleyebildiğini söylemektedir. Burada Mutezile, eylem neticesinde oluşan acının insanın fiili olduğunu vurgulamaktadır. Hüküm açısından da konuyu değerlendiren Mutezile, insanın başkasını yaralaması ve ona acı vermesi neticesinde onun bu eylemlerine cezanın terettüp ettiğini delil olarak ileri sürer. Başkasına ait bir fiilden dolayı hiç kimsenin kınanamayacağı ilkesinden hareket eden Mutezile, bu eylemlerin tamamının Allah'a değil, bizzat failine yani insana ait olduğu gerçeğinin ortaya çıktığını belirtir.³⁶³

Nesefi, insanın yaratma kudretinin olmadığını, bir şeyi kesb edebilmesi için de gücünün olması gerektiğini ifade ettikten sonra, vurma neticesinde meydana gelen acı ve elemin hem yaratma ve kesb açısından hiçbir şekilde insanın fiili olarak değerlendirilemeyeceğini söyler.³⁶⁴

Nesefi, yaratma kudretinin yalnızca Allah'a ait olduğunu bir kez daha vurguladıktan sonra, insanın ancak gücü dahilinde olan şeyleri kesb edebileceğini ifade eder. Ona göre sebebin akabinde meydana gelen hadiseler, fail-sebebe ait fiiller olduğu iddia ediliyorsa, olaya bunu meydana getirme kudretine, vardır veya yoktur, nazarıyla bakılabileceğini kaydeder. Şayet buna kudretinin olmadığı söyleniyorsa bu durumda onun fiili değildir. Eğer "kudreti vardır" deniyorsa o zaman bunun hangi kudret olduğu; fiili meydana getiren kudretin kendisi mi yoksa başka bir kudret midir, sorusunun akla gelebileceğini ifade eder. Bu sorgulamanın ardından Nesefi, iki açıdan bu kudretin eylemi ilk olarak meydana getiren kudretin kendisi olduğunun iddia edilemeyeceğini şöyle beyan eder:

a) Hadis bir kudretin, mütecanis, muhtelif veya birbirine zıt olan iki şeye müteallik olması muhaldir. Zira hadis bir kudret ancak bir şeye taalluk eder.

b) Vurma eylemini meydana getiren kudret, acı ve incitme olayından öncedir.³⁶⁵

³⁶¹ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. 92, 100, 104; Nesefi, *Tabsira*, II, 271.

³⁶² Nesefi, *Tabsira*, II, 271.

³⁶³ Nesefi, *Tabsira*, II, 272.

³⁶⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 270.

³⁶⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 272.

Ok atma kuvveti de okun hareketinden, hedefin isabet almasından, yaralanıp acı hissetmesinden ve ölmesinden öncedir. Hadis kudretin fiilden önce olmasının muhal olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bunun başka bir kudretin eseri olabileceği iddiasının da yersiz olduğunu belirten Nesefî'ye göre failin bundan başka bir kudretinin olması halinde bir sebebe bağlı kalmadan eylemi gerçekleştirme gücünün de olması gerekirdi. Buna göre hareket halindeki oku veya taşı geri çevirmeye, darp ederek yaralı hale getirdiği bir uzvun acı yerine lezzet duymasına veya ölümcül yaralamadan sonra ölüme engel olmaya güç ve kudretinin olması mümkün değildir. Bunların tamamının ne ilk kudret ve ne de başka bir kudretle olmasının muhal olduğunu belirtir.

Nesefî, bir cisme yaklaşıp dokunmadan onda hareket veya sükunu meydana getirebilecek güce sahip olan birinin kendisi Buhara'da, hareket ve sükuna konu olan cismin Bağdat'ta iken aynı şeyi yapma kudretini göstermesi gerektiğini oysa ki böyle bir şeyin imkan dahilinde olamayacağını kaydeder. Nesefî, oku atan kişinin hedefe isabet etmeden önce ölmesinin mümkün olduğunu, öldüğü takdirde de kudret ve ilimden bahsedilemeyeceğini belirtir.³⁶⁶

Nesefî'ye göre kişinin gerçekleştirdiği fiilin akabinde onun gücünü aşan eylemlerin Allah'ın kudreti sayesinde meydana geldiğini ancak bunun adet olarak kişinin eyleminden sonra olması, insana ait bir kuvvet ile meydana geldiği anlamının çıkarılmaması gerekir.³⁶⁷

İnsanın bütün eylemleri Allah tarafından yaratılmıştır. Bununla beraber gerekli olan güç ve kudret de O'nun tarafından insana verilmiştir. Nesefî, eylemlerin dolaylı olarak meydana geldiğini kabul etmez. Ayrıca o, bir eylemin başka bir eyleme dayanak olarak kabul edilemeyeceğini ifade eder.

2.3. Kaza ve Kader

Nesefî'ye göre fiillerin yaratıcısı Allah'tır. İyi ve kötü olsun bütün fiillerin oluş şekline ve biçimine karar veren de O'dur.³⁶⁸ Karşılaşılan bütün bela ve sıkıntılar, Allah'ın kaza ve kaderinin bir sonucudur.³⁶⁹ Nesefî'nin kaydettiğine göre Mutezile, bela ve sıkıntıların kişinin kendi görevini ihmal ettiğinden kaynaklandığını, Allah'ın kaza ve

³⁶⁶ Nesefî, *Tabsira*, II, 273.

³⁶⁷ Nesefî, *Tabsira*, II, 274.

³⁶⁸ Nesefî, *Tabsira*, II, 310.

³⁶⁹ Nesefî, *Bahru'l Kelam*, 73.

kaderi ile bir ilgisinin olmadığını savunur.³⁷⁰ Mutezile'ye göre insanın kendi eylemleri kaza ve kaderin sonucu olsaydı, onunla ilgili övme veya yerme söz konusu olmazdı.³⁷¹

2.3.1. Kaza

Kaza, muhkem ve sağlam yapmak, yerine getirmek demektir.³⁷² Kaza, Allah'ın ezeli hükmünün³⁷³ yerine gelmesi, kaderin fiilen ortaya çıkmasıdır.³⁷⁴ Buna göre kaza hem sözü, hem de fiili içine alan bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Sözle karar vermek, hükmetmek; fiille karar vermek ise yaratmaktır. O halde kavli olarak ilahi emrin bildirilmesi veya yapılmasına hükmetmek; fiili manada ise yapmak, işleme koymak demektir.³⁷⁵

Nesefi, konuya kaza ve kader sözcüklerinin tahlilini yaparak başlar. Özellikle “kaza” sözcüğünün çok farklı anlama gelecek şekilde kullanıldığını ifade eder.³⁷⁶ Buna göre kaza, karar vermek, emretmek,³⁷⁷ borç ödemek, sağlamlaştırmak, bildirmek ve haber vermek³⁷⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Bazen de bir şeyi bitirmek ve tamamlamak demektir.³⁷⁹ Nesefi'nin bu şekilde bir tahlile yönelmiş olmasının amacı taat ve masiyetin Allah'ın kazası, yaratması neticesinde meydana geldiğinin sonucuna dikkat çekmektir.³⁸⁰

Kaza, Allah'ın ezelde irade etmiş olduğu ve takdir buyurduğu şeylerin zamanı gelince her birini ezeli ilim, irade ve takdirine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır.³⁸¹ Başka bir ifade ile mümkünlerin, olabilecek şeylerin, birer birer yokluktan varlığa geçişi, ezelde verilen hükmün kadere uygun olarak meydana gelmesi,³⁸² Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirmesidir.³⁸³

³⁷⁰ Nesefi, *Bahru'l Kelam*, 74.

³⁷¹ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 720.

³⁷² Yavuz, Yusuf Şevki, “Kader” *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001, 58.

³⁷³ Ali El-Kari, *Şerhu Fikhi'l Ekber*, 94.

³⁷⁴ Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 728.

³⁷⁵ Karadeniz, Osman, “Kader Konusunda Yanlış Anlamalar” *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII, 1992, 195.

³⁷⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 310-311

³⁷⁷ Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi emretti. İsra, 17/23.

³⁷⁸ Biz, Kitap'ta İsrail oğullarına: Sizler, yeryüzünde fesat çıkaracaksınız diye bildirdik. İsra, 17/4.

³⁷⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 310; Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 718.

³⁸⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 311.

³⁸¹ Karaman, Fikret ve arkadaşları, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, 2006, 367.

³⁸² Gölcük, Şerafeddin, *İslam Akaidi*, Konya, 1992, 168.

³⁸³ Yavuz, “Kader” *DİA*, XXIV, 58.

2.3.2. Kader

Bir şeyi ölçülü yapmak, hayır ve şer olsun her şeyi olması gereken yere yerleştirmektir. Buna göre Allah'ın kafirin fiillerini yaratması sefeh değildir. Ancak insanın iyi ve kötü fiillerinin tamamının Allah tarafından yaratılması beşer aklının idrak edemediği bir gerçektir.³⁸⁴

Allah, hangi sonuçların hangi sebeplere bağlı olduğunu, bunlara kimlerin başvuracağını ve nasıl bir netice elde edeceğini, yani nesne ve olayları sebep ve sonuçları ile birlikte ezelde bilir. Kullara ait fiiller, ezelde Allah tarafından bilindiği için vuku bulsaydı iyi fiil sahiplerinin övülmesi ve kötü fiil işleyenlerin yerilmesi anlamsız kalırdı. Sonuç olarak bu durum adaletle bağdaşmazdı. Allah ezelde kimin cennete, kimin cehenneme gideceğini bilir. Kulun cennet veya cehenneme girmesi, ilahi ilmin değil, iyi veya kötü amel işleminin sonucudur. Bu sebeple kimse iyi amel işlemeden cennete, kötülük yapmadan da cehenneme girmez. Allah nesne ve olayları ezelde gerçekleşmiş olarak değil, gerçekleşecek diye bilir.³⁸⁵ Ancak olacaklar da emri gereği değil, vasfı ve niteliği durumuna göre cereyan eder.³⁸⁶

Nesefi'ye göre burada kader, zaman ve mekana bağlı olarak meydana gelen hadiselerin sevap ve günah açısından açıklığa kavuşturulmasıdır. Fakat zaman ve mekana bağlı olarak fiillerinin takdiri söz konusu olduğunda insana ait ilmin bunu anlamada aciz kaldığı açıktır.³⁸⁷

Eş'ariler kaza ve kadere Allah'ın eşyaya müteallik ezeli iradesi açısından bakarken,³⁸⁸ Maturidi ekolü ise kaza ve kader meselesine ilahi ilim açısından bakar.³⁸⁹ Ancak belirtmek gerekir ki Maturidilerin bu şekilde meseleye yaklaşımı insanın cüzi iradesi açısından son derece önem arz eder. Aynı şekilde eşyanın bulunduğu hal üzere bir hikmete binaen takdir edilişinin ilim-malum açısından değerlendirilmesi, insan hürriyeti ile sorumluluk anlayışını telif etmiş olması bakımından önemli bir husustur.³⁹⁰ Fakat Mutezile ekolü, sorumluluk doğuran beşeri fiilleri kader ve kazanın dışında tutarak, kaza ve kaderin insanlara ait fiillerin hükmünü açıklayıp haber vermektan ibaret

³⁸⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 311.

³⁸⁵ Yavuz, "Kader" *DİA*, XXIV, 60.

³⁸⁶ Ali El-Kari, *Şerhu Fıkhı'l Ekber*, 74.

³⁸⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 311.

³⁸⁸ Eş'ari, *İbane*, 99; Karadeniz, "Kader Konusunda Yanlış Anlamalar", *DEÜİFD*. VII, 198.

³⁸⁹ Karadeniz, "Kader Konusunda Yanlış Anlamalar", *DEÜİFD*. VII, 198; krş. Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, 304-305.

³⁹⁰ Karadeniz, "Kader Konusunda Yanlış Anlamalar", *DEÜİFD*. VII, 198.

olduğunu³⁹¹ söyleyerek, kaza ve kaderi, insanın fiillerini yaratmak anlamına gelemeyeceğini, kazayı; tamamlamak, emir vermek ve bildirmek; kaderi ise beyan etmek ve açıklamak olarak yorumlamıştır.³⁹²

Nesefi'ye göre kaza ve kader Allah'tandır. Bütün eylemlerimiz Allah'ın kazası ve kudreti neticesinde meydana gelir.³⁹³

Nesefi'ye göre küfrün; şer, çirkin ve batıl olarak Allah tarafından yaratıldığını kabul eden kişi, Allah'ın hükmüne rıza göstermiş demektir.³⁹⁴

Mutezile ekolüne göre Allah'ın kazası haklıdır. Ancak küfrün³⁹⁵ O'nun kazası ile ilgisi yoktur.³⁹⁶

Nesefi, kadere taalluk eden bütün hadiselerin Allah'tan olduğuna delil olarak, kader ile ilgili "Hayrı ve şerri yaratan Allah'tır."³⁹⁷ hadisini zikreder.³⁹⁸

Nesefi'ye göre insanın fiilleri, Allah tarafından yaratılmıştır. Ancak, kaza ve kader hiç kimse için bir eylemi gerçekleştirmesini zorunlu kılmaz. İnsanların mükafat veya ceza terettüp eden fiilleri kaza ve kaderin değil, kendi hür iradelerinin neticesidir.³⁹⁹

Nesefi'nin ait olduğu düşünce sistemine göre insanın eylemleri dahil kainatta olup biten her şey Allah'ın kaza ve kader planına göre cereyan etmektedir. Ancak bizim için belirleyici olan şey hür irademiz ile ortaya koyduğumuz eylemlerdir.

2.4. Rızık

Kelime olarak rızık, takdir edilen yiyeceğe verilen isimdir. Mutlak olarak kullanıldığı takdirde hem gıda hem de mülkiyeti ifade eder.⁴⁰⁰ Mal, mülk, servet, nimet, gıda, yenilip içilen ve istifade edilen şeylerin tamamına denir.⁴⁰¹ Rızık, sadece faydalanılan şey, olarak tarif edenler de vardır.⁴⁰²

³⁹¹ Yavuz, "Kader" *DİA*, XXIV, 58.

³⁹² Özarslan, Selim, "Kader ve Lise Gençlerinde Kader İnancı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, IX, 184; krş. Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 720.

³⁹³ Nesefi, *Tabsira*, II, 311.

³⁹⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 312

³⁹⁵ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 720.

³⁹⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 311.

³⁹⁷ القدر خير و شره من الله Beyhaki, Ebu Bekir Ahmed bin Hüseyin, *Şabu'l-İman*, Beyrut, 1410, I, 201.

³⁹⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 312.

³⁹⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 313.

⁴⁰⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 279.

⁴⁰¹ Işık, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 179.

⁴⁰² Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 740.

Allah'ın canlılara yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ihsan ettiği her şeydir.⁴⁰³ “Yeryüzünde yaşayan bütün canlıların rızıkı Allah'a aittir.”⁴⁰⁴ beyanı bunu açık ve net bir şekilde ifade etmektedir.

Nesefi, rızık kelimesinin müştereken hem mülk hem de gıda anlamında kullanıldığını ancak sadece mülk anlamında kullanılmasının muhal olduğunu ifade eder.⁴⁰⁵ Rızık, kişinin yaşamını devam ettirmesi için faydalandığı şeylerdir. İnsanın kullandığı kaynakların tümünü kapsar.⁴⁰⁶

Nesefi'ye göre insan dışındaki diğer canlılar için mülkiyet söz konusu olmadığı için rızıktan kast edilen şey beslenme ve diğer ihtiyaçlardır. Rızık, mülke hamledilirse haram olan şeye rızık denemez. Zira insan bazen başkasına ait olan bir mülkü, başkası da aynı şekilde ona ait mülkten yer. Ancak gıdaya hamledildiği zaman haram olan şeye rızık denebilir.⁴⁰⁷

Nesefi'nin düşünce sisteminde helal veya haram olsun insanın istifade ettiği her şey rızıktır.⁴⁰⁸ Fakat haram rızıkla beslenmenin Allah katında bir sorumluluğunun olduğunu unutmamak gerekir.⁴⁰⁹

Mutezile, rızık insanın sahip olduğu mülk olarak tarif etmiştir. Buna göre rızık insanın kendi öz iradesi ile ve hür seçimiyle kazandığı şeydir. Burada işin özünü teşkil eden şey, rızık insanın fiillerinden bir fiil olarak telakki edilmesidir.⁴¹⁰ Ancak hem Maturidi hem de Eş'ariler rızık insanın mülkü olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır.⁴¹¹

Ayrıca Nesefi, bir insan için “Allah'ın verdiği rızıkı yemeden yüzyıl yaşad” demenin akıl ve mantıkla izah edilebilir bir yanının olmadığını belirtir.⁴¹²

Ehli Sünnet, helal haram ayırımına gitmeden insanın yediği her şeyin rızık olduğunu ifade etmiştir.⁴¹³

Maturidi ekolüne göre bütün canlıların rızıkı Allah tarafından belirlenmiş ve yaratılmıştır.⁴¹⁴ Buna göre rızık veren Allah'tır. Esas olan rızık helal yoldan elde

⁴⁰³ Işık, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 179.

⁴⁰⁴ Hud,11/6.

⁴⁰⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 279.

⁴⁰⁶ Gölcük, *İslam Akaidi*, 199.

⁴⁰⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 279.

⁴⁰⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 279.

⁴⁰⁹ Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, 73.

⁴¹⁰ Gölcük- Toprak, *Kelam*, 268-269.

⁴¹¹ Gölcük- Toprak, *Kelam*, 269.

⁴¹² Nesefi, *Tabsira*, II, 279.

⁴¹³ Es-Sabuni, el- *Bidaye*, trcm, Topaloğlu Bekir, 151.

⁴¹⁴ Es-Sabuni, *El-Bidaye(Maturidiye Akaidi)*, trc Topaloğlu, 151; Işık, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 182.

edilmesidir.⁴¹⁵ Rızka ulaştıran sebeplerden helal ve haram olanı tercih etmek insana bırakılmıştır.⁴¹⁶ Teşebbüs ve talebi söz konusu olduğundan dolayı⁴¹⁷ rızkın haram yollardan elde edilmesi insanın sorumluluğundadır.⁴¹⁸

Mutezile'ye göre haram rızık değildir.⁴¹⁹ Bunun temel sebebini Mutezile'nin kavrama yüklediği anlamda aramak lazımdır. Zira Mutezile rızık meşru yoldan kazanılmış ve kişinin mülkiyetinde bulunan şey, olarak tarif ederken, Ehli Sünnet ise canlının kendisiyle beslendiği şeye verilen ad olarak ifade etmiştir.⁴²⁰

Nesefi'nin kaydettiğine göre kişinin kendi rızkını yememesinin mümkün olduğunu ifade eden Mutezile'ye göre insanın başkasına ait rızık yemesi mümkün olduğu gibi başkasının da ona ait rızık yemesi mümkündür.⁴²¹

Nesefi'ye göre ise kişinin bir başkasına ait rızık yemesi mümkün değildir. Bir başka ifade ile herkes kendi rızkını yer.⁴²²

Buna göre bütün canlıların rızkını takdir edip yaratan Allah'tır. Rızık sadece mülke hamletmek doğru değildir. Canlıların istifade ettiği her şey rızık kapsamındadır. Rızkın helal yoldan kazanılması esastır. Ancak bu hassasiyete riayet etmek insanın sorumluluğundadır. Kimse kimsenin rızkını yiyemez, her birey kendi rızkını yer.

2.5. Ecel

Önceden tayin ve tespit edilmiş süre,⁴²³ ertelemek, belirli bir vaktin bitişi,⁴²⁴ vade, ömrün sonu vakit⁴²⁵ veya yaşam süresi⁴²⁶ gibi anlamlara gelir.⁴²⁷ Burada söz konusu olan fert ve toplum için belirlenmiş hayat süresi ve sürenin sonu olan ölüm vaktidir. Ancak ecel meselesini kesin hatlarla belirlemek mümkün değildir.⁴²⁸ Ölümün

⁴¹⁵ Işık, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 184.

⁴¹⁶ Işık, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 185.

⁴¹⁷ Topaloğlu, Bekir, Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2010, 261.

⁴¹⁸ Işık, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 183.

⁴¹⁹ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 744; Es-Sabuni, *el- Bidaye*, tcm, 151.

⁴²⁰ Es-Sabuni, *el- Bidaye*, tcm, Topaloğlu Bekir, 151.

⁴²¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 279; Nesefi, *Temhid*, 74.

⁴²² Nesefi, *Tabsira*, II, 279.

⁴²³ Karadeniz, Osman, *Ecel Üzerine*, İzmir, 1992, 13.

⁴²⁴ Işık, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 169.

⁴²⁵ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 734.

⁴²⁶ Güler, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara, 2002, 114.

⁴²⁷ Gölcük, *İslam Akaidi*, 202.

⁴²⁸ Karadeniz, *Ecel*, 14.

tanımı ve mahiyeti konusunda kelimciler farklı fikirler ifade etseler de⁴²⁹ ölüm ile ilgili insanın tarihi tecrübesi ve sahip olduğu bilgisi kesin ve nettir.⁴³⁰

“O, sizi çamurdan yaratan, sonra size bir ecel tayin edendir. Belirli bir ecel O'nun katındadır.”⁴³¹ ayette geçen iki ecel kelimesinin ilkinde hayatın kendisi, ikincisinde ise ölüm vakti kastedilmiştir. Konu ile ilgili asıl tartışma maktulün eceli ile ölüp ölmediğidir.⁴³² Ancak her ne şekilde olursa olsun ölen kişi kendi eceli ile ölmüştür. Zira bu kelimenin bizzat kendisi ile ömrün bittiği, hayatın son bulduğu vakit kast edilmiştir.⁴³³ Buna göre ecel, tektir.⁴³⁴ Mutezile ekolüne göre de ister yatağında ölsün ister bir başkası tarafından katledilmiş olsun böyle bir kişi eceli ile ölmüştür. Bu tartışma götürmez bir hakikattir. Üzerinde çokça fikir yürütülen şey maktul öldürülmeseydi durumu ne olurdu?⁴³⁵ Bu ekolün önemli temsilcilerinden bir olan Ebu Huzeyl'e göre maktul öldürülmeseydi yine de o esnada eceli ile ölecekti.⁴³⁶ Cübbai'ye göre maktul eceli ile ölmüştür. Bundan başka eceli de yoktur.⁴³⁷ Ancak Mutezile'nin Bağdat ekolüne göre maktul öldürülmeseydi belli bir süreye kadar kesinlikle yaşayacaktı.⁴³⁸ Ölüm Allah'ın fiili, öldürme ise katilin fiilidir. Buna göre maktul katilin fiiliyle, eceli öne alınarak, ölmüştür.⁴³⁹ Fakat Kadi Abdülcebbar, bu düşünceye karşı çıkmıştır.⁴⁴⁰

Ayette⁴⁴¹ geçen ifade ışığında Mutezile bilginleri, insanın normal bir ölümle hayatının son bulması için “ecel-i müsemma” ifadesini kullanırken, herhangi bir kaza veya öldürme ile ömrünün nihayete ermesi için de “ecel-i kaza” adını verirler.⁴⁴²

Ehl-i Sünnet alimlerine göre ecel birdir, her ne şekilde olursa olun herkes ve her şey eceli ile ölür.⁴⁴³ Maktulun bundan başka eceli de yoktur.⁴⁴⁴ Ecel tek olunca maktul

⁴²⁹ Yar, Erkan, *Ruh Beden Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara, 2000, 86.

⁴³⁰ Yar, Erkan, *Ruh Beden Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, 85.

⁴³¹ Enam, 6/2.

⁴³² Karadeniz, *Ecel*, 14.

⁴³³ Karadeniz, *Ecel*, 15.

⁴³⁴ Karadeniz, *Ecel*, 16.

⁴³⁵ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 736.

⁴³⁶ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 736; Nesefi, *Tabsira*, II, 276.

⁴³⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 276.

⁴³⁸ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 738; Karadeniz, *Ecel*, 19.

⁴³⁹ Işık, Harun *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, 173.

⁴⁴⁰ Kadi Abdülcebbar, *Şerhu'l Usuli'l-Hamse* trc. II, 738, 740; Karadeniz, Osman, *Ecel*, 20.

⁴⁴¹ En'am, 6/2.

⁴⁴² Özarslan, Selim, *İslam İnanç Esasları/Akaid Esasları*, Nobel yay. Ankara, 2013, 161.

⁴⁴³ Karadeniz, Osman, *Ecel*, 22.

⁴⁴⁴ Sabuni, *Bidaye*, tcm, Topaloğlu, 53.

da eceliyle ölmüş demektir.⁴⁴⁵ Ayette⁴⁴⁶ geçen “ecel-i müsemma”dan maksat kıyametin kopmasıdır.⁴⁴⁷

Maturidi’ye göre ecel tektir.⁴⁴⁸ Ölüm ne şekilde olursa olsun Allah’ın ezeli ilminde malum olduğu üzere gerçekleşmiştir.⁴⁴⁹ İki ölüm tasavvur etmek imkansızdır.⁴⁵⁰ Bir kişi için hem “ecel-i müsemma” hem de “ecel-i kaza” şeklinde iki ecel söz konusu değildir.⁴⁵¹

Eş’ari’ye göre insanın eceli ölüm vaktidir.⁴⁵² Her ne şekilde olursa olsun kişi ölmüş ise hayat müddeti sona ermiştir.⁴⁵³ Diğer bir ifade ile kendisine taktir edilen süre son bulmuştur.⁴⁵⁴

Burada dikkat çekici nokta Eş’ari, Maturidi ve bir kısım Mutezile’nin öldürülenin eceli ile öldüğü, ecelin bir olduğu ve Allah tarafından takdir edildiği noktasında birleşmiş olmasıdır.⁴⁵⁵

Öldürme olayı katil tarafından Allah’ın emirleri çiğnenmek suretiyle iradeyi yanlış yolda kullanma sonucu ortaya konan bir fiildir.⁴⁵⁶ Ölen ve öldürülen kendi eceli ile ölmüş ve öldürülmüştür.⁴⁵⁷

Ölümü sebepleriyle birlikte yaratan Allah’tır. O, kimin hangi sebeple ve nasıl öleceğini bilir. Onun için herkes eceliyle ölür. Bu bilgiler ışığında maktul eceliyle ölmüştür.⁴⁵⁸ Öldürme olayı katilde bulunan bir fiildir.⁴⁵⁹

Eş’ari ve Maturidiler konuya daha çok Allah’ın ilmi ve takdiri açısından yaklaşır.⁴⁶⁰ Buna göre Allah nasıl olacaksa öyle bilir, fakat bildiği için öyle olmaz.⁴⁶¹

Nesefi’ye göre de maktul eceliyle ölmüştür. Öldürme katilin fiilidir. Ancak ölümü Allah yaratmıştır. Maktulun bundan başka eceli yoktur. Öldürülmesi

⁴⁴⁵ Karadeniz, *Ecel*, 27; Gölcük, *İslam Akaidi*, 203.

⁴⁴⁶ En’am, 6/2.

⁴⁴⁷ Özarslan, *İslam İnanç Esasları*, 161.

⁴⁴⁸ Yeprem, *Akide Risalesi ve Şerhi*, 74-75.

⁴⁴⁹ Karadeniz, *Ecel*, 24.

⁴⁵⁰ Karadeniz, *Ecel*, 26.

⁴⁵¹ Karadeniz, *Ecel*, 27.

⁴⁵² Karadeniz, *Ecel*, 25.

⁴⁵³ Eş’ari, Ebu’l-Hasan Ali bin İsmail, *Makalatü’l- İslamiyyin ve İhtilafu’l- Musallin*, trıhs Beyrut, 256;

Karadeniz, *Ecel*, 26.

⁴⁵⁴ Karadeniz, *Ecel*, 26.

⁴⁵⁵ Güler, *Allah’ın Ahlakiliği Sorunu*, 115.

⁴⁵⁶ Karadeniz, *Ecel*, 27.

⁴⁵⁷ Gölcük, *İslam Akaidi*, 203.

⁴⁵⁸ Ali El- Kari, *Şerhu Fıkhu’l-Ekber*, 218.

⁴⁵⁹ Nesefi, *Temhid*, 73.

⁴⁶⁰ Karadeniz, *Ecel*, 23.

⁴⁶¹ Karadeniz, *Ecel*, 29.

kaçınılmazdı.⁴⁶² Ecel geldiğinde, ne bir an erteleyebilirler, ne de öne alabilirler.⁴⁶³ Ayette değişmeyeceği belirtilen ecel, insan için kaçınılmaz olan ölümdür.⁴⁶⁴ Ona göre ölüm, Allah'ın fiilidir. Ancak öldürme eylemi, katilin irade ve isteği neticesinde meydana gelmiştir. Böylece katil ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁶⁵ Katil için cezanın öngörülmesi olmasının sebebi ise öldürme olayının yasaklanmış olmasına rağmen katil tarafından irtikab edilmiş olmasıdır.⁴⁶⁶

Ecel, takdir edilen ölümdür şu veya bu şekilde ölmek ise çoğu zaman insanın irade ve davranışlarıyla ilgili bir husustur.⁴⁶⁷ İnsan karşılaşılabileceği birtakım musibetler karşısında tedbir almak suretiyle bir dereceye kadar kurtulabilir. Ancak kendisini her taraftan kuşatmış olan ve tabii ölüm diye tabir edilen ecelden kurtulamaz.⁴⁶⁸

Bu veriler ışığında ecel tektir ve aynı zamanda değişmez bir gerçektir. Ölümü ve öldürme olayını sebepleriyle birlikte yaratan Allah'tır. Ölüm şekli ne olursa olsun herkes eceli ile ölür. Maktul öldürülmeseydi yine de ölürdü. Buna göre katil hem kendi iradesini farklı bir istikamette kullanarak güç ve kudretini zayi etmiş hem de Allah'ın emrinin dışına çıkarak yasak olan bir eylemi gerçekleştirmiştir.

2.6. İnsan Fiillerine İlişkin Tali Meseleler

Bu bilgiler ışığında fiil ve eylemi tartışma konusu olan insan ile ilgili bazı konuların tarih boyunca üzerinde fikir yürütülen meseleler arasında olduğu göze çarpmaktadır. Esasen tartışılan, insanın özgürlüğü ve onun alanıdır. Bu çerçevede çizilirken kimi tali konuların bu alana bilerek veya tartışmanın seyrini etkilemeye yönelik olarak gündeme getirildiğine tanık oluyoruz. Aslah meselesi; hidayet ve dalalet; husun ve kubuh gibi konular bunlardan sadece bir kaçıdır. Şimdi bunları sırayla ele alalım.

2.6.1. Aslah Meselesi

Salah, faydalı ve yararlı aslah ise en faydalı ve en yararlı olan demektir.⁴⁶⁹ Nesefi, Allah'ın insanlar için en faydalı olanı yaratmadığını kaydeder.⁴⁷⁰

⁴⁶² Nesefi, *Tabsira*, II, 276, Nesefi, *Temhid*, 73.

⁴⁶³ Araf, 7/34.

⁴⁶⁴ Karadeniz, *Ecel*, 45.

⁴⁶⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 276.

⁴⁶⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 277; Nesefi, *Temhid*, 74.

⁴⁶⁷ Karadeniz, *Ecel*, 28.

⁴⁶⁸ Karadeniz, *Ecel*, 42.

⁴⁶⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 321.

Nesefi düşüncesinde Allah'ın yarattığı ve insana verdiği bütün nimetler O'nun lütuf ve kereminin bir neticesidir. Bunların hiçbirini yapmak gibi bir zorunluluğu da yoktur. Ona göre Allah, insanlar için en uygun olanı var etseydi bütün inançsızlar kendi isteğiyle iman ederdi. Ayrıca o, Allah'ın insana hiçbir yararı olmayan bir şeyi de yaratmasının mümkün olduğunu ifade eder.⁴⁷¹

Nesefi'nin kaydettiğine göre Mutezile ekolü, insanlar için faydalı ve yararlı olanın yaratılması Allah'ın yerine getirmek zorunda olduğu bir yükümlülük olarak görür. Aksi taktirde insana karşı haksızlık yapmış olur. Onlara göre Allah, Hz. Muhammed(s.a)'e hangi iyilikte bulunduyorsa Ebu Cehil'e aynı iyiliği yapmıştır. Bunun aksini savunmak mümkün değildir.⁴⁷² Ancak Mutezile'nin Bağdat ekolüne göre Allah, insanlar için faydalı olanı yaratmak zorunda olsa da onlar için en yararlı olanı yaratmak gibi bir mecburiyeti yoktur.⁴⁷³

Nesefi, Allah'ın insanlar için en faydalı olanı yaratmadığı, “Dileseydik, herkese hidayetini verirdik”⁴⁷⁴ beyanına dikkat çekmektedir.⁴⁷⁵ Ayrıca Nesefi, Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.⁴⁷⁶ Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi.⁴⁷⁷ Ayetlerini delil olarak zikreder. Mutezile'nin Allah'ın insanlar için en uygun olanı yaratmasının mecbur olduğu iddiasına karşı çıkan Nesefi, akli ve nakli deliller insanın fiillerinin Allah tarafından yaratıldığını kanıtladığını ancak bu fiiller içerisinde isyan ve küfrün insana fayda sağlamadığını ifade etmektedir. Nesefi'ye göre şayet Allah kafir için en uygun olanı yaratsaydı, olgunluk yaşına henüz ermeden onun ölümüne hükmederdi böylece onu cehennemden kurtarırdı. Diğer bir örnek ile açıklamalarını sürdüren Nesefi, Allah, en faydalı olanı takdir etseydi bir süre Müslüman olduktan sonra tekrar inkar eden insanın canını inkar etmeden önce alır ve onu azaptan kurtarırdı. Böylece Allah, en uygun ve faydalı olanı var etmiş olurdu.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Nesfi, *Tabsira*, II, 322.

⁴⁷¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 319; krş. Nesefi, *Temhid*, 85-86.

⁴⁷² Nesefi, *Tabsira*, II, 319; Nesefi, *Temhid*, 85.

⁴⁷³ Nesefi, *Tabsira*, II, 320.

⁴⁷⁴ Secde, 32/13.

⁴⁷⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 322.

⁴⁷⁶ En'am, 6/149.

⁴⁷⁷ Yunus, 10/99.

⁴⁷⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 323.

Nesefi, durumun bundan farklı olduğu gerçeğinden hareketle⁴⁷⁹ Mutezile'nin bu konuda büyük bir çıkmaza girdiğini kaydeder. Ona göre Allah'ın takdirinin böyle olması, ilahi hikmetin bir gereğidir.⁴⁸⁰

Nesefi, Mutezile'nin iddia ettiği gibi şayet Allah'ın en faydalı olanı yaratmak gibi bir mecburiyeti varsa, olgunluk yaşına erip ibadet ve taatini tam olarak yapmış bir insanın ahirette kavuştuğu nimetlere şahit olan bir çocuk,⁴⁸¹ Allah'a serzenişte bulunup “Ey rabbim yaşamama izin verseydin ben de sana karşı olan görev sorumluluklarımı yerine getirir ve bu güzelliklerin tamamına erişirdim.” derse Allah da: Ezeli ilmimle büyüyünce inkar edip cehenneme gireceğini bildiğim için senin için en uygun olanı yaptım küçük iken canını aldım.” dediğini farz edelim. Bu diyaloga şahit olan olgunluk yaşında fakat küfür ve isyan üzere ruhunu teslim etmiş veya iman ettikten sonra inkar ettiği halde ölmüş olan kişi, “Ey Rabbim, ezeli ilminle başıma gelecekleri biliyordun. Niçin henüz küçük bir çocuk iken isyan ve inkara bulaşmadan canımı alıp cehenneme girmeme engel olmadın?” dediğini düşünelim. İşte Nesefi, bu tablonun hiçbir yerinde insan için en uygun olanın yaratıldığını ve bunun da bir mecburiyet neticesi olduğunu katiben ifade edilemeyeceğini belirtir.⁴⁸²

Nesefi, Mutezile bilginlerinin bu konuda çıkmaza girdiğini, bazılarının çıkış yolu olarak da “maslahatı kavramasak da Allah'ın var ettiği her şey en iyidir.” düşüncesini dillendirdiklerini söylemektedir.⁴⁸³ Bu düşünceye karşı çıkan Nesefi, küfür ve isyanın da Allah tarafından yaratıldığını ancak bunun hiçbir zaman insan için en iyi ve en faydalı olarak telakki edilemeyeceğini ifade eder.⁴⁸⁴

Nesefi “Allah kafirin iman etmeyeceğini bilmesine rağmen onun için en uygun olanı yaratmıştır” iddiasının yanlış olduğunu aksine bunun inkarcı için ifsat olduğunu beyan eder.⁴⁸⁵

Nesefi, Mutezile'nin iddia ettiği gibi “Allah kafir ve inkarcılar için en uygun olanı yaratsaydı iman etmiş olmaları gerekmez miydi?” sorusunu yöneltir.⁴⁸⁶

Nesefi, her şeyin netice itibari ile Allah'a raci olduğunu ilaç veya bir yiyeceğin fayda ve zararlı olmasının göreceli olduğunu, işin arka planında fayda sağlama ve zarar

⁴⁷⁹ En'am, 6/149.

⁴⁸⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 324.

⁴⁸¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 325.

⁴⁸² Nesefi, *Tabsira*, II, 326; Krş. Nesefi, *Temhid*, 85-86.

⁴⁸³ Nesefi, *Tabsira*, II, 327.

⁴⁸⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 328.

⁴⁸⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 334.

⁴⁸⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 335.

verme kudretine sahip olan yegane varlığın Allah olduğunu ifade eder. O, salâhın kendi çapında derece bakımından farklılık arz etmesinin gözle görünen bir hakikat olduğunu söyler. Buna örnek olarak, bir insanın bütün ihtiyaçlarını gidermenin bir tek ihtiyacını gidermekten daha iyi olduğunu kaydeder. Ayrıca Nesefî, şayet Allah insanlara en az ibadeti farz kılıp bunun karşılığında çok sevap verseydi işte o zaman insanlar için en uygun olanı yaratırdı. Nesefî, bu örneklerin insan için uygun olanın yaratıldığını ve bu uygunluğun kendi içerisinde farklılık arz ettiğinin delili olduğunu kaydeder.⁴⁸⁷

Nesefî, Allah'ın iman etmeyeceklerini ezeli ilmiyle bildiği insanların canlarını ergenlik çağından önce alması halinde onlar için en uygun olanı yapardı. Böylece cehennem ateşinden kurtulurlardı, düşüncesini dile getirdikten sonra Allah'ın insan için en uygun olanı yaratmaya kadir olduğunu da ayrıca belirtir.⁴⁸⁸

Nesefî'ye göre kâfire inkar etme kudretini de Allah vermiştir. Kâfire inkar etme kudretinin verilmesi onun için en uygun olanın yaratıldığının iddia edilemeyeceğinin en açık delilidir.⁴⁸⁹ Nesefî, kâfirin ebedi olarak cehennemde kalması “Allah, onun için en uygun olanı yaratmıştır” fikrine katılmasının mümkün olmadığını söyler.⁴⁹⁰

Nesefî, “Allah insan için en uygun olanı yaratmıştır.” diyen Mutezile'ye imtihanın bir gereği olarak iman ve inkar etme kudreti bir tek kudret olduğuna göre “Allah insan için en uygun olanı yaratmıştır.” fikrinin dayanaktan yoksun olduğunu ifade eder.⁴⁹¹

Nesefî'ye göre insanın Allah'a vacip olan herhangi bir hakkı yoktur. Verdiği her şey fazlından ve keremindendir. Vermediği bir şeyi de adil oluşunun bir neticesidir.⁴⁹²

Nesefî, Mutezile'nin aksine: “Allah, Hz. Muhammed ve Ebu Cehil'e aynı nimeti vermemiştir.”⁴⁹³ der.

Nesefî, “Allah mümine ve inkar edene aynı ve eşit şeyleri vermek zorunda değildir. Nitekim vermemiştir.”⁴⁹⁴ der.

Nesefî, “Allah rahmetini dilediğine verir.”⁴⁹⁵ Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.”⁴⁹⁶ ayetlerinde geçtiği gibi böyle bir eşitliğin olmadığı açık bir şekilde anlaşıldığını ifade eder.⁴⁹⁷

⁴⁸⁷ Nesefî, *Tabsira*, II, 339.

⁴⁸⁸ Nesefî, *Tabsira*, II, 340.

⁴⁸⁹ Nesefî, *Tabsira*, II, 341.

⁴⁹⁰ Nesefî, *Tabsira*, II, 342.

⁴⁹¹ Nesefî, *Tabsira*, II, 343.

⁴⁹² Nesefî, *Tabsira*, II, 346.

⁴⁹³ Nesefî, *Tabsira*, II, 347.

⁴⁹⁴ Nesefî, *Tabsira*, II, 348.

Nesefi, insanların akıl, zeka, güç ve cesaret bakımından birbirinden farklı olduğunu beyan eder. Nesefi, Mutezile ekolünün Allah'ın, insanlar arasında bir ayırıma gitmeksizin herkese aynı derece ve eşit olarak nimet vermek mecburiyetinde olduğunu ifade eder.⁴⁹⁸

Nesefi'nin kaydettiğine göre Mutezile ekolü, insanlara her türlü nimetin verilmesi Allah' a mutlak surette vacip olduğu fikrindedir. Aksi takdirde haksızlık olur. Bu nimete karşılık şükretmek de insanın zorunlu görevidir. Bu şükretmenin karşılığını vermek ise Allah'a vaciptir. Mutezile'nin bu düşüncesine karşı çıkan Nesefi, başkasına ait bir hakkın ifasının hak sahibinin bunun karşılığını vermek zorunda olmasının aklen mümkün olmadığını ifade eder. Ayrıca Mutezile'nin bu düşüncesinin doğru olduğu takdirde cennette Allah'ın lütfuna mazhar olan insanlar bunun şükürünü eda etmek zorunda kalırlar. Nesefi'ye göre cennet yurdunda sorumluluğun olmadığı konusunda bütün Müslümanlar görüş birliği içerisindeyler.⁴⁹⁹

Nesefi'ye göre, Allah'ın fiillerinde bir mecburiyetin olduğunu iddia etmek, insanlar için en iyisini yapmak gibi bir zorunluluğunun bulunduğunu ileri sürmek ve yaptığı her şeyi başkasına ait bir hak olarak telakki etmek, O'nun kudretinin olmadığı manasına gelir.⁵⁰⁰

2.6.2. Hidayet ve Dalalet

Allah'ın insana ait fiillerin yaratıcısı olduğu⁵⁰¹ açıklığa kavuştuktan sonra hidayet ve delaleti yaratan da Allah'tır.⁵⁰²

Mutezile'ye göre insana ait fiiller Allah'a atfedilemez. Hidayet ve dalaletin Allah'a izafe edilmesi mecaz anlamda kullanılmıştır. Allah'ın hidayet etmesi, hidayet yaratması değil, dinin yolunu göstermesidir. Allah, delaleti yaratmamıştır. Ancak dalaletin vasfını ve niteliğini belirtmiştir.⁵⁰³ Mutezile'ye göre böyle anlaşılmadığı takdirde insanın sorumlu olmasının bir anlamı ve önemi de kalmayacaktır.⁵⁰⁴

⁴⁹⁵ Bakara, 2/105.

⁴⁹⁶ Bakara, 2/7.

⁴⁹⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 348.

⁴⁹⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 350.

⁴⁹⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 355.

⁵⁰⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 357.

⁵⁰¹ Nesefi, *Temhid trc.* 121.

⁵⁰² Nesefi, *Tabsira*, II, 314.

⁵⁰³ Nesefi, *Tabsira*, II, 315.

⁵⁰⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 314.

Nesefi'ye göre insanların eylemlerinin yaratıcısı olarak hidayeti ve dalaleti var eden Allah'tır.⁵⁰⁵ “Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğine hidayet verir.”⁵⁰⁶ ayetini delil olarak sunan Nesefi'ye göre şayet Allah'ın hidayeti, açıklama ve yol gösterme anlamında kullanılan bir kelime olsaydı o zaman Peygamber istediğini hidayete erdirebilirdi. Öyle anlaşıyor ki hidayet, yolunu bulmak, açıklamak ve yol göstermekten başka bir şeydir.⁵⁰⁷ Bu ayette de ifade edildiği gibi “Ancak Allah dilediğini doğru yola iletir.”⁵⁰⁸ Doğru yolu bulmak Allah'ın tasarrufu olduğunun açık delilidir.⁵⁰⁹

Nesefi'ye göre bu, zorlayıcı bir irade değildir. Zira Allah'ın hiçbir şekilde insanı hidayete veya dalalete zorlaması söz konusu değildir.⁵¹⁰

Allah her şeyin yaratıcısıdır. Buna insanın gerçekleştirdiği eylemler ve bu eylemlerin icrasına yarayan güç de dahildir. Böylece hidayet ve dalaleti yoktan var eden Allah'tır. Ancak bunlardan herhangi birini tercih etmek insana dolayısıyla onun iradesine bırakılmıştır.

2.6.3. Husun ve Kubuh (İyilik ve Kötülük)

Eş'ari, insanın kendi fiillerinin faili ve yaratıcısı değil, ancak kesb edicisi olduğunu söyler.⁵¹¹ Ehl-i Sünnet bilginleri,⁵¹² “O, her şeyin yaratıcısıdır.”⁵¹³ beyanından yola çıkarak insanların fiil ve eylemlerini “şey” olarak değerlendirirler. Ayetin kapsamına göre Allah insanın ve onun fiillerinin yaratıcısıdır.⁵¹⁴

Nesefi'ye göre Allah'ın zatı için de “şey” ifadesi kullanılır. Ancak burada ayetin kapsamına Allah'ın zatı dahil değildir.⁵¹⁵ Nesefi, bu ayeti göz önünde bulundurarak, insan ve diğer canlıların fiil ve eylemlerinde kötü olarak gördüğümüz şeylerin yaratılmasında ilahi bir hikmetin olduğunu kaydeder.⁵¹⁶

⁵⁰⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 315; Nesefi, *Temhid*, 83.

⁵⁰⁶ Kasas, 28/56.

⁵⁰⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 316.

⁵⁰⁸ Bakara, 2/272.

⁵⁰⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 316.

⁵¹⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 317.

⁵¹¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 176.

⁵¹² Nesefi, *Tabsira*, II, 181.

⁵¹³ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ En'am, 6/102.

⁵¹⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 181.

⁵¹⁵ Nesefi, *Tabsira*, II, 182.

⁵¹⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 183-184.

Nesefi'nin kaydettiğine göre Mutezile, kötülüğün hiçbir şekilde Allah'a isnat edilemeyeceğini, O'nun çirkin ve hoş olmayan şeyleri yaratmaktan münezzeh olduğunu ileri sürer.⁵¹⁷

Ehl-i Sünnet ise kötü olarak görünen şeylerin haddi zatında kötü olmadığını bunun sebep ve hikmetinin olabileceğini söyler.⁵¹⁸

Nesefi, Allah'ın küfrü icat etmesinin bir hikmetinin olduğunu belirtir.⁵¹⁹ Ona göre yukarıda geçen ayette tahsis olduğunu, “şey” sözcüğünün müşterek bir lafız olarak kullanıldığını ifade eder.⁵²⁰ Buna göre var olan nesneler için kullanılan “şey” lafzı ile Kadim olan Allah kast ediliyorsa, hadis olanın bu kapsama dahil edilmemesi gerekir. Şayet hadis olan varlık kast ediliyorsa Kadim olanın bunun dışında tutulması icap eder. O, kadim ile hadis arasında cins birliğinin olduğuna inanmanın küfür olduğunu, “şey” lafzının kadim ve hadis olan şeyleri kapsadığını ancak “kadim” ve “hadis”in nevilerinin farklı olduğunu ifade eder.⁵²¹

Nesefi'ye göre aklen çirkin olan şeylerin yaratılmasının kötü olmadığı açıktır. İster iyi olsun ister kötü olsun bir şeyi amacına uygun olarak vücuda getirmenin kötü değil aksine hikmet olduğunu söyler.⁵²² Ayrıca Nesefi, “O her şeyin yaratıcısıdır.”⁵²³ ayetinden yola çıkıp buradaki yaratmanın yalnızca cisimleri kapsadığını, arazları kapsamadığını iddia etmenin doğru bir yöntem olmadığını, çünkü fiillerin yaratılma konusunun Hz. Peygamber döneminde gündemde olduğunu söyler.⁵²⁴ Sizi ve yaptıklarınızı Allah yaratmıştır.⁵²⁵ “amellerinizi”⁵²⁶ ifadesine dikkati çeker.⁵²⁷ “Yaptıklarına karşılık.”⁵²⁸ Diğer ifadede “Yapmış olduğunuz güzel işlerin mükafatı olarak cennete girin.”⁵²⁹ Mamul değil amelinizin karşılığı demektir. Zira ceza, mükafat ve cennet mamulün karşılığı değil aksine amelin karşılığıdır.⁵³⁰ Konuyu detaylandırmaya devam eden Nesefi, Mutezile'nin “Allah, "bahîre"yi, "sâibe"yi, "vesile"yi ve "hâm"ı meşru kılmamıştır. Fakat inkar edenler, yalan söyleyerek Allah'a

⁵¹⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 189.

⁵¹⁸ Nesefi, *Tabsira*, II, 324.

⁵¹⁹ Nesefi, *Tabsira*, II, 185.

⁵²⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 186.

⁵²¹ Nesefi, *Tabsira*, II, 187.

⁵²² Nesefi, *Tabsira*, II, 189.

⁵²³ En'am, 6/102.

⁵²⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 189.

⁵²⁵ Saffat, 37/96

⁵²⁶ başında yer olan “ مَا ” edatı fiil ile bitişince mastar anlamına gelir. Nesefi, *Tabsira*, II, 190.

⁵²⁷ Nesefi, *Tabsira*, II, 190.

⁵²⁸ Secde, 32/17.

⁵²⁹ Nahl, 16/32.

⁵³⁰ Nesefi, *Tabsira*, II, 191.

iftira ediyorlar. Onların çoğunun akli ermez.”⁵³¹ ayetinde geçen nesneler ile ilgili fiillerin kast edildiği görüşünde ısrarcı olmasına bir anlam veremediğini ifade eder.⁵³²

Nesefi’ye göre burada kast edilen şey, nesnelerdir. Bunlarla ilgili insanların eylemleri değildir. Ayetin, fiili değil de mamulü kastettiği sanıldığı takdirde, mamulün de ortaya çıkmasının insanın sorumluluğunda ve onun eylemi ile meydana geldiği açık ve net bir şekilde anlaşılır. Zira bu cisimler insanın eylemi olmadan mamul hale gelemez. Allah, insanı bir şeyi mamul haline getirmek için var etmiştir. Yaratılan cisimleri mamul hale dönüştüren fiil ve eylemler de O’nun tarafından var edilmiş demektir.⁵³³

Nesefi, Mutezile’nin fiil ve mefulü; amel ve mamulü aynı kabul ettiğini ifade eder.⁵³⁴ Ona göre yaratma vasfı Allah’ın dışında başka bir varlık için söz konusu değildir. Ayetteki “Yaratanların en güzeli Allah’tır.”⁵³⁵ ifadesi ölçü ve şekil vermektir. Bizzat yoktan var etmek demek değildir. Zira insan, halik değil, faildir. Allah ise haliktir.⁵³⁶

Kainatta gözümüze ilişen ister iyi ister kötü olsun bütün varlıklar Allah tarafından yaratılmıştır. İnsan ve onun gerçekleştirdiği eylemler de Allah’ın yarattığı şeylerin kapsamındadır. Yaratılan cisimleri mamul haline dönüştürmek insanın sorumluluğundadır. Bu döngü içerisinde hem mamul haline dönüşen şeyler hem de bu esnadaki eylemler Allah tarafından var edilmiştir. Ancak insanın gücü ve kudreti eylemlere etki edebilme oranına göre kendisine sorumluluk yükleyecektir. Varlıklar ve oluşlar arasında kötü olarak telakki ettiğimiz şeylerin de bir hikmet binaen yaratıldığını unutmamak gerekir.

⁵³¹ Maide, 5/103.

⁵³² Nesefi, *Tabsira*, II, 191.

⁵³³ Nesefi, *Tabsira*, II, 192; bkz. Nesefi, *Temhid*, 70.

⁵³⁴ Nesefi, *Tabsira*, II, 192.

⁵³⁵ Mu’minun, 23/14.

⁵³⁶ Nesefi, *Tabsira*, II, 193.

SONUÇ

İnsan, yaratılışı, davranışları, kabiliyeti ve daha pek çok özelliği ile üstünlüğü olan bir varlıktır. Her şeyden önce ilahi iradeyi yeryüzüne yayma konusunda görev üstlenmiştir. Göklerin, yerin ve dağların üslenmekten kaçındığı ulvi bir vazifeyi o icra etmektedir. Onun davranışları ve bu davranışlara temel teşkil eden gücün ne olduğu ve nasıl ortaya çıktığı konusu değişik bilim dallarına malzeme olmuştur.

İnsanın bütün eylem ve davranışları yaratma açısından Allah'a, vasıf kazandırma açısından insana aittir. Böylece her birey sahip olduğu özgür iradesiyle fiil ve eylemlerini gerçekleştirir. Ancak bireyin gerçekleştireceği fiilin Allah tarafından yaratılmış olması, insanın özgürlüğüne hiçbir şekilde engel teşkil etmez. Zira sorumluluk, fiilin yaratılmış olmasında değil onun iradi ve kasdi olarak işlenmiş olmasındadır. Fakat insanın kendisine verilen bu iradeyi hangi istikamette kullanacağı önemlidir.

Eylemin sorunsuz bir şekilde meydana gelmesi için her şeyden önce uygun koşullara ve eylemi gerçekleştirecek sağlam uzuvlara ihtiyaç vardır. Eylem esnasında buna ilave olarak davranışı gerçekleştirecek güç ve kuvvetin olması gerekir. Bütün bu koşullar varsa işte o zaman kişinin eyleminden bahsedilebilir. Buna göre insanın sorumluluğu, Allah'ın kendisine verdiği irade ve bu iradeye bağlı olarak meydana gelen eylemlerde kendisini gösterir.

Fiillin gerçekleşmesi için gerekli olan kudret, araz olması sebebiyle cisim ve cevher olmadan varlığını sürdüremez. Bu yüzden fiil ile birlikte olmak zorundadır. Nesefi'nin ait olduğu düşünce sistemine göre kudretin fiil öncesinde var olması gerektiğini iddia edenler, eylemin meydana geldiği ana kadar mevcudiyetini nasıl koruyacağını da açıklamak zorundadırlar.

Mutezile ekolü, sorumluluğu ön plana alarak, insan kendi fiilinin yaratıcısıdır, fikrinde ısrar eder. Ancak bu ısrar, sorumluluk anlayışını açıklığa kavuştururken başka varlığa yaratıcı vasfını vermenin endişesini gündeme getirmiştir.

Hidayet ve dalaleti yaratan Allah'tır. Varlık aleminde iyi-kötü olan her şey, bir hikmete mebni olarak yaratılmıştır. Böylece insana bir tercih sunulmuş ve hareket alanı genişletilmiştir.

Kaza ve kader, ezel-ebed çizgisindeki mevcudata ait planın birer birer ortaya çıkmasıdır.

Rızık, genel olarak hem yiyecek hem de mülkiyet anlamında kullanılsa da takdir edilen yiyeceğe verilen isimdir. Buna göre Allah'ın bütün canlılara bir ihsanıdır. İnsan dışındaki diğer canlılar için mülkiyet söz konusu olmadığı için kastedilen anlam beslenme ve diğer ihtiyaçlardır. Ancak burada rızık helal yoldan elde edilmesi, insanın sorumluluğundadır.

Ölümü sebepleriyle birlikte yaratan Allah'tır. İnsan musibetler karşısında tedbir alarak bir dereceye kadar kurtulabilir ancak ölümden kurtulamaz. Ölüm şekli nasıl olursa olsun herkes eceli ile ölür. İnsan için tek ecel söz konusudur. Buna göre maktul eceliye ölmüştür. Katil, Allah'ın emrini çiğneyerek öldürme olayını gerçekleştirmiştir.

Bu bilgiler ışığında söz konusu ettiğimiz eylemler, tabiatın işleyişi içerisinde kendiliğinden meydana gelmez. Buna göre insanın eyleme dönüştürdüğü her şeyi var eden ve bunun için gerekli olan gücü ve takati bahşeden Allah'tır. İnsanlar için uygun ve gerekli olan bütün imkanları var etmiştir. Fakat en uygun olan şeyleri yaratmak gibi bir mecburiyeti de yoktur. Verdiği bütün nimetler O'nun lütuf ve kereminin bir neticesidir. Allah'ın her hangi bir ayrıma gitmeden herkese eşit nimet vermek gibi bir zorunluluğu söz konusu değildir. İnsanların akıl, zeka ve kabiliyet bakımından birbirlerinden farklı olmaları bunun en açık delilidir.

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı	Rahim ÇETİN
Öğrenci Numarası	111212101
Enstitü Anabilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü/Temel İslam Bilimleri
Programı	Kelam
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN
Tez Başlığı (Türkçe)	Ebu'l- Muin En- Nesefi'ye Göre İnsan Fiillerine İlişkin Meseleler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 67 sayfalık kısmına ilişkin, 01/09/2015 tarihinde şahsen tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 5'tir.

Uygulanan filtrelemeler;

- 1- Kabul Onay ve Bildirim sayfaları hariç.
- 2- Kaymakçı hariç
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğini ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Selim ÖZARSLAN
Tez Danışmanı

Prof. Dr. Erkan YAR
Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı Başkanı

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını³ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) Intihal raporu ile ilgili olarak eski kurullar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"na, "alıntılar hariç" cüüzle %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

³ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdulhay Kabil**, *Mukaddimetü Kitabi't-Temhid*, Kahire, 1987.
- Akbulut**, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul, 1992.
- Ali El Kari**, *Şerhu'l Fıkhı'l Ekber*, Beyrut, 2011.
- Arslan**, Hulusi, "Mutezili Düşüncede İlahi Fiil-İnsani Fiil Ayırımı ve Bu Ayırımın Temel Kriterleri" *İslami Araştırmalar Dergisi*, VI, 2003.
- Baloğlu**, Adnan Bülent, "Doğru Bilgi Tanımına Ulaşma Çabası: Ebu'l-Mu'in En-Nesefi Örneği" *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VXIII, İzmir, 2003, 3-20.
- Bardakoğlu**, Ali, "Kudret" mad. *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 317.
- Beyhaki**, Ebu Bekir Ahmed bin Hüseyin, *Şabu'l-İman*, Beyrut, 1410.
- Demir**, Osman "tevlid" mad. *DİA*, XLI, İstanbul, 2012,
- Doğan**, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2005.
- Ebu Davud**, Süleyman bin Eş'as es-Sicistani, el-Ezdi, *Sünen*, Trhs.
- Ebu Mansur** el-Maturidi, *Kitabü't-Tevhid*, thk. Fethullah Halif, Daru'l- Camiati'l-Mısriyye, trhs.
- Ebu'l-Hasan** el-Eş'ari, *el-İbane an Usul'id-Diyane*, Tahkik, Salih bin Mükbil bin Abdilllah el-Usaymi, Riyad, Hicri, 1430
- Ebu'l-Muin** en Nesefi, *Bahru'l-Kelam*, Tahkik, Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut, 2005.
- Ebu'l-Hasan** el-Eş'ari Ali bin İsmail bin İshak, *el-İbane an Usul'i-Diyane*, Beyrut, 2003.
- Ebu'l-Hasan** el-Eş'ari Ali bin İsmail, *Makalatü'l- İslamiyyin ve İhtilafu'l- Musallin*, Beyrut, trhs.
- Ebu'l-Muin** en-Nesefi, Meymun bin Muhammed, *Tabsiratü'l Edile fi Usul'd-Din*, Tahkik. Atay, Hüseyin – Düzgün, Şaban Ali, Ankara, 2004.
- Ebu'l-Muin** en-Nesefi, Meymun bin Muhmmmed *Et-Temhid fi Usuli'd-Din*, thk. Abdulhayy Kabil, Kahire, 1987.
- El-Harputi**, Abdullatif, *Tenkihu'l- Kelam fi Akaid-i Ehli'l İslam*(Kelami Perspektiften *İslam İnanç Esasları*) trc. Özdemir, İbrahim-Karaman, Fikret, Elazığ, 2000.
- El-Beyhaki** Muhammed bin Hüseyin, *El-İtikad ve'l-Hidaye ila Sebil'i Reşad ala Mezhebi es-Selef ve Ashabi'l-Hadis*, Beyrut, 1401.

- El-Buti** Said Ramazan, *İslam Akaidi*, İstanbul, 1986.
- El-Münavi** Muhammed Abdurrauf, *Ettevkif Ala Mühimmatı Ettearif*, Tahk. Muhammed Rıdvan Ed- Daye, Beyrut, 1410.
- Gölcük**, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, Konya, 1996.
- Gölcük**, Şerafeddin, *İslam Akaidi*, Konya, 1992.
- Gölcük**, Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Konya, 2009.
- Güler**, İlhami, *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara, 2002,
- Hacı Halife**, *Keşfu'z-Zunun*, Tarihsiz.
- Işık**, Harun, *Maturidi'de İnsan Özgürlüğü*, Ankara, 2013.
- Işık**, Kemal, *Maturidi'nin Kelam Sisteminde İman, Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Ankara, 1980.
- Kadi Abdülcebbar**, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Trc. Çelebi İlyas, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Karadeniz**, Osman *Ecel Üzerine*, İzmir, 1992.
- Karadeniz**, Osman, “Kader Konusunda Yanlış Anlamalar”, *DEÜİFD*. VII, 1992, 191-237.
- Karaman**, Fikret ve arkadaşları, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB, Ankara, 2006.
- Nureddin Es-Sabuni**, *el- Bidaye*, tcm, Topaloğlu Bekir, Ankara, 2005.
- Özarslan**, Selim, “Ebu'l Muin en-Nesefi'nin İmamet Anlayışı” *İslami Araştırmalar Dergisi*, XIV, 3-4, 2001.
- Özarslan**, Selim, “Kader ve Lise Gençlerinde Kader İnancı”, *Fırat Üniversitesi Sosya Bilimler Dergisi*, IX, 1999.
- Özarslan**, Selim, *İslam İnanç Esasları/Akaid Esasları(Temel Dini Bilgiler)* Nobel yay. Ankara, 2013.
- Özarslan**, Selim, *Pezdevinin Kelami Görüşleri*, DİB, Ankara, 2010.
- Özler**, Mevlüt, *İslam Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1997.
- Sarı**, Mevlüt, *Arapça-Türkçe Lügat*, İstanbul, 1982.
- Tacuddin** Ebi Nasr'il- Vehhab bin Ali bin Abdi'l Kafi es-Sübki, *es-Seyf'ul Meşhur fi Şerhi Akideti Ebi Mansur (Maturidi'nin Akide Risalesi ve Şerhi)* thk. ve trc. Yeprem, Mustafa Saim, Ankara, 2011.
- Topaloğlu**, Bekir- Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2010.
- Topaloğlu**, Bekir, “Kudret” mad. *DİA*, XXVI, Ankara, 2002.
- Yar**, Erkan, *Ruh Beden Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara, 2000

Yavuz, “kader” mad. *DİA*, XXIV, Ankara.

Yavuz, Yusuf Şevki, “İstitaat” mad. *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, “fiil” mad, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996.

Yazıcıoğlu, Mustafa Sait, *Maturidi ve Neseî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, İstanbul, 1997.

Yıldırım ve arkadaşları, *Tefsir-i Kebir*, Ankara, 1993.

Zebidi, Ebu’l Fadl, Muhammed bin Muhammed bin Abdirrezzak el Hüseyini, *Tacu’l-Arus, min Cevahir’il-Kamus*, Trhsz.

Zirikli, Hayruddin, *el-A’lam*, Trhs.

ÖZGEÇMİŞ

1970 yılında Bingöl Genç'te doğdu. İlkokulu doğduğu ilçede, ortaokulu ve liseyi Bingöl İmam-Hatip Lisesi'nde okudu. 1993 yılında başladığı Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1998 yılında mezun oldu. 1998-1999 Eğitim ve öğretim döneminde İzmir Kestelli Şerife Eczacıbaşı İlköğretim Okulu'nda öğretmen olarak çalıştı. 2002-2004 yılları arasında Sivas'ta imam-hatip olarak görev yaptı. 2004'te Konya İl Müftülüğü'ne vaiz olarak atandı. 2005 yılında başladığı Konya Selçuk Eğitim Merkezi'ni 2008'de bitirdi. 2008-2011 yılları arasında Afyon Emirdağ ve Sandıklı ilçelerinde ilçe vaizi olarak çalıştı. 2011'de Elazığ İl Müftülüğü'ne il vaizi olarak atandı. 2012'de uzman vaiz oldu. Halen Elazığ İl Müftülüğü'nde uzman vaiz olarak görev yapmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.